

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 03643

MAYN RAYZE IBER SHPANYEN

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש ל ו ם א ש

געזאמלטע שריפטן

ניינצנטער באנד

פארלאג „קולטור-ליגע“, ווארשע

ש ל ו ם א ש

מ״יין ר״יזע א״בער
שפאניעז

פארלאג „קולטור-ליגע“, ווארשע

Printed in Poland

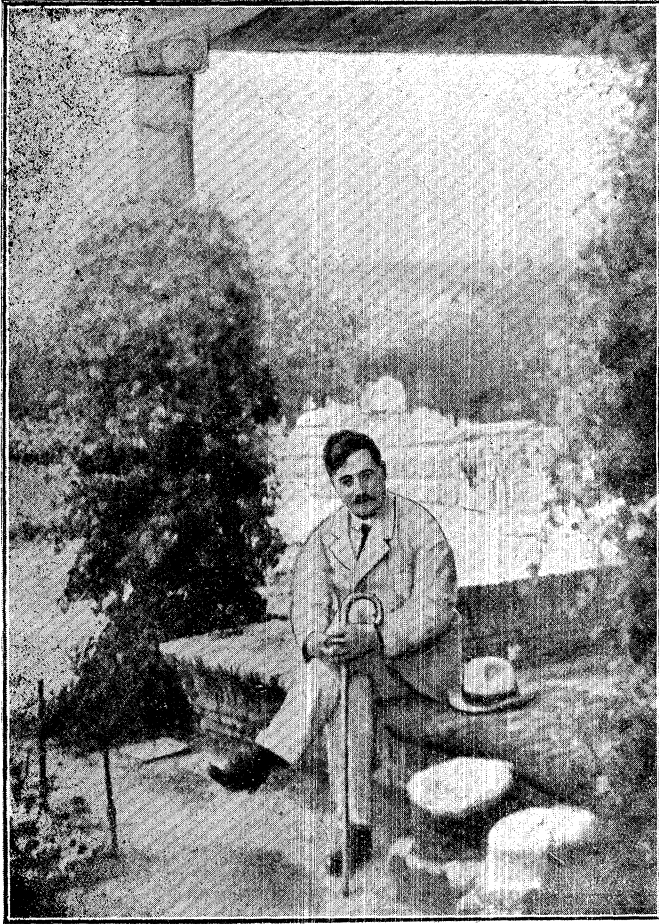
SZOŁEM ASZ — SZRIFTEN

Copyr. by Sholom Asch. New-York

געדרוקט אין 1000 עקזעמפלארן

Wyd. „Kultur-Liga”, Warszawa 1930

Druk. „Di Welt”, W-wa, Nowolipie 7

דער אַקסען-קאַמף

איך האָב געמיינט, אז איך וועל אָנהויבען מיינע בעשרייבונגען פון שפּאַניען מיט עפעס אנדערש — מיט טאַלעדאָ, מיט קאַרדאַווע, סאַראַגאַסאָ — אָבער דאָס וואונדערבאַרע, אין אַ מעשה פון-אַלטע-צייטען-פּערוועבטע גראַנאַדאַ — דאָס הייטיגע שפּאַניען האָט מיך ווי אַ שפּין אַריינגעוועבט אין איהרע פשוט'ס. איך בין געפאַנגען. יאָ איך בין זיך מודה, עס האָט מיך געפאַנגען דער דורכדרינגליכער אונטערגעסליכער בליק פון די אייל-בעשמירטע אויגען פון די היינטיגע שפּאַניער, אַ בליק, וואָס פּערבלוטיגט דיך ביז צו וועה-טאַגען און אונטערגעסליכקייטען. עס רוקען זיך אָב ווי אַלטע שאַ טענס, יענע גרויסע געשטאַלטען פון מיין שפּאַניען, פון דעם שפּאַניען, וואָס זיינגט אין מיין כלוט. דאָס שפּאַניען פון קאַרדאַוואָ, פון אַב-דאָל ראַהמאַן דעם דריטען, מיט זיין שאַץ-מ סטער חסדאי איבן שפרוט. איך לאָז פאַר אַ מייל וואַנדלען אין די טונקעלע געסלעך פון קאַרדאַוואָ, גראַנאַדאַ, סעוילע, בעוועבט אין די שאַ-טענס, די יחודה הלויס, אבן עזרא'ס, און דעם גרעסטען פון אַלטע, שלמה איבן גבירול, און גיב זיך איבער אַ פּערל-רענער, אַ אונטער-געגעבענער אונטער דעם רייך. אויסגעאַפּטענע שפּאַנישע שאַלען, האַרישע פּערפום-געשמאַקען, וואָס וועבען זיך אַרויס פון די פאַל-דען פון די רייך-אויסגעאַפּטענע שאַלען, האָבען מיך פּערשיכורט, און די וואונדען-שטעכענדיגע בליקען פון די אייל-בעשמירטע אויגען האָבען מיך איינגענומען און אונטערטעניג געמאַכט — צו מיין שונא, צו שפּאַניען פון היינט — צום אַקסען-קאַמף.

איך האָב בייגעוואוינט אַן אַקסען-קאַמף און איך בין שפור פון בלוט.

זיטען, געזעצען, קייטען געשפאנט פון טויזענדער יאָהרען
איבער מיינע ליידענשאפטען דורך עטישע דינים — פערקערפערט
אין לעבען פון דורות און דורות — זענען צערונגען ווי שפינוועבס —
עס האָט זיך ערוועקט אין מיר דער פרימיטיווער מענש — דער
ווייל — מענש, דער מענש פון אבר בעל-חי —

איך האָב געזעהן בלוט, איך האָב געשמעקט בלוט.
גרויס איז די אַרענע — אַ וועלט, אַלעס, וואָס לעבט און
עטעמט אין געפינט זיך אין היינטיגען לעבען — געפינט זיך דאָ
אין דער אַרענע. — די, וואָס זענען פון דרויסען, עקזיסטירען
נישט. הונדערטער, טויזענדער, צעהנדליגער טויזענדער — אַלע,
ווי ווייט דיין אויג דערגרייכט: מענשען, פנימער, אויגען, לייכטענדע
שאַרענס, שוואַרץ-פלישצענדע האָר — און קאָלירען, און קאָליר-
רען, קאָלירען פון רויט אויסגעגאַסען איבער אַ שוואַרצען ים. צימי-
רענט-ברוינע קאָלירען פון נאַקעטע אַרעמס, פלייצעס, נאַקעטע
ברוסטען... קאָלירען פון שפּאַנישע שאַלען, רויטע בענדער פער-
פלאַכטען אין שוואַרצע האָר, רויטע טיכער, רויטע מאַנטלען, פלאַ-
טערענדיג אין די הענד פון די „כאַנדערעללעס“, בלייצען-שטראַה-
לען פון שוואַרצע אויגען — אַרעגען פון פערעל און שפיצען,
עס שוימט אַ ים פון שפיצען ווייס און שוואַרץ. שפיצען, וואָס
הילען-אייין לייבער, וועלכע האָבען דעס קאָליר פון נאַכט-פיש,
שפיצען, וואָס שווימען איבער שוואַרצע האָר, איבער טונקעל-ברוינע
נאַקעטע ברוסטען און נאַקעטע נאַקענס — און פון זיי בלישצען.
אַרויס אייל-בעשמירטע בליקען פון אייל-בעשמירטע אויגען...
עס שטורעמט אַ ים פון ווייסע טיכלעך פון דער שוואַרצער
בעקליידעטער מאַסע, ווי ווייסע שויענדדיגע וועלען קומען אַרויס-
צושווימען אויף אַ ברעג. דאָס האָט זיך זיין מאַיעסטעטע דער קעניג
בענזיען אין זיין לאַזשע, בויגענדיג מיט גנאָד זיין איידעלע
קראַנקע האַנד צו זיין אונטערטעניג פאַלק פון אַ פענסטער פון זיין
לאַזשע, וואָס איז געשניצט אין דעם סטיל פון דער אַלע אַמבראַ,
אונטערטעניג איז דאָס פאַלק פון שפּאַניען צו זיין מאַיעסטעטע דעם
קעניג, ווי עס פאַסט פאַר אַ פאַלק פון ריטער און שקלאַפּען, בלוט
פון קאואַלערען, בלוט פון דאָן-קישאַטיס און דאָן זשאַנסי. ע

בלאָזען אויף די זאָקפייפּען די מוזיקאַנטען דעם אַלטען נאַציאָנאַל ע
הימל, עס רויטלען זיך די היט פון די זשאַנדאַרמען — דאָס פּאָלק
יובעלע, האַנד-קלאַטשערייען, גאַרגעלשרייען פון די סיניאָריטעס,
ענטוויאַסטישע רופּען פון די קאַוואַלערען.

עס שטימט זיך איין דאָס פּאָלק. די מוזיק גיט דעם צייכען
און עס פּראַלט אויף אַ טויער. עס רייטען צוערשט אויף ווילדע
פּערד אַרויס די אַלטע לאַנדס-קנעכט, מיט רויט-בלוייע פּעדערען
בעפּוצטע העלמען, אין שוואַרצען אָנגעהוּן. זיי פיהרען-אָן דעם
צוג. פון ביידע זייטען צוג רייטען אויף די פּערד די „פּעדאַרען“.
דאָס זענען די קעמפּער אויף פּערד, מיט פּיקעס אין די הענד. ד
פּערד זענען פּעראַרטיילט אויפגעשטאַכען צו ווערען אויף די
שפּיצגע האַרענס פון די ווילדע שטירען. קיין איין פּערד
וועט היינט נישט אַרויסקומען לעבעדיג. זיי ווייסען דאָס. די אַרימע
פּערד, און לאָזען הענגען זייערע קעפּ מיט טרויער און אומעט, ווי
זיי וואַלטען געמאַכט אַ חשבון הנמש, אין דעם ווילדען שפּיעל פון
בלוט.

דאָן קומען די „באַנדערילאָס“ (Banderillos) זיי זענען די
וואָס האַבען די אויפגאַבע צוצוגעהן נאָהנט צום ווילדען ביק און
אַריינצושטעקען אין זיין רוקען האַקעס, אָנגעבונדען אויף לאַנגע
שטעקענס. די האַקעס לאָזען זיך טיעפּער אַריין אין דעם לייב פון
ביק און צערייזען די חיה, ברענגען זי אַריין אין אַ ווילדען עקסטאַ
אין ציהען אַרויס פון איהר די גאַנצע ענערגיע צום קאַמף.
זיי זענען אָנגעהוּן, די „באַנדערילאָס“, אין זילבערנע קאַס-
טענס, אין שפּאַלע טריקאַטענע הויזען און בעהאַנגען. מיט רויטע
מאַנטלען. דאָן קומען די געטער אַליין, די אויסדערוועהלעטע פון
פּאָלק, דער שטאַק און די פּראַכט פון דער נאַציאָן, די פּערקער.
פּערונג פון אַלטען שפּאַנישען ריטערטום — דאָס זענען די „עספּאַ-
דעס“ (Espadas) פון וואַרט שפּאַדע. זיי זענען דאָס די וואָס פּאָכען
פּאַרן אַקס מיט'ן רויטען טוך און שטעכען ענדליך אַריין זיי
שפּאַדע אין רוקען פון אַקס אַזוי טיעף, אַז זיי דערגרייכט צום
האַרץ, און טויטען דעם אַקס. זיי זענען אָנגעהוּן אין גאַלדענע
קאַפּטענס, מיט רויטע ווידענע מאַנטלען בעהאַנגען. צוויי זענען זיי

אנעלטרער און אינגערער. ביידע דין און איידעלע, פיגורען ווי שפיוען. אז דאָס פאָלק דערזעהט זיי, ווערט עס ווילד פאַר פרייד און ענטזיאַזם. די סעניאָריטעט וואַרפען צו זיי בלומען און זייערע פערפום-שמעקעדיגע טיכלעך. די מענער פאָכען מיט די היט. די „עספאָדעס“, שטאַלץ און ריטערליך איינגעהילט אין זייערע רויטע מאַנטלעך, קוקען זיך נישט אום אויפן פאָלק. מיט געהויבענע קען געהען זיי אין צוג. עס קאָן זיין, אז עס איז זייער לעצטער גאַנג קיינער פון זיי שטאַרבט נישט מיט קיין נאַטירליכען טויט. קיינער פון זיי ווערט נישט גענוג אַלט — צו שטאַרבען. אַלע טאַנצען זיי. ווער פריהער, ווער שפעטער, אויף די האַרענס פון ביק. נאָר היינט איז דער טריאומף, היינט איז דאָס שפיעל, היינט איז דאָס לעבען... שטאַלץ געהט דער צוג דורך דער אַרענע, ביז ער קומט אָן צום קעניג'ס לאַזשע. מיט איין קניע אויף דער ערד שטרעקען זיי אויס די רעכטע האַנד צום קעניג, אַלט-ריטעריש, וואַרטענדיג אויף אַ גנעדגען שמיכעל. ווער ס'האַט זוכה געווען, דער געהט אַ גליקן ליכער צום טויט...

אַלעס שטעלט זיך אויס אַרום דער אַרענע. אַ טיהר עפענט זיך, און אַ ווילדער, שאַרף-האַרענדיגער אָקס קומט אַרויס מיט אַניאַרויסגעשטרעקטער צונג און מיט אויפגעהויבענע האַרענס. אַ מינוט בלייבט אַלעס שטעהן. דער אָקס קוקט זיך אַרום פּערוואונדערט פון המון, וואָס ער דערזעהט. פון די רויטע קאָלי רען, וואָס פאָכען צו איהם פון אַלע זייטען. באַלד לאָזט ער זיך מיט אַ מרוטשע, דעם קאָפּ געבויגען צו דער ערד, שאַרף אָנגע-גרייט זיינע האַרענס צום אויפשטעכען. זיינע יונגע פיס טראָגען זיין שטאַרקען מעכטיגען קערפער, ווי אַ שטורעם. איבער זיין רוי-קען פאָכען דיבענדער, די קאָלירען פון שפּאַניעניס פּאַהן, וואָס מען האָט אַריינגעשטאַכען אין זיין לעבעדיגען לייב אַריין. ער לויפט, יונג, שטאַרק און ווילד. דאָכט זיך, גאַרנישט וועט איהם אָבהאַלטען אויף זיין וועג. ער וועט מיט זיין שטאַרקען קאָפּ, מיט זיינע שאַרפע האַרענס אַדורכזעצען די ווענד פון דער אַרענע. ער וועט זיך אַריינלאָזען אין דעם ווילד-געוואַרענעם שרייענדיגען המון. ער וועט זיי אויפרייבען, צעבלוטגען און צושטעכען מיט זיינע האַרענס.

אָבער באלד שטעהט איהם אין וועג אַ רויטער פלעק פון אַ רויטען מאַנטעל. מיטן גאַנצען אימפעט לאָזט זיך דער אָקס מיט זיינע שאַרפע האַרענס אין רויטען מאַנטעל אַריין, ווי אַ ווינד שפּרינגט אָב אין אַ זייט דער לייכט פּוסיגער „באַנדעריקאַ“, און די האַרענס האַבען קוים אַ גלעט געגעבען דעם רויטען מאַנטעל. פלינק דרעהט זיך דער ביק אום, ער וויל אַריין אין מענש, וואָס פּאָכעט איהם מיטן רויטען טוך — אָבער דער ווינד טראָגט אַוועק דעם מענש — און די האַרענס שטעכען-אדורך די לופט, און פאַר זיינע אויגען פּאָכעט אַלץ דער צייכען פון בלוט-רויט.

עס רינגלען ארום דעם ביק פון אלע דריי זייטען די „באַ-דעריקאַס“ מיט די רויטע מאַנטלען. דער אָקס לויפט פון איינעם צום אנדערן, נאָר אומעטום שטויסען זיך אָן זיינע הערנער אויף רויטע פּאָכענדיגע מאַנטלען — וואָס ווישען נאָר אָב דעם שטויב פון זיינע האַרענס.

ווייל ווערט דער אָקס. זיינע האַרענס ווילען זיך איינעסן אין וואַרימעס זודיגעס לייב. זיין פעל איז דאָרשטיג בעגאַסען צו ווערען מיט קאָכעדיג לעבעדיג בלוט. ער וויל זיינע האַרענס איינ-ענבערן אין אַ ווייכען אויסגעקנעטענעם בויד. ער דערזעהט פּלוצ-לינג אַ פּערד. יא, אַ לעבעדיג פּערד מיט אַ רייטער אויף איהם האָט זיך געוואָגט אַקענצושטעלען זיינע האַרענס מיט דער גאַנצער קראַפט. אויפגערייצט פון ווילדען געזעג מיט רויטע טיכער, לאָזט זיך דער אָקס צום פּערד. עס קומט איהם אַנטקעגען אַ טיפּער שטאַך פון אַ שטאַנג, וואָס דרינגט אין זיין לעבעדיגען קערפּער אַריין. דאָס האָט איהם דער „פּיאָדאר“ רייטענדיג אויפן פּערד מכבד געווען מיט דער שטאַנג — אָבער דער אָקס ווערט פון קלאַפּ פון שטאַנג נאָך מעהר אויפגערייצט, און נישט קינענדיג דערויף, וואָס דאָס בלוט רינט פון זיין לעבעדיגער וואונד, לאָזט ער זיך צום פּערד. דאָס פּערד דערזעהט די ספּנה, עס קאַרטשעט זיך איין און בעהאַלט זיך האַרט נעבען דער וואַנד פון דער אַרע-גע. דער אָקס אָבער האָט עס שוין געכאַפט אויף זיינע שטעכעדיגע האַרענס. זיין צעוואַרימטע, בייסענדיגע דורשטיגע פעל טרינקט זיך איצט אָן מיט קאָכעדיג בלוט, וואָס רינט פון פּערדס בויד אַרויס

מיט שטראַממען. דאָס פּערד צאַפּעלט אויף די האַרענס פון ביק, קאָרטשעט זיך אין צווייען. דער ביק טאַנצט דערמיט, דרעהט זיך דערמיט אַרום, ביז ער וואַרפט דאָס פּערד אויף דער ערד מיט אַן אויפגעריסען לייב.

אַבער דער ווילדער אַקס האָט בעצאָהלט פאַר זיין נקמה-געפיהל. פון זיין אָפּגעברענגטע וואונד רינט בלוט, זיינע הערנער זענען איצט רויט מיט בלוט, און זיין גאַנצע פעל איז בעגאַסען מיט בלוט. ער ווערט שכור פון זיין אייגען בלוט און פון פרעמדען בלוט, ער פערשפרייט זיינע נאָז-לעכער, זיין צונג שטאַרט אַרויס מיט גאַווער פון זיין פּיסק. ער זוכט ווייטער אַ קרבן, אין וועמען זיינע הערנער אַריינצושטעכען. ער דערזעהט דעם רייטער, ליגענדיג אויף דער ערד, וואָס איז אַראָבגעפאַלען פון טויטען פּערד. דער ביק לאָזט זיך צום רייטער, אָבער באַלד ציהען-אַב דעם ביק'ס אויפמערקזאַמקייט פון רייטער רויטע מאַנטלען פון אַלע זייטען. דאָס האָבען די „באַנדערילאַס“ אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטען מיט די רויטע טיכער. דער ביק פּערגעסט אין רייטער און לאָזט זיך צו די רויטע טיכער. דער רייטער איז געראַטעוועט:

ער דערזעהט פון אַנאַנדער עק ווידער אַ פּערד, און ווידער דאַסזעלבע שפּיעל, נאָר מיט דעם אונטערשיעד, וואָס דאָס מאַל איז דער רייטער נישט אַזוי גליקליך געווען, און זיינע קאָלעגען האָבען איהם אַ צעפּלוטיגטען אַרויסגעטראָגען אויף די הענד פון דער אַרענע.

דער עולם ווערט ווילד. די „פּיאָדאַרעס“, די „באַנדערעס“ ווערען טרויעריג. דאָס מאַל לאָזט מען קיין רייטער נישט מעהר אַרויס צום ביק. זיינע האַרענס זענען שוין בעגאַסען אינגאַנצען מיט בלוט, זיין פעל איז שוין געזעטיגט מיט בלוט...

דאָן וואַרפען אַוועק די „באַנדערעס“ זייערע רויטע מאַנטלען. זיי נעמען האַקעס, אָנגעבונדען אויף לאַנגע שטעקענס, און לאָזען זיך לויפען גלייך אַרויף אויף די האַרענס פון ביק.

מיט אַנאָיטגעשטרעקטער צונג און אַ ברום פון זיינע נאָז-לעכער, לאָזט זיך דער ביק לויפן זיי אַנטקעגען, איינבויגענדיג דעם קאָפּ צו דער ערד — גרייט אויפצושטעכען זיי אויף זיינע

האַרענס, נאָר איידער דער אָקס האָט אויפגעהויבען זיין קאָפּ האָט שוין דער „באַנדעראָ“ אַריינגעשטאַכען זיינע האַקעס אין דעם רוקען פון ביק. דאָס אויפהויבען דעם קאָפּ האָט נאָר פערטיפט די וואונד. דער „באַנדעראָ“ איז אָבגעשפרונגען אין אַ זייט, און דער אָקס אַ צערייצטער, מיט אַריינגעשטאַכענע האַקעס אין זיין רוקען, לויפט אַרום אַ ווילדער איבער דער אַרענע, דורשטיג נאָך בלוט:

דאָן קומט דער אויסדערוועה־טער פון פאָלק, דער „עספאָדאָ“.

היינט איז אַ גרויס געשעהעניש: דער עלטערער „עספאָדאָ“ גיט-אַב דעם פּוּד פון טויטען דעם ביק — דעם יונגערן. זעהר פּייערליך און געריהרט גיט דער עלטערער איבער דאָס רויטע טוך מיט דער שפאָדע דעם יונגערן. ביידע גיבען זיך די הענד. אַנערנסטער מאַמענט, און דאָס גאַנצע פאָלק סיהלט די ערנסטקייט פון דעם גרויסען געשעהעניש. שפאָניען בעקומט אַ נייעם נאַציאָנאַלען העלד. ער ווערט איינגעווייהט אין זיין הייליגער עבודה פאַר די אויגען פון קעניג און פון גאַנצען פאָלק פון מאַרריד. דער יונגער, כמעט ונגלישער בויגאַמער „עספאָדאָ“, ווי אַ יונגער העלד, בויגט דעם קאָפּ מיט ווירדע און דאַנקבאַרקייט פאַר דעם עלטערן. דאָס פאָלק ווערט געריהרט, שטעהט שטיל אַ מינוט, מיט איינגעהאַלטענע אַטעמס און שטילשטעהענדיגע הערצער, צי וועט ער בעגליקען דער נייער העלד? וועט איהם זיין מוטיגע טהאַט נישט קאָסטען זיין יונג לעבען, ווי נישט איינעם פון זיינע חברים? ער האָט דאָס מיטגעפיהל פון גאַנצען גרויסען פאָלק, די ליעבע פון די „סעניאָ“.

ריטעס“ און די סימפאטיעס פון די מענער-קאָואַלערען — אויף זיין מוטיגען וועג. עס געהט דער יונגער „עספאָדאָ“ זיין לאַנגע שפאָדע און בעהאַלט זי אין אַ רויט טוך, געהט-צו גאַנץ נאָהנט צום אָקס, שטעלט זיך אין די אויגען און די האַרענס פון אָקס. די בלוטיגע צערייצטע חיה לאָזט זיך צו איהם. ווידער שטעכען הערנער די לופט דורך דעם רויטען טוך, עס שפּילט זיך אַ וויילע דער יונגער העלד מיט זיין קרבן, פדי איהם צו מאַכען נאָך היידער, נאָך גערייצטער, אַרויסצורופען די ווילדסטע בעסטיע אין דער חיה, און דאָן איהם צו שטעכען.

מוזט איהר אָבער חיסען; עס איז דאָ איין מעגליכקייט, ווי

אזוי דער „עספּאָדאָ“ קאָן טויטען דעם אָקס. אויפֿן קאַרק פּון אָקס געפֿינט זיך אַקליינער פּליישיגער פּלאַץ, וואָס איז פּריי פּון ביינער, און דורך איהם קאָן די שפּאָדע אַדורכגעהן אין זיין גאַנצער טיעפּקייט און אַגריהרען דאָס האַרץ פּון אָקס. דאָס פּליישיגע אָרט איבערן רוקען פּון אָקס איז זעהר קליין, און דער „עספּאָדאָ“ מוז זיך ציעלען אָט אין איהם אַריינצושטעכען זיין שפּאָדע. אַנדרערש האָקט זיך זיין שפּיז אָן אין אַ ביין און ער קאָן נישט טויטען דעם אָקס.

דער יונגער „עספּאָדאָ“ וואַרפט אַזעלכע אַיזט זיין טוך און אַנאָונבעשטיצער, בלוזט מיט זיין פּלישצענדיגער שאַרפּער שפּיז, שטעלט ער זיך אין די אויגען און די הערנער פּון אָקס.

דער גאַנצער גרויסער עולם האַלט איין דעם אָטעם. די סע-נאַריטעס שטילען-איין דעם גערויש פּון די פעכערס, ענטפּווירען זייערע ברוסטען און רוקענס פּון די שפּיצענדיגע שאַלען. אַ טויטע שטילקייט הערשט ארום.

דער יונגער „עספּאָדאָ“ געהט צו גאַנץ נאָהנט צום אָקס, שטעלט זיך אין מיטען פּון זיינע הערנער אַזוי, אַז עס דאַכט זיך, נאָך אַ סעקונדע, און ער וועט הענגען אויפֿן אָקס-הערנער, און זיין קערפּער וועט טאַנצען אויף די הערנער, ווי דאָס גרויסע פּערד:

אַ סעקונדע, צי אַ שעה? ווער קאָן צעהלען? עס דאַכט זיך—אַגאייביגקייט שטעהען זיי ביידע, איינער געגען דעם אַנדערען, די אייביגע שונאים, דער מענטש און די חיה. שטאַרק און מעכטיג און ווילד פּון איין זייט, שלויקייט און געשיקטקייט פּון דער צווייטער זייט. זיי קוקען זיך ביידע אין די אויגען אַריין און עס דאַכט זיך, אַז אין דעם בליק פּון מענטשען און חיה ליגעט דער אַראַלטער קאַמף פּון אַר-מענטש אין דעם אַר-וואַלד.

עס בויגט אַראָב דער ביק זיין קאָפּ. זיינע פּאָדערשטע פּיס גיבען זיך אַ בויג. גרייט צו געבען אַ שפּרונג אויפֿן מענשען, וואָס האָט זיך געוואַנט צו שטעלען אין דער הערשאַפט פּון זיינע הער-נער. אַבער די קראַפט, וואָס האָט געטראָגען דעם הויב פּון זיין

קאָפּ, איז געווען די לעצטע קראַפט, וואָס דער ביק האָט אָבגעגעבן.
בען, כדי אָנענדע צו מאַכען צו זיין לעבען.

נישט דער מענש, נאָר דער ביק אַליין האָט מיט זיין הויב
דעם קאָפּ אַריינגעטראָגען מיט דער גאַנצער קראַפט און אימפעט
די קאַלטע גלאַטיגע שפּאַדע אין זיין מעכטיגען לייב אַריין. די
שפיז איז ערגעץ-וואו פּערלאָרען געוואָרען אין דער טיפעניש פון
ביקס גרויסען קערפּער. — דער מענש איז אָבגעשפּוינגען אין אַ
זייט. פּערוואַונדערט שטעהט דאָס טיער. עס ווייסט נישט, וואָס
ס'איז געשעהען, עס איז נאָך גרייט צו שפּרינגען אויף זיינע פיס.
נאָר זיינע מינוטען זענען שוין געצעהלעטע. פון זיין מויל גיסט זיך
אַ קליינער שטראָם בלוט, און זיינע פּאָדערשטע פיס הויבען זיך אָן
צו וואַקלען. זיי קאָנען שוין מעהר נישט טראָגען דעם מעכטיגען
קערפּער — ווי אַ שוואַך קאַלב שטעהט דער אַקס, ווי אַ קאַלב, וואָס
איז ערשט געבוירען געוואָרען, אויף זיינע אויסגעדרעהטע פיס
דער בליק פון זיינע אויגען איז פּערגלעזערט. נישט מעהר ווילד,
נאָר נאַהו, פּערוואַונדערט ווי פּרעגענדיג: פּאַרוואָס? אזוי ווי יע.
דעס לעבעדיגע בעשעפעניש טהוט דאָס אין זיין לעצטען אויגען-
בליק...

דאָן בויגען זיך זיינע פּאָדערשטע פיס, דערנאָך די הינטערש-
טע, און דער ביק גיט זיך אַ וואַלע-אום אויף דער ערד, ווי יע-
דעס לעבעדיגע בעשעפעניש טהוט אין זיין לעצטען אויגען-
בליק...

אַ ים האָט זיך אָנגעצונדען, עס ברעכען געוואַלדען און גע-
שרייען. עס ברענען ווייסע, רויטע, בלויע טיכער אין דער זון. עס
ציהען זיך טונקעל-הויטיגע, צימרינט-ברוינע הענד צום זיעער.
ברוסטען הויבען זיך, פּערפּומירטע ברוסטען אַרויס פון שויםען וויי-
סע און שוואַצע שפיצען. דאָ און דאָרט פאַלען רויטע, הייסע
רויזען צו די פיס פון זיגער. פון אַ לאַזשע אַראָב האָט אַ סיניאָ-
ריטע אַראָבגעוואַרפען איהר טוך אויף דער אַרענע — דאָס איז
געווען אַ סיגנאַל. פון איבעראַל האָבען זיך אָנגעהויבען צו וואַרפען
קאָלירטע שפּאַנישע שאַלען, רויזען און מענער-היט צו די פיס פון
יונגען העלד.

באלד האט דאָס פּאָלק געשטורעמט די אַרענע — אין קאָ, ליוזשעס בלוט געדרעפטשעט — פרויען, מענער, יונג און אלט, האָבען געהויבען דעם העלד אויף די הענד, אויף די אַקסלען, בע-וואָרפען איהם מיט קושען, מיט רויזען און מיט קאָלירטע שפּאני-שע שאלען, וואָס האָבען געטראָגען אין זייערע פּאלדען נאָך די וואַרימקייט און די פּערפומען פון די צימרינט-ברויגע שמעקענדי-גע לייבער פון די „סיניאַריטעס“...

אין אָנפאַנג ווען דאָס בלוטיגע שפּיעל איז אָנגעגאַנגען צווישען מענש און טיער, האָט אַנעקעל געשטיקט מין קעהל. מין בלוט, געוויבערט און געפילטערט דורך טויזענד-יעהריגע אלטע עטישע געזעצען, האָט געצאָפּעלט מיט פּראָטעסט און געשריי גע-גען דעם, וואָס איז אַזוי ווייט און פּרעמד און ווילד פאַר מיר... דער צער-בעלי-חיים, איינגעזויגען מיט מין מוטערס בלוט אין מייגע אָדערן, האָט געפאַדערט גערעכטיגקייט פאַר גאָט'ס בעשע-פעניש. און ווען עס האָט זיך דערהערט דאָס ברומען פון דעם המון פאַר פרייד און ענטציקונג (ווען דער אָקס האָט געטראָגען אויף זיינע הערנער דאָס צאָפעלדיגע פּערד) האָב אין זיך געטראַכט: אָט דאָס איז דאָך דיזעלבע מאַסע, די אייניקלעך פון די זיידעס, וועלכע האָבען אַזוי געזיבעלט מיט פרייד און לייאַרם, ווען זיי האָבען געזעהן לעבעדיגע מענשען-לייבער בראָטען זיך פאַר זייערע אויגען אין פייערען, וואָס די קירכע האָט אָנגעצויג-דען... אַזוי האָט געמוזט די מאַדרידער מאַסע ברומען און שרייען אויף „פּלאַזאַ מאַיאָר“ („Plaza Mayor“), דעם 30-טען יוגי אין יאָהר 1680, ווען אַ „אויטאָ דאָ פע“ האָט געברענט פאַר זייערע אויגען אַ גאַנצען טאָג פון פריהמאָרגענס ביז שפּעט אין אָווענד. אַזוי האָבען זיי געמוזט ברויזען און ברומען, ווען זיי האָבען דערהערט, ווי דאָס בלוט פון לעבעדיגע מענשען פּלאַצט אַרויס פון אָנגעצויג-דענע אָדערען און קנאַקט-אויף אין פּלאַמען פייער... עס איז איי-גענטליך געווען דאָס זעלבע שפּיעל מיט בלוט ווי איצט, נאָך מיט דעם חילוק, וואָס יענער אָקסען-קאַמף פון דער אינקוויזיציע איז געבענשט געוואָרען מיט דער ברכה פון דער קירך...

אָבער וואָס לענגער דאָס שפּיעל פון בלוט איז אָנגעגאָנגען
פאַר מיינע אויגען, מוז איך מודה זיין צו מיין שאַנד, אז אַ גאַנץ
אַנדער געפיהל האָט מיך בעהערשט. אָנגעשטעקט פון דעם שפּיעל.
האָט דאָס בלוט אין מיר ערוועקט אינסטינקטען, וואָס האָבען ערגעץ
האָבן געלעבט אין די פערבאַרגענסטע קאַמערען פון מיין האַרץ,
בערגאַבען אונטער בערגער פון מאַראַלען און עטיק און געזעצען
און מנהגים, איינגעאימפט אין מיר דורך טויזענדער יאָהרען. אַ אינ-
סטינקט, שטאַרקער און עלטער פון איד און קריסט, האָט זיך
ערוועקט און מיר, אַ אינסטינקט, וואָס איך האָב מיטגענומען מיט
מיר פון דעם אוראַלטען וואַלד, און איך האָב דערזעהן—גישט גאָר
אין זיי, גאָר אין מיר, אין דיר, אין יעדען איינעם קאָן מען אויפ-
וועקען דעם אינסטינקט פון דער חיה, וואָס לעבט אין אויבן...
ווען איך האָב פערלאָזט די אַרענע, בין איך געווען פול
מיט ענערגיע — מוטיג צו טהאַטען. איך בין פיעל געהנטער געווען
אַ מענשען צו הרגענען, ווי ווען אַמאָל אין מיין לעבען...

ב א ר צ ע ל א נ א

מי לאנג איז עס שוין, ווי איך האָב געגאָרט צו זעהן דאָס לאַנד פֿון מיין קינדהייט אָן, ווען אין די פערנעבעלטע פאר-נאָכטען האָב איך זיך אָנגעהערט דערצעהלען פֿון יענע העלדען, וואָס זענען געשטאנען צווישען די פלאַם-פֿייערען אויף די שייטער-הויפּענס און מיט דעם לעצטען אויסרוף „שמע ישראל“ זענען זיי אומגעקומען פֿאַר זייער אמינה. פֿון דאָמאָלס אָן האָט מיין פֿאַנ-טאָזיע געוועבט חלומות, שענער און שטאַרקער פֿון אלע מעשיות פֿון דאָמאָלס אָן איז מיין בעגעהער געוואָקסען אין מיר צו טרעטען מיט מיינע פֿיס, און צו זעהען מיט מיינע אויגען דאָס לאַנד פֿון אונזערע העלדען.

דערנאָך אַז איך בין עלטער געוואָרען, אין די בית-מדרש-יאָהרען, ווען די חלש-פּערדורשטע נשמה פֿון בית-מדרש-בחור טרינקט מיטן פּערציקטען חשק פֿון די פּאַעטישע קוועלען פֿון אַ יהודה הלוי, אַ שלמה בן גבירול, פּערטיפּט זיך אין אַ שטיקעל אבן-עזרא, אָדער אנטלויפט פֿון דער טרוקענער מדבר-הלכה צו יענע פּרישע וואַסערען, וואָס פּליסען אין אַ מורה-נבוכים צו געפּונען דעם טעם און חכמית פֿון לעבען, — אָ, ווי איך האָב געגאָרט צו זעהען יענע פּעלדער, איבער וועלכע עס האָט געשפּרייזט אַ יהודה הלוי אויף זיין וועג קיין ארץ ישראל, צו זיין געליבטסטער מיט דעם ליעד „ציון הלא תשאליו“ אויף זיינע ליפּען, ווי האָב איך געוואָלט אויסגעפּינען יענעם וויינגאָרטען, יענע פּאַלמע אונטער וועלכער, ווי די לעגענדע דערצעהלט, — עס ליגט בערגאָבען אַ שלמה בן גבירול, וואָס דער אַראַבישער דיכטער, וועלכער האָט זיך מתקנא געווען אָן זיין מווע, האָט איהם פֿאַר קנאה גע'הרג'עט, און

בעגראָבען איהם אונטער דער פאלמע, און פון דאמאלס אָן, זאָגט די לעגענדע, הערט נישט אויף די פאלמע צו בליהען ביז אין היינטיגען טאָג אַריין.

און איז נישט שפּאַניען געווען יענעס אויסדערוועהלטע חינו-קעל פון דער ערד, אויף העלכען צוויי קולטורען, צוויי אמונות, צוויי גרויסע ציוויליזאַציעס. וואָס די מענשהייט האָט בעשאַפּען די סעמיטישע און די אַרישע, האָבען געקעמפט פאַר דער הער, שאַפט איבער דער העלט? דאָס היינקעל, וואו דער מורח און מערב האָבען זיך צוזאַמענגעשטויסען אין דעם שטאַרקסטען אימפעט פון-זייערע בעוועגונגען אַרום דער ערד, אין דער הערליכסטער און פרוכטבאַרטער צייט פון זייער בליהונג. און דעם קאַמף, וואָס האָט געזאָלט דעצידירען די צוקונפט פון אונזער ציוויליזאַציע און אויסגייען די פאַרמען פון אייראָפּאַס געשטאַלט, האָבען מיר, יודען, מיטגעשפּיעלט אונזער ראָל. נישט אַלס נאָכשלאַפערס, נאָר אַנאָיי-גענע שעפּערישע קראַפט האָט בעפרוכטבאַרט דאָס יודענטום פאַר דורות, און איבערגעלאָזט אויך זעהר טיעפע שפּורען אין דער רע-ליגיאָנס-פּילאָזאָפּיע פון דער קריסטליכר קירכע. דער יודישער כח האָט זיך אַרויסגעוויזען אַמשטאַרקסטען סיי אין פיזישער קראַפט און סיי און גייסטיגער. אין שפּאַניען מעהר ווי אין אַלע אַנדערע לענדער פון אונזער פערשפּרייטונג. העלפענדיג די אַראַבער צו פערטרייבען די וועסט-גאַטען מיט וואָפען אין די הענד, האָבען מיר יוסיגעקעמפט אַ ווינקעל אין אייראָפּאַ נישט בלויז פאַר דער מוסעל-מאַנישער קולטור, נאָר אויך פאַרן יודענטום. אין דעם אַראַנושען-נאָרטען פון דער קודאווער מאַשעע, צווישען די פינף שפּראַצענ-דיגע קוועלען, האָבען נישט בלויז די אַראַבישע דיכטער און די אַראַבישע געלעהרטע, אין די צייטען פון די גרויסע אַל-ראַהמענס געלעגט דעם ווינקעל-שטיין פאַר אונזער מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע, מעדיצין, דיכטונג און פּילאָזאָפּיע, נאָר אויך אונזערע פּאָעטען האָ-בען געזונגען זייערע רעליגיעזע און פּילאָזאָפּישע „שיר היחודיס“ און אונזערע רמב"מ'ס, יהודה הלוי'ס האָבען געלייטערט אונזער רעליגיעזע עטיק פון אַלע אַבערגלויבענס און פרעמדע איינפלוסען, וואָס מיר האָבען מיטגעבראַכט פון פערסיען, און אַוועקגעשטעלט

די יסודות פון אונזער רעליגיאָנס-פּילאָזאָפּיע אויף פּערזנלעכע און
 שכל'די קריסטליכע קירכע האָט דערנאָך איבערגענומען די וואָ-
 גען. וואָס האָבען געשמיעדט פאַר זיי די יודישע פּילאָזאָפּיען —
 און געקעמפט מיט זיי געגען די הומאַניסטען און אַפּיקורסים.
 און נאָך עפעס. קיין לאַנד אין דער וועלט האָט נישט אָפּ-
 געהיט און איינגעהאַלטען זיין כאַראַקטער, זיין אויסזעהן, זיין
 טעמפּעראַמענט פון די איינפלוסען פון די צייטען אין אומגעבונג-
 הי שפּאַניען. דאָס היינטיגע שפּאַניען קאָנקורירט מיט דעם שפּאַני-
 יען פון דער געשיכטע, און אַטמאָספּעראַ ווייטו נישט, פון וועלכען דו
 ביסט מער פּער'כשוּפ'ט און בעגייסטערט, צי פון יענע רייטער,
 אַוואַנטוריסטען, וועלכע האָבען זיך געלאָזט אויף קליינע שיפּלעך
 איבער די ימים אויסצוגעפּינען בייע לענדער און פעלקער, צי פון
 די היינטיגע שטיער-קעמפּער, צי פון דעם טאַנץ פאַר'ן הייליגען
 בילד אין דער קאַטעדראַלע פון סעויליע, צי פון דעם טאַנץ פון
 די שווע: שוואַרץ-הנ'ענדיגע סינאָריטעס, וואָס טאַנצען אין די קא-
 באַרעטען און די וואַדעויליען, צי פון די אַלעאָמבערעס, אַלקאָזעס,
 מאַשעען, קאַטעדראַלען, וואָס זענען אזוי גרויס ווי שטעדט גאַנצע
 מיט גאַסען און מערק, צי פון דעם קוואַלענדיגען בעוועגליכע
 לעבען אויף די „פּאַרטע דע סאַליי" (די טויערען פון דער זון)
 אין מאַדריד, סעויליאַ און גראַנאַדאַ...
 נאָר צו וואָס ווערטער? קום מיט מיט מיר און זעה, וואָס
 איך האָב געזעהן, פיהל און עמפּינד דאָס, וואָס איך האָב איבער-
 געלעבט:

עס האָבען מיך בעגלייט די סאַמעט-בעדעקטע בערג, די
 שטיינערדיגע אַרויסגעשאַסענע שפיצען, די פּרישע קוואַלענדיגע
 וואַסער-פאַלען, די ווייסע אַבגעקאַלעכטע הייזער, וואָס זעהן אויס
 ווי פּריש-אַנגעפאַלענער שנעע, — די בליהענדע געריטנער, די לאַנג-
 גע פעלד-בייטען פון בליהענדען וויין, די וועלדער פון איילפירטען-
 בויער, פּערוואַרפענע איינצעלנע קאַסטיליאַנישע פאַלאַצען, אייזערנע
 שוועמס פון קירכען, שוואַרצע שעפּסען און ציגען — פון די פּריינד-

פֿיכע פראנצויזישע פירענעען-בערג ביז צו דער שפאנישער גרעניץ. אַריבערקומענדיג אויף דער צווייטער זייט האָט מיר אַנט-
 קענען געשפּאַנען אַ היימישער געשמאַק פון ציבעלע און קנאָבעל, וואָס האָט זיך געטראָגען פון קליינעם באַהן-הויז: דאָס באַהן-הויז איז געווען פּויל מיט מענשען, וואָס האָבען אויסגעזעהן ווי ציגיינער, מיט ווייבער און קינדער, פּעק און פּעקלעך אין אלע פאַרמען, בעטגעוואַנד און פּערשידענע קאָלירטע ציצען, טיכער און געפאַרב-טע פּערשוילען — אַ היימיש בילד פון אַלטע בעקאַנטע טעג פון רוסלאַנד. אַלע אינאיינעם אויסגעמישט ליגען אויף דרערד, צו-זאַמענגעקנאָטען לייבער מיט לייבער, ווייבער, מענער צוואַמענגע-וועבט מיט קינדער שלאַפּען און ליגען אויף וואָס עס לאָזט זיך. זעהר פּיעל זשאַנדאַרמען אין פּערשידענע קאָלירען און אונטערמען מיט קאָמישע שוואַרץ-צעראַטענדינע היטען אין נאַפּאַלעאַנישע פּאַר-מען מיט לאַנגע לאַצען פון הינטען. מיט זייער גאַנצער שטרענג-קייט, מיט זייער אָנגעלאָדענקייט מיט ביקסען און שערדען, בע-בעהאַנגען מיט פּערשידענע קאָלירטע שנורען און לעדערס — האָבען זיי דאָך נישט געמאַכט דעם געהעריגען אַכטענד גען איינ-דרוק און האָבען נישט איינגעפּליסט דעם נויטיגען רעספּעקט צו דעם אויטאָריטעט פון רעכט און געזעץ — ווייל מען איז געוואוינט צו זעהן די אונטערמען אין דער אָפּערע-פּאַרשטעלונג פון „קאַר מען“, און איך מוז זיך מודה זיין, אַז זיי האָבען טאַקי אויסגעזע-הען ווי סטאַטיסטען, וועלכע מען האָט אַריינגעוואָרפען אין נישט-פּאַסיגע קליידער...

עס האָט גענומען אַ שעה צייט, ביז די בעאַמטע האָבען אָב-געפּאַרטיגט די צוויי-דריי פּאַסאַזשירען. אין שפּאַניען איילט מען זיך נישט. די באַהן איז פּמעט לעדיג. אויף די נאַהנטסטע סטאַציעס שטייגען אויף גלחים און זשאַנדאַרמען. פּונקט ווי דאָס גאַנצע שפּאַנישע פּאָלץ וואָלט בעשטאַנען פון די צוויי עלעמענטען... די זון ברענט די אויגען אויס, הייס צוגאַסען פייער. איך מוז בעשיצען מיין בליק אונטער בלאַע אויגען-גלעזער. די לאַנד-שאַפט איז אַ פּאַרטעזעניג פון די פּירענעאישע בערג, גאָר נישט אַזוי קולטיווירט, ווי אין פּראַנקרייך. די גערטנער ווערען זעלענע.

בער. די שטעדטלעך און דערפער פערלאזענער. פון די ווייסע אָב-געברענטע האַלב-איינגעפאלענע הייזער שטאַרצען אַרויס הויכע טורעמס פון קירכען מיט גרויסע גלאַקען, הענגענדיג אין קליינע נישעס אין די טורעמס. דאָ און דאָרט טרעפט איהר אָן סטאַדעס פון שוואַרצע שאַף און שוואַרצע ציגען. אויף די סטאַציעס שטייגען מעהר אויף גלחים און זשאַנדאַרמען. גאַט, בעשטעהט דען ווירקליך דאָס פּאָלק גאָר פון די גלחים און זשאַנדאַרמען? וואו זענען די שפּאַניער?

אַ מאָל צעהן געפרעגט אויף מײן פּאַס. שפּאַניען איז אין מלחמה. די מלחמה מיט די מאָרען געהט נאָך ווייטער אָן. און דער קעניג פון שפּאַניען האָט זעהר מורא פאַר זיין קאָסטבאַרעס צעבען און די שפּאַנישע דאָנען — פאַר די באַלשעזיקעס, און מען קוקט יעדען נאָך מיט חשד. אזוי פיעל זשאַנדאַרמען האָב איך אין מײן לעבען גישט געזעהן, אַחוץ ביים צאַרס אַדורכפאַהרען ערגעץ דורך אַ געגענד. פּאַהרט ווירקליך מיט אין אינזער באַהן עפעס אַ צאַר? אַלע בריקען ווערען בעזאָכט אויפֿן וועג פון זשאַנדאַרמען, אַלע וועגען, אַלע שטעגען. אויף מיר מאַכען זיי נישט קיין בעזונ-דערען איינדרוק. ווייל, ווי געזאָגט, שוין קענענדיג די אוניפּאַרמען פון דער „קאַרמען“ פּאַרשטעלונג, זעהען זיי אויס ווי סטאַטיסטען, און דיר דאַכט זיך, אז די וועסט באַד בעקומען צו הערען די אַריע פון „קאַרמען“.

ענדליך, די ערשטע שפּאַניער אויפגעשטיגען אויף אַ גרעסע-רער סטאַציע. אַלע מוסקולירטע, קליינע, מיט שאַרף-געשניטענע פנימער. זיי זעהען אויס, ווי מען וואָלט זיי לעבעדיג אַרויסגענומען פון די בילדער פון וואַסקעס און גיא.

די לאַנדשאַפט ענדערט זיך. פּלאַכער. אָנשטאַט ציגען און שפּעסען — נאָר פּאַבריק-קוימענס. שטיינער- און מאַרמער-האַקער, צעמענט-פאַבריקען — די געגענד נעהמט אָן דעם כאַראַקטער פון אַ אינדוסטריעלע מאַדערנע פאַבריקען-שטאַדט. אַרבייטער. אַרבייטער-פרויען. די געגענד ווערט וואָס אַ מאָל מעהר געדיכטער בעזייהט מיט אַרבייטער-שטעדט. ענדליך, מיט דער נאַכט-צו, קומען מיר אָן קיין באַרצעלאָנאַ.

מין מוטער וואָלט געזאָגט: אַזוי ווי דער סמבטיון רוהט
 נישט, אַזוי רוהט נישט באַרצעלאַנאָ.

מילאָן אין איטאַליען איז דאָך עפעס באַקאַנט מיט איהרע
 געוואָלדען און קיכות. נאָר געגען באַרצעלאַנאָ איז מילאָן שטי-
 לער ווי וואַסער און גינדיגער ווי גראָז. די שטימע פון באַרצע-
 לאַנאָ איז זיך קוים פאַרזושטעלען. די אויטאָמאָבילען האָבען עפעס
 ספעציעלע האַרענס, עקסטרא פאַר זיי געמאַכט, און אז זיי גע-
 בען אַ בלאָז מיט דעם האַרן, מיינסטו, אז אַ שאַק קען האָבען מיט
 איין מאָל אַ מריטשע געגעבען. און אַזוי ווי די אויטאָמאָבילען
 בלאָזען מיט די האַרענס סיי ווען מען בעדאַרף יאָ, און סיי ווען
 מען בעדאַרף נישט — קענט איר זיך פאַרשטעלען דעם קאַצענ-
 יאָמער אין די גאַסען פון באַרצעלאַנאָ: די טראַמוויען קלינגען. די
 מענשען קוויטשען. אויף יעדען שריט אין טריט בעטלער מיט לאָ-
 טעריע-צעטלען, וועלכע רעכענען דיר אויס די גרויסע געווינסען אויף
 אַזאַ קור, אז דו ווערסט פערטויבט. דאָס ערשטע, וואָס וואַרמט זיך
 דיר אין די אויגען זענען די אָבגעפּוצטע בלאַנקירטע שיך. יעדער
 איינער, פון דעם דאָן ביז צום בעטלער, האָט פּונקעל-בלישצענדע
 אָבגעפּוצטע שיך. זיי אַ בריה און האָב אין באַרצעלאַנאָ נישט
 קיין אָבגעפּוצטע שיך! וואו דו שטעהסט און געסט. אויף די טראַמ-
 ווייען, אין די קאַפע-הייזער, ביים עסען אין רעסטאָראַן, ביים געהן
 שפּאַצירען אין גאַס רוקט זיך דיר אונטער אַ שטיוועל-פּוצער און
 צי דו ווילסט יאָ און צי דו ווילסט נישט. — ער פּרעגט דיך גאָר
 נישט — הויבט ער דיר אָן צו פּוצען און צו באַרשטען דיינע שיך.
 און קוים ביסטו אַוועקגעגאַנגען פון איהם אַ פאַר טריט, האַלט שוין
 אַנאַנדערער דיינ פּוס מיט געוואַרד און פּוצט ווייטער דיינ שיך.
 אויף די גאַסען זעהסטו כמעט נישט קיין ציווילע מענשען נור
 בלויו אונטערמען. אין דעם פּרט זענען זיי עהנליך צו אַנאַנדער
 גאַציאָן, און באַרצעלאַנאָ צו אַנאַנדער שטאַדט, וואָס איך קען און
 איהר קענט. די שפּאַניער האָבען איבערגענומען פון זייערע זיידעס
 די „דאָן-קישאַטס“ און האָבען זיך לייעב אויסצופּוצען אין אונטער-
 דורך די פאַרגאַסען, וואָס איך בין אַ דורכגעגאַנגען, האָב איך
 דאַכט זיך געזעהן אַ קאָלעקציע פון אַלע אונטערמען פון די אַר-

מען פון אלע פעלקער. די פאליציי, — גו, וועלכע פאליציי? אן עס זענען דאָ כלערליי פאליציי — איז אָנגעטהון אין פערשידען-קאָלירטער קליידונג. טייל טראָגען טוכענע העלמען, ווי די לאַנ-דאָנער פאליציי. אנדערע טראָגען שטאַל-היטען ווי די אמאָליגע דייטשע, און מעהרסטען פון זיי זענען אָנגעטהון אין רויטע סור-דוטען בעקליידט מיט רויטע, געלע, בלויע און כל-ערליי לאַמי פאַסען.

אלע געוועלבער זענען קאפע-הייזער אָדער רעסטאָראַנען, און די גאַסען זענען איבערגעשוועמט מיט מענשען. איך זוך די שוואַר-צע ברונעטקעס, די שוואַרץ-חנ'עוודיגע שפּאַנישע סינאָריטאַס מיט די גרויסע קאַמען אין די פאַרפלאַכטענע האַר, איינגעהילט אין שוואַרצע שפיצען-שאַלען, נור שטעלט אייך פאַר מיינ אומגליק בעפאַר איך בין אָנגעקומען קיין שפּאַניען האָבען די באַרצעלאָנער „דאָנען“ געענדערט זייער געשמאַק און אָנשטאַט ברונעטקעס האָ-בען זיי אָנגעהויבען זוכען בלאַנדינקעס. און איבער נאַכט, דער-צעהלט מען מיר, זענען אלע סינאָריטעס פּערוואַנדעלט געוואָרען פון בראַנעטקעס אין בלאַנדינקעס... בחנם זוך איך מיינ אויספאַנג-טאָזירטען טיפּ פון דער שפּאַנישער געפעהרליכער שענקייט; אלע האָבען זיי זיך די האַר אָבגעשוירען און זענען בלאַנד ווי די ענגלענדערניס און דייטשקעס. בחנם נעבעך, אַזוי פּיער געלד און צייט אַרויסוואַרפען. נור מען טרייסט מיך: עס זענען נאָך וועלכע געבליבען, ווייטער אויפ'ן דרום, איבערהויפט אין סעויליאַ.

נאָר דאָך איז מיר נאָך די נאַכט אויסגעקומען צו זעהן אין די קאַבאַרעטען אַ שפּאַנישע טענצערין, אַ שפּאַנישען אויסגעהאַפּ-טענעם שאַל, צו הערען שפּאַנישע געזאַנגען, וואָס וועקען-אויף אין אייער יודיש בלוט קלאַנגען, וואָס שלומערען אין אייך פון די צייטען פון די אַראַבער און מאַאַרען (וועלכע די שפּאַניער האָבען איבערגענומען), צוליב וועלכע עס האָט זיך געלוינט צו מאַכען די רייזע.

דאָס לעבען אין באַרצעלאָנאַ הויבט זיך אָן נאָך מיטען נאַכט. טעאטערען, וואַדעוילען, קאַבאַרעטען עפענען זיך גישט פריעהר, ווי נאָך 1 אַ זייגער ביינאַכט, און פון צוועלף אַז

הויבט מען זיך ערשט אָן צוזאמענצוקומען אין די קאפע-הייזער, און צו שפאצירען איבער די גאסען. קענט איהר זיך פאַרשטעלען, אַז בחנם איז געווען מיין שלאָפען-לעגען זיך. באַרצעלאָנאַ לָאָזט נישט שלאָפען. עס קען א טויטען פון קבר אַרויסוועקען מיט זיין לעבען-רוף. און מיך האָט עס אַרויסגעטראָגען פון מיין בעט אַרויס, אין וועלכען איך בין אַריינגעפאלען אַ מיעדער נאָך אַ לאַנגען טאָג רייזען. עס איז שוין דריי אַ זייגער ביינאכט און די גאסען זענען בעלעבט ווי בייטאָג. די געוועלבער זענען אָפּען; פון די קאפעען און רעסטאָראַנען גיסט זיך אַרויס דאָס עלעקטערישע ליכט צוזאמען מיט'ן רויש און רעש. איך האָב זיך אויסגעמישט מיט דער מענגע, צוזאמענגעקאכט זיך מיט'ן לעבען. די קאפע-הייזער, די טענק-זאַען, די וואָדעווילען זענען געווען פיל מיט שוואַרץ-חנודיגע שפאַנקעס, עכטע סינאָריטעס, מיט קעמען און זשאַנטיליעס און שאַלען-טיכער. דאָ האָב איך זיך געטראַכט, בין איך אָנגעקומען אין מיטען האַרץ פון שפאַנישען לעבען. נאָר ווען איך האָב אָנגע-הויבען צו רעדען מיט די „סינאָריטעס“, האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז זיי פערשטעהען אלע שפראַכען פון דער וועלט אַ חוץ שפאַניש, און זיי קומען פון אלע עקען פון דער וועלט: פון ענגלאַנד. פון דייטשלאַנד. און אַ טייל פון זיי זענען געווען עכטע שפאַנקעס פון אונזערע אייגענע מקומות. שפאַנקעס פון ביאַליסטאָק, פון בערדי-טשעוו, נאָר קיין איין שפאַנקע איז דאָרט נישט געווען, וואָס קומט פון שפאַנישען אַליין...

באַרצעלאָנאַ איז אַ גרויסע האַפען-שטאָרט און דער גרעסטער האַנדעלס-צענטער פון שפאַניען, די גרעסטע שטאָרט פון שפאַניען, און דורכדעם האָט די שטאָרט שוין פון לאַנג פערלאָרען איהר ספעציפישען כאַראַקטער און טראַגט אויף זיך די שפורען פון אַ אינטערנאַציאָנאַלער שטאָרט מיט אינטער-ערד-באַהנען, טראַמוויען און אויטאָמאָבילען. דאָך אָבער פיהלט איהר דעם ספעציפישען שפאַנישען געשמאַק און דאָ און דאָרט וואַרפט זיך נאָך אייך אין די אויגען אַ שמאַל געסעל, אַנאַלטיע קירכע, אַ פאַלאַץ, וואָס דערמאָנט אייך, אַז איהר געפינט זיך אין איינער פון די עלטעסטע שטעט פון דער וועלט. ביים פאָרט אַ גרויסער קאָלומבוס-דענקמאַל, וואָס קוקט אַרויס

פון די שיף-קוימענס און שיף-זעגעלען, וועלכע בעלעבען, דעם הא-
 מען. נישט פון דעם פאָרט איז קאָרומבוס אָבגעפּאָהרען צו געפינען
 אַמעריקא, נאָר דער דענקמאָל איז אַ ווירדיגער צייכען פון אָנער-
 קענונג פאר דעם טראַגישען פּאַרשער. כאָטש איך האָב אין ערגעץ
 נישט געזעהן, נאָר דאָך לעגט זיך אויפ'ן שכל, אַז אַברבנאל מיט
 די אַלע יודען, וואָס זענען מיטגעגאַנגען קיין איטאַליען, ווען איזאָבע-
 לאַ האָט זיי פּערטריבען, האָבען זיך פון דעם פּאַרט איבערגעשיפט קיין
 ווענעדיג, אַזוי ווי אַברבנאל שרייבט: „וילכו בלא כח שלש מאות
 אַלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו מכל מדינות המלך“ (און עס
 זענען געגאַנגען אַהן קרעפטען דריי מאָל הונדערט טויזענד מאַן
 צופוס, און איך צווישען זיי, פון אַלע מדינות פון מלך). די מעהר-
 סטע יודען האָבען פון דרום אויס איבער סעויליע אויסגעוואַנדערט
 קיין פּאַרטוגאַל, קיין מאַראַקא, נאָר די, וועלכע זענען מיט אַברבנאל
 געגאַנגען קיין ווענעדיג, האָבען געמוזט אָבשיפען זיך פון באַרצע-
 לאַנער פּאַרט, ווייל עס איז דער נאָהנטסטער וועג קיין איטאַליען.
 אויסער דעם האָט באַרצעלאַנא פאַר אונז, און אויך פאַר
 דער אַלגעמיינער וועלט, קיין בעזונדערען אינטערעס נישט. אַ חוץ
 דאָס אפּשר, וואָס אין דער גרויסער ביבליאָטעק ביי דער קאָטעד-
 ראלע האָב איך געזעהן פיעל פּאָליעס, וועלכע האָבען געטראַגען
 אויף זיך אויפּשריפטען „פּראָצעסען“, פון די פּערשידענע יאָהרען
 דורך דער צייט, ווען די אינקוויזיציע האָט פּונקציאָנירט. די פּא-
 ליעס וואָלטען געגעבען זעהר אַ אינטערעסאַנטען מאַטעריאַל פאַר
 אַ יודישען געשיכטע-פּאַרשער איבער דעם יודישען מערטייערסטום
 אין שפּאַניען. איבריגענס, געפינט זיך אַזאַ מאַטעריאַל אין יעדער
 ביבליאָטעק ביי יעדער קאָטעדראַלע אין שפּאַניען, — און זיי וואַר-
 טען אויף אַ יודישען פּאַרשער. וועט זיך די אוניווערזיטעט אין
 ירושלים, אויף וועלכער מיר לעגען אַזויפיעל האַפּנונגען, אָנ-
 זעהמען די עולא פון פּערשוויגען פּערגאַסען בלוט און פּערציי-
 כענען לָדורות די נעמען פון די יודישע מערטייער-העלדען?..
 אַרומדריעהנדיג זיך דורך די בעלעבטע גאַסן פון באַרצע-
 לאַנא, צווישען די רעש'דיגע אויטאָמאָבילען, שטיוועל-פּוצער, קלינ-
 גענדיגע טראַמוייען און שרייענדיגע בעטלערס, האָב איך פּלוצלונג

בעמערקט, ווי א קאסטעליאנישער אייוועל-טרייבער טרייבט זיין
 בעלאַדען אייוועל מיט ערדישע טעפ דורך די בעלעבטע גאסען. דאָס
 אייוועלע, שלעפענדיג אויף זיך די ערדישע טעפ צווישען די אוי-
 טאָמאָבילען, האָט מיר אָבגעגעבען אַ גרויס פון די קאסטעליאנישע
 בערג. און דער אייוועל-טרייבער, אָנגעהוּן אין זיין טראַכט, אויס-
 רופענדיג זיין סחורה מיט זיין זינגענדיגער חזנישער שטימע, צווי-
 שען " האָרענס-געוואַלדען פון די אויטאָמאָבילען, האָט אין מיין
 פאַנאַזיע אַרויסגערופען די פער'כשוּפטע ראָמאַנטישע בילדער פון
 שפּאַניען. אין מיר דאָכט זיך, אַז נאָר מיר ביידע אַליין, דער
 קאסטעליאנישער אייוועל-טרייבער און איך, זענען געווען די איינ-
 זיגע שפּאַניער אין דער גרויסער שטאָדט באַרצלעָנאַ.

אין סאראגאסא (סרקוסטה)

דריי אזויגער ביינאכט האָט מיך דער שנעל-צוג, וואָס געהט פון באַרצעלֶאָנא נאָך מאַרײד, אַראַבגעוואָרפֿען אין די אַלְטע שטאָדט סאראגאסא, אַדער ווי די יודישע ספרים רופֿען עס אָן, סרקוסטה. און גוט האָט ער געטהון, דער צוג.

אַז איהר קומט אין אַ שטאָדט אַרײן, וואָס איהר האָט גאָר-נישט מעהר צו זוכען אין איהר פון היינטיגען לעבען, נאָר זכרונות פון אַלְטע פֿערגאַנגענע טעג, איז דאָס בעסטע זי צו זעהן ביינאכט, ווען דער „היינט“ שלאָפֿט, און דער „נעכטען“ שלייכט זיך אַרויס פון זײן פֿערגאַנגענעם, פֿערכוירענעם קיום און פֿערשפּרייט זײן שאַטענדיגען בר-מינן אויף די קלײנע שמאַלע געסלעך איבער די אַלְטע הייזער... צו-פיעל וואָך פון זכרונות און עמאַציעס פון אַמאָל ליגע טעג, וואָס האָט זיך דאָ אין דער אַלְטער שטאָדט אָבגעשפּיעלט, צו געהן שלאָפֿען, האָב איך איבערגעליאָזט מײנע זאַכען אין האַטעל, און אַלײן האָב איך זיך אָנגעהויבען צו שלײכען איבער די ענגע באַסען, צו דער פֿערוואַנדערונג פון די נאַכט-וועכטער.

די נאַכט איז אָבער געווען אַ הערליכע, אַ זילבער-נאַכט, ווי מען זעהט זי אין אַרײענט ברייט און ליכטיג האַפֿען געשײנט די גרויסע שטערען און געגליטשט זייער מיסטיש פֿערפיהרעריש ליכט איבער די גרויסע ווענד פון די הייזער. אַלעס, וואָס איז געווען לעבען, וואָכענדיגקײט און געטראַגען אַ שפור פון היינט, איז גע-שלאָפֿען און פֿערגאַנגען. פון די קאַפּע-הייזער האַפֿען אַרויסגעצאַנקט די לעצטע ליכט און נאָכמעהר געהאַלפֿען אויפצוועקען די שאַטענס פון די פֿערגאַנגענע טעג. דאָס גאַנצע לאַנד, געבירגיג און טהאַליג, איז געשלאָפֿען אויף יענער זײט טײך „עבראַ“. און די עבראַ אַלײן,

וואָס מען האָט גוט געזעהן איהר פינקעלידיגען רוקען פון מאַרק אַראָב, האָט איינגעבאַרגען אין איהר שויס די קוימענס און די זעגעלען פון די פיעל שיפען, וואָס בעלעבען זי בייטאַג, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי אליין בעהאַלט זיך אונטער די גרויסע פּויגענס פון דער אַלטער ראָמאַנישער בריק, וואָס קלעטערט אַדורך איהר ברייט.

אַליין האָב איך געוואַנדעלט אין די שמאַלע געסלעך און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך געפין זיך אין דער שטאָדט אין יענע אַלטע צייטען פון יקואל איבן האסאן, וואָס איז געווען שאַצ-מייסטער ביים קאַליף מאַהא איבן אַלמאַנדיר. די שטאָדט איז פול מיט יודישע בעלי-מלאכות, מיט זאָטעל-מאַכערס, גאַלד-שמידען, בשמים-הענדלער. אָט די אַלע פערמאַכטע געוועלבער אין די שמאַלע געסלעך זענען יודישע קראַמען. די יודען ברענגען די זיידענע שטאַפען פון דמשק און פיהרען אריין אין די אַריענטאַלישע לענדער די כלי-זין, וואָס ווערען אויסגעאַרבייט אין טאַלעדאָ, אין סאַראַגאַסאַ. דאָ, פאַר דעם טויער פון דער שטאָדט, זענען אויסגע-זעצט די יודישע סוחרים מיט זייערע קראַמען, קראַמען, וואָס פער באַרגען אין זיך די רייכטימער פון מזרח, בלישצענדינער זייד, געשניטענער סאַמעט, געוועפטע טיכער אין פורפור און תכלת, ציערונג געמאַכט פון גאַלד און זילבער, בעזעצט מיט שטיינער פון לאַפּוס-לאַזורע, ים-קרעלען און בלויע סאַפירען. טיילמאַל פערוואַלגערט זיך צווישען די סחורות, צווישען די זיידענס, ציערונג און כלי-זיין אַ קריסטליכער שקלאָף, וואָס אַ יוד האָט אָפגעקויפט פון אַ מואַר אָדער אַניאַראַב, וועלכער האָט איהם געמאַנגען גענומען אין מלחמה. די שטאָדט איז פול מיט יודישע געלעהרטע און ריכטער, וועלכע האַלטען זיך אויף אין אַראַגזשען-גאַרטען פון דעם יודישען שאַצ-מייסטער יקואל איבן האסאן, און ווערען אויסגעהאַלטען פון זיין רייכען טיש. דאָרט אין דעם רייכען אַראַגזשען-גאַרטען ווערען דיסקוטירט די כליים פון העברעאישען דקדוק, אויסגעטייטשט אַ פסוק פון יחזקיהו נאָך דעם אבן-עזראַ, אַ דין פון דער גמרא, אָדער פאַרגעלייענט אַ נייע תפלה, אַ נייער מלכה דודי, וואָס אַ דיכטער האָט מחדש געווען, אָדער אַ ליעבע, שיר, אָדער אַ פילאָזאָפישער אויס-

שפּרוך. צווישען די דיכטער געפינט זיך איינער אַ איינוואַמער, אַ טרויעריגער, אַ בלייכער יונגעראַן. זיין יאָשדיגער שמיכעל געהט נישט אַראָב פון זיינע בלייכע ליפּען, וואָס שיינען אַרויס פון זיין שוואַרצער באָרד אין פּאָת. זיין לאַנגער ווייסער מאַנטעל איז שטענדיג צעשוּיבערט און צעקנייטשט, און אָרעם און צעריסען, אין פּערגלייך מיט די העלע בלישצענדיגע מאַנטלען פון די אַנדערע דיכטער. זיין טורבאַן זיצט איהם נישט זיכער איבער זיין געקריי-זעלטען קאָפּ האָר. דאָס איז דער דיכטער שלמה איבן גבירול, וועלכער קריגט זיך מיט דער גאַנצער וועלט. ער קאָן נישט פּאַפּער-טראַגען די חניפות און די לויב-ליעדער, וואָס אלע זינגען צו זייערע ברויט-געבער. ער קאָן נישט פּערטראַגען די שלעכטע גראַ-מען פון זיינע חברים, דעם אַץ-קוצץ-נוסח, וואָס מען מאַכט נאָך די אַראַבישע חברים. ער קאָן נישט פּערטראַגען זיין ברויט-געבער, דעם קליינעם יקואל, וואָס וויל שפּיעלען אין סאַראַגאָסאַ די זעלבע ראַלע, וואָס דער גרויסער חסדאי איבן שפּרוט שפּיעלט אין קודאַוואָ. און ער קאָן נישט פּערטראַגען די גאַנצע שטאַדט וואָס בעשטעהט פון גראַבע יונגען, עם-הארצים, סוחרים פון זיידען און שקלאַפּען. ער באַנקט נאָך קודאַוואָ, די שטאַדט פון חכמים, די שטאַדט פון דיכטער, און אין איין שענער נאַכט פּערלאָזט ער זיין ברויט-געבער און נעהמט-מיט מיט זיך זיין פּערמעגען, וואָס בעשטעהט פון אַ גענוען-פּעדער מיט אַ פּאַר פאַרמעט-פּאַפּירען — דאָס איינציגע, וואָס אַ דיכטער פּערמאַנט און ברויכט צו זיין גליק — און ווּנדעלט אויס קיין קודאַוואָ... אזוי בלאַנדזשע איך אַרום אין די גאַסן פון סאַראַגאָסאַ און איך זעה אין די שאַטענס, וואָס שלייכען זיך אַרויס פון די הויכע אַלטע הייזער, דאָס גרויסע יודישע לעבען פון אַמאַל. אָט אין דער שטאַט האַבען דאָך יודען אַמאַל מיט טויענע יאָהר צוריק בעשאַ-פען די ערשטע יודישע יוניאַנס צווישען די יודישע זאַטעל-מאַכערס, די ערשטע גילדעס צווישען די סוחרים, די ערשטע קראַנקען-קאַ-סעס, חברה-קדישות, בקור-חולים אין אַנדערע יודישע אַנטאַל-טען. די שטאַדט האָט געווימעלט פון יודישען לעבען — ביז איך בלייב פּרובלונג שטעהן ביי אַ קירכע. אַ קליין ליכטעל פון אַ הוי-כען צלם אַראָב האָט מיין האַרץ אויפגעציטערט.

איז עפעס וואָס געקומען איבער מיר, וואָס נישט ערשראַקען, נאָר ערצייטערט און בייז איז אויפגעקאַכט מיין בלוט אין מיר ביז צו משוגעת?

אפשר איז עס געווען אין דער קירכע, און אפשר אין אַנ-
אַנדערער. וואָס איז דער חלוקה? אַזא נאַכט ווי די היינטיגע. אויך
דאַמאָלס האָבען די שטערען אַזוי געשיינט איבער דעם שמאַלען
פּאַס הימעל, וואָס מען זעהט פון דער ענגער גאַס אַרויס פונקט ווי
היינט. די אינקוויזיציע האָט פערשפרייט איהרע שוואַרצע פליגלען
איבער דער שטאָדט. עס ציטערט אַ קינד אין וויעג. מען האָט מורא
זיך צו בעגעגענען אין גאַס, און פאַר יעדען הייליג בילד אויף
יעדען עק, ביי יעדען הויז וואַרפט מען זיך צו דער ערד. מען
שלאָגט זיך אין האַרץ, מיט דעם שטערען אויף דער ערד ליגט
מען אָב שעה'ן-לאַנג, כדי נאָר דער חשד זאָל נישט פאַלען. אָבער
די אינקוויזיציע זעהט מיט טויענד אויגען. זי קוקט אַדורך דורך
דעם פלייש פון מענש. דעם אינקוויזיטאָרס מלאכי-חבלה זענען אי-
בער דער שטאָט פערשפרייט. אין אַלע לעכער, זיי ווייסען גאַנץ
גענוי, וועלכער גייער קריסט קאָן נישט אָבגעוועהנען זיך פון
זיין געווענהייט פרייטאָג אַ באָד צו נעהמען און אַ פריש העמד
איבערצוצייען. צו וואַשען זיך פאַר אַ מאָהלצייט, צי מורמלען עפעס
מיט די ליפען בעפאַר ער נעהמט דעם כוס צו זיין מויל צו. אויס-
געשטעלט זענען זיינע משרתים אין אַזא אַרט איבער אַלע עקען
פון די גאַסען, בעהאַלטען אין שאַטען פון יעדען קרייץ, וואָס
שטעהט אין גאַס, הינטער די פלומפען, און יעדער נישט, פון יע-
דען הויז קוקען זיי אַרויס און זיי זעהען, ווי די ערשטע און בעס-
טע קריסטען פון שטאָדט, הויכע רעגירונגס-בעאַמטע, רייכע סוחרים,
אַריסטאָקראַטען און אויך מענשען פון המון, גלחים אפילו, אין די
הייליגע קליידער אָנגעהוּן, שלייכען זיך ביינאַכט דורך די ענגע
גאַסען און ווערען ערגעץ-וואו פערפאַלען אין לעכער, אין קעלערס.
פון פערבאַרגענע קליינע פענסטערלעך לייכטען געהיימניספולע ליכ-
טער אַרויס. וואָס טהון דאָרט קריסטען שפעט אין דער נאַכט?
גלחים און בעאַמטע, רייכע און אַרימע? די קירכען זענען לעדיג
און די קעלערס זענען פול מיט בעטענדע... און עס ברענען שוין

אויף די שייטער-הויפענס די ערשטע און די בעסטע בעלי-בתים פון דער שטאָדט, קירכען-פּאָטערס און שטאָדט-פּאָטערס, דעם קעניגס ערשטע בעאַמטע, סוחרים, בעלי-מלאכות, אַרימע און רייכע. אָבער סאַראַגאַסאַ איז אַ יודישע שטאָדט. אַ שטאָדט פון יו-דיש לעבען. און סאַראַגאַסאַ איז די איינציגע שטאָדט, וועלכע גיעט אַ ווירדיגען ווידערשטאַנד דער אינקוויזיציע. אין אַזאַ נאַכט ווי די היינטיגע — אויך דאַמאַלס האָבען די שטערען געשיינט און געגליטשט זייער ליכט איבער די גרויע ווענד פון די הייזער, — האָבען זיך דריי מענער פּערשטעלט און פּעוהיט אין שוואַרצע מאַנטלעך, פּערשטעלט און פּערהילט מיט פּרעמדע נעמען: יואָן דע עספּעראַענדאַ און ווידאַל פּראַנקאַ דע אַראַנואַ. אונטער זייערע שוואַרצע מאַנטלעך האָבען זיי פּערשטעקט שאַרפע מעסערס און אונטער זייערע שוואַרצע נעמען — שאַרפע, וואַכענדיגע יודישע הערצער. אין אַט שלייכט ער זיך אַרויס דער אינקוויזיטאָר. בע-דעקט איז זיין קערפּער אינגאַנצען אין שטאַהל. עס טראַגט דער אינקוויזיטאָר זיין פּאַנצער נישט ווי אַ ריטער איבער זיין קלייד, נאָר אונטער זיין שוואַרצען מאַנטעל. פון דערווייטענס לייכט זיך זיין לאַמטערן. דאָס קומט דער אינקוויזיטאָר פון זיין גאַט דו ברכה און די הסכמה צו קריגען פאַר דעם קרבן, וואָס ער וועט היינט ברענגען פאַר איהם פון מענשען-בלוט און מענשען-פלייש... זיין תפילה איז נאָך וואַרעם אויף די ליפען און די שאַרפע מע-סערס פון די דריי מענער אין ישראל האָבען דורך דעם גליטשיגען שטאַהל פון זיין פּאַנצער דערגרייכט דעם אינקוויזיטאָרס האַרץ, און זיי האָבען איהם אַוועקגעלעגט געבאָדען אין זיין בלוט צו די פּיט פון זיין גאַט.

טייער האָבען זיי בעצאָהלט פאַר דער נקמה. מעהר פון צוויי הונדערט פון זיי שולדיג צי אונשולדיג, האָבען געברענט אויף די שייטער-הויפענס. די קירכע האָט זיך נישט בערוהיגט בלויז מיט לעבעדיגע. אויסגעטראַגען פון די קברים האָט מען די טויטע און געבראַכט אויף די שייטער-הויפענס, זיהן האָבען אליין מיט זייערע הענד געמוזט אויסגראַבען די ביינער פון זייערע פּאָטערס, בעטען די קירכע, אַז מען זאָל מבוה-זיין די טויטע לייבער פון זייערע

עלמערען און ברענגען די רעשמען אויף די מזבחות פון דער אינ-
קוויזיציע. אָבער אַ טרייסט איז די טהאַט געווען פאַר די לעבעדיגע,
און עס לעשט די טהאַט דאָס נקמה-געפיהל פון די, וואָס זענען
געבליבען נאָך זיי...

נאָר עס ענטלויפט די נאַכט, און עס יאָגען שוין די ווינדן
פון טאָג. איך האָב מורא, אַז מיין חלום זאָל נישט צוריען און
איך האָב זיך בעהאַלטען פאַר די שטראַהלען פון דער נישטערקייט,
פאַר דער זון פון היינט, אין דעם ענגען צימער פון מיין האַטעל...

צו מאַרגענס, אַז איך בין געקומען אין די גאַסען פון סאַ-
דאַגאַסאַ, איז שוין קיין שפור נישט געווען פון דעם אלעם, וואָס
איך האָב געזעהן ביינאַכט. מענשען פרעמדע און ווייטע האָבען
אָנגעפילט און בעלעבט די גאַסען. בחנם האָב איך געזוכט צווישען
די הייזער, צווישען די דענקמעלער, אין די קירכען און מוזעאומס
אַ צייכען, אַ אָנזיין אויף דאָס גרויסע יודישע לעבען, וואָס דאָ
איז געווען אַמאָל, קיין איין שפור איז נישט איבערגעבליבען פון
אַ יוד. די סינאָגאָגען פּערזאָנלעך אין קירכען, און דורך דער
צייט פון די יאָהרען זענען זיי פּערגריכטעט געוואָרען, אָדער אַזוי,
פּערענדערט, אַז קיין צייכען איז פון זיי נישט געבליבען. די בית-
הקברות'ער — די יודען פון שפּאַניען האָבען מיטגענומען אַ טייל
מצבות מיט זיך. די איבערגעבליבענע האָבען די שפּאַניער אויס-
געריסען פון דער ערד, אין די קירכען, אין די שטאָדט-הייזער
איינגעמויערט... דאָס פעלד צואַקערט, אָדער צושאַנקען עס פאַר
קלויסטערס און שפיטעלער, אויסגעריסען מיט דעם וואַרצל יעדען
שפור פון אַ יוד נאָך זיך.

וואָס געהט מיך אָן דאָס רוישיגע לעבען אויף די גאַסען?
די קאַפּען, די שענע סאַראַגאַסער סינאַריטעס מיט די הויכע
קאַמען? דער טיין עברא ווי אַמאָל איז בעלעבט, עס הערט זיך
דאָס פייזען פון די שיפען אין שטאָדט, אין פון דערווייטענס זעהט
זיך די אלטע ראַמאַנישע בריק — אָבער פרעמד איז דער טיין,
און פרעמד די בריק, איבער וועלכער עס האָט אַמאָל יודישעס
לעבען, האַנדעל און וואַנדעל געווימעלט און גערווישט.

איך ווייס נישט, ווי עס פיהלט א קינד פון אבאָנדער נאַציאָן.
 א יוד פיהלט עפעס מאָדנע שלעכט און באַנג ווען ער געפינט זיך
 אויף אַ פּלאַץ, וואו קיין יודען זענען נישטאָ. איך בין זיך מודה,
 אַז עפעס אַ געפיהל פון שרעק האָט מיך אַרומגעכאַפט, דערמאָהנענ-
 דיג זיך פּלוצים, אַז איך געפין זיך אין אַ שטאָדט, אין אַ לאַנד,
 וואו קיין יוד איז נישטאָ. צי איז עס דערפאַר, ווייל מיר זענען
 פּערשפּרייט און צעזייהט איבער דער וועלט — האַבען מיר די גע-
 וואוינהייט אומעטום יודען צו געפינען? צי דערפאַר, ווייל דער
 ערענד און נויט האָט אונז דאָס בעדערפעניש בעפעסטטיגט, צו זיין
 תמיד צוזאַמען. — אַ בענקשאַפט, ניין, אַ שרעק האָט מיך אַרומגע-
 כאַפט. גאָט — האָב איך זיך געטראַכט — אַ שטאָדט, וואו קיין
 יוד איז נישטאָ!

און אזוי ווי איך טראַכט, דערזעה איך פאַר זיך אין אַ גע-
 העלבעל פון ציגאַרעטען און ציגאַרען שטעהט אַ יוד, אַ יוד מיט
 אַ באַרד, אַ יוד מיט אַזאַ אויסגעוועהטאַגט יודיש פנים, אַז עס האָט
 זיך געדאַכט, אַז דער גאַנצער יודישער צער, דורות פון פיין און נויט,
 קאַמף און עקשנות, אונטערגעגעבענקייט און שטאַלצקייט האַבען זיך
 איינגעגעסען אין דער פאַרמעט-הויט פון דעם יודישען פנים. זיינע
 אויגען זענען געווען שטראַהלענדיגע און גרויסע און ערשראַקענע.
 און דער קנייטש אַרום זיין מויל! אַ, דער קנייטש פון צער און
 איינגעהאַלטענעם אַדורכגעברענטען נקמה-געפיל. די הייטלעך איבער
 זיינע אויגען, און די טרעהרען-טאַרבעלעך אונטער זיינע אויגען,
 זענען געווען פונקט ווי ביי מיין פאָטער, עליו השלום, וואָס איך
 געדענק זיי שטענדיג, שטענדיג... איך קוק אויף דעם שילד איבער
 דעם געוועלבעל: דער נאָמען איז „לאַפּיץ“. „לאַפּיץ“ — טראַכט
 איך מיר — אַ יודישער נאָמען, אַ נאָמען, וואָס איז בעקאַנט אין
 דער יודישער געשיכטע, אַ טייל פון דער פאַמיליע לאַפּיץ האַבען
 ביים גירוש-שפּאַניען אויסגעוואַנדערט קיין פּאַרטוגאַל, און ווען
 דאָרט איז דער גירוש געקומען, האַבען זיי נישט געקאַנט ביישטעהן
 דעם נסיון און זענען געוואָרען קריסטען. מיר געפינען אַ לאַפּיץ
 אויך מיט יעקב פּיראַדאָ, וועלכער איז מיטגעקומען מיט איהם פון
 פּאַרטוגאַל קיין האַלאַנד, מגייר געווען זיך צוריק, און דאָרט בע-

שאפען דעם יודישען ישוב. לאָפּיץ — טראַכט איך מיר — אַ יודי-
שער באַמען. געוויס איז עס אַ יוד, געוויס! איך בין אַריינגעגאַנגען
אין געוועלבעל, און געהייסען מיר געבען ציגאַרעטען. פּעררויכערנ-
דיג אַ ציגאַרעט, פרעג איך דעם מאַן, האַלב אין שפּאַס, האַלב אין
ערנסט, אין פּראַנצויזיש:

— איהר זענט אַ יוד?

— און איהר זענט אַ יוד? — ענטפּערט מיר דער מאַן אַב
מיט אַ עכטער יודישער קשיא.

— סי, סי, — זאָן איך איהם.

ער האָט זיך פּערוואַונדערט און מיך אַנגעקוקט זעהר
ערשטוינט.

— זעהר אינטערעסאַנט. באַ—קי, באַקו — ציהט ער דאָס

וואָרט „באַקו“. גישט וויסענדיג אַליין פאַר וואָס.

— און איהר זענט אַ יוד? — פרעג איך איהם איבער.

— נאָ, נאָ — אַנשענט קאַטאַליקו — האָט ער מיר אַבגע-

ענטפּערט מיט אַ זיפּף, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער קרעכץ
פון דורות הערט זיך אין זיין זיפּף!

מאָדריד

(שפּאַנישע קונסט)

מאָדריד האָט פאַר אונז קיין בעדייטונג. זי איז ערשט גע-
וואָרען די הויפט-שטאָדט פון שפּאַניען אַ שטיק נאָכדעם, ווי מען
האָט אונז פון דאָרט אַרויסגעטריבען. אַ בעדייטענדער יודישער
ישוב איז אין איהר קיינמאָל נישט געווען. דאָך שטעל איך זיך אָפּ
אויף מאָדריד, נישט בלויז דערפאַר, ווייל זי איז היינט די הויפט-
שטאָדט פון שפּאַניען, נאָר דערפאַר, וואָס מאָדריד האָט אָנגעזא-
מעלט אין זיך די קונסט פון שפּאַניען, און וואָס אָהן איהר איז
אונגעגלייך צו קענען, צו פערשטעהן און צו לעבען דאָס אייגענ-
אַרטיגע אַריגינעלע פּאָק.

קיין פּאָק האָט זיך נישט אַזוי ענטפלעקט און אויסגעקנעטען
אין זיין קונסט ווי דאָס שפּאַנישע. אפילו די איטאַליענער נישט.
די איטאַליענער זענען געווען די, וועלכע האָבען געגעבען דער
וועלט די אידעע פון אַ וועלט-קונסט. דזשיאָטאָ איז שוין געווען
קאָסמאָפּאָליטיש מענשליך פערשטענדליך פאַר אַלע. און געטראָגען
אין זיך די אידעע פון אַ וועלט-קונסט. דורך דעם האָט די איטאַלי-
יענישע קונסט אַזוי אויסגעגאַסען איהר איינפלוס איבער אַלע פעל-
קער. די שפּאַניער זענען דורכאויס נאַציאָנאַל. אַז מען זעהט
ריבערא, מאָרילא, וועלאַסקעס, אפילו גויא, דאַכט זיך, אַז זיי האָבען
זיך אָבערשלאָסען פאַר זיך: „וואָס געהט אונז די וועלט אָן?“ מיר
זענען — שפּאַניער.

יעדער קונסטלער, נאָך מײן מיינונג נאָך, בעדאַרף איין מאָל
אין זיין לעבען זיין אין שפּאַניען. אין מאָדריד, אין פּוזעאום, דעל
פּראַדאָ, אויף אַבזולערנען זיך פון די שפּאַנישע קונסטלער ווי

אזוי צו דיענען זיין פאלק. האָט דאָנטע'ס, געטליכע קאָמעדיע, געקאָנט געשריבען ווערען פון די ערשטע ענגלישע דיכטער, פּונקט אזוי ווי מילטאָן האָט עס דערנאָך געטהון. דאָן-קיכאָט האָט קיינער נישט געקענט שרייבען נאָר אַ שפּאַניער. און פּונקט אזוי ווי די לייטעראַטור. אזוי איז זייער קונסט. ראַפּאַעל איז וועלטליך. אזוי איז אויך מיקעל-אַנושעראַ וועלטליך, אַלמענטליך און אַלצייטליך, ליעאַרדאָ דאָ ווינטשי איז אפשר מעהר פּראַנצויז ווי איטאַליענער, אָבער די שפּאַנישע מייסטער אַחוץ איין גרעקאָ, (וואָס איז איברי-גענס נישט געווען קיין שפּאַניער נאָר אַ גריך), האָבען נאָר ווי דאָן-קיכאָט געקאָנט זיין שפּאַניער. זיי האָבען נאָר געדיענט איין גאָט — און דאָס איז דעם שפּאַנישען פּאלק, זיין גייסט, זיין כאַ-ראַקטער.

*

עס איז דער „גרינער דאָנערשטאָג“. פאַר יעדער קירכע שטפהט אַ בודקע בעהאַנגען מיט גרינע צווייגען, אויסגעפּופּצט מיט דיוואַגען. אין מיטען הענגען די הייליגע בילדער. פאַרן גוי'איש-קען בעקער און פאַר דעם גוי'אישקען קיילער (קצב) זענען אויך אַזעלכע בודקעס. די פּויערים פון די דערפער האָבען איינגענומען די שטאָדט. אַלע געוועלבער זענען געשלאָסען. די יודען האָבען מורא זיך אויף די גאַסען צו בעווייזען. אפילו אין בית-המדרש צו געהן דאווענען. מען האָט געזאָגט (מען ווייסט נישט ווער), אַז מען וועט היינט שלאָגען יודען ביי דער פּראַצעסיע. די מאַמע וויל אונז בעהאַלטען אונטער'ן בעט. פון דער גאַס הערט זיך זינגען. מען הערט אַ דין קלינגען מיט אַ קלימפּעריל: זיי קומען-אָן. די מאַמע שליסט-צו די טהיר, מען פּערהאַקט די פענטער. דאָס זינגען קומט געהנטער, שטאַרקער, און דאָס קלימפּערן העכער. מיט אַמאָל אין אַלץ שטיף געוואָרען. זיי זענען אָנגעקומען צו דער „בודקע“ פאַרן פּוילישען קיילער, וואָס וואוינט געגענאיבער אונז. איך חלש צו זעהן, וואָס עס טהוט זיך אין דרויסען, „ווי עס זעהט אויס“, איך שלייך זיך אַרויס פון אונטער'ן בעט, עפען-אויף אין דער שטיף די טהיר. די מאַמע דערזעהט עס, זי ווערט געל און ווייס: געוואַלד,

וואָס טהוּסט דו? מען וועט דיך דער'הרגענ'ען. מיין יצר-הרע איז שטאַרקער פון מיין שרעק, איך עפען-אויף אַ שפּאַרט פון טהיר און קוק אַרויס. איך האָב עס געזעהן.

אַ ים מיט קעפּ, איבער קעפּ פּלאַטערען קירכע-פּאַהנען: וויי-סע פּלאַ-מיידען האַלטען אַ חופּה, און צווישען די פּאַהנען אונטער דער חופּה הענגט אַ מענש. איך זעה זיינע ווייסע קנאַכעדיגע פּיס צוגעקלאַפט מיט אַ נאַגעל צו אַ קלאַץ, און פון פּיס גיסט זיך בלוט. איך זעה — לייכטענדיגער מענשליכער לייב, נאַקעט אין גאַנצען אַזוי ווי די מאַמע האָט איהם געבוירען, און פון זיין לייב רינט בלוט...

איך האָב צוגעמאַכט דעם לאַדען, און מיין פנים בעהאַלטען צווישען מיינע הענד..

דאָס איז געווען מיין ערשטער איינדרוק פון דער שפּאַנישער קונסט, פון ריבערא.

די קאַטוילישע קירכע האָט אַדאַפּטירט די שפּאַנישע רעאַליסטישע שול פאַר די קירכען-בילדער, ווייל זי, מעהר פון אַנדערע שטעלט-פאַר יעזוס'ן אויפ'ן קרייץ מיט רעאַליסטישסטע פאַרבען. דער אונטערגרונד איז שוואַרץ, און פון דער שוואַרצער נאַכט שיינט-אַרויס אַ מענשליכער קערפּער, פּיס, הענד, אַ ביינענדיג לייב די הענד און די פּיס צוגעהאַקט מיט בעגעל צום קרייץ און פון די לעכער גיסט זיך בלוט. דאָס פנים דריקט אויס מענשליכע יסורים, פיזישע פיין, קיין איין הויך פון גייסטליכקייט, פון הימלישעס, נור ערדישעס און ערדישעס. יסורים, מאַטערגישען, פיין, אַזוי ווי יעזוס האַלט געפייניגט געוואָרען אויף אַ משפּט פון אַ אינקוויזיציע. דאָס פּאַק זעהט דאָס, עס זעהט מענשליכע יסורים. עס פערשטעהט עס, עס רודערט אין איהם אויף די שטאַרקסטע עמאַציעס. זיין האַרץ ווערט אַנגעפילט מיט רחמים פאַר זיין גאַט, און בעגאַסען מיט כעס אויף זיינע פייניגער. ער ווערט מיטאַריינגעצויגען אין אַ לעבעדיגען פּראַצעס, וואָס שמעקט מיט בלוט. ער דענקט נישט, ער קלערט נישט. — די אמונה ווערט פּערוואַנדעלט אין אַ ליידענשאַפט, דאָס וואָס אמונה זאָל זיין.

און דאָס איז שפּאַניען. די גאַנצע אונערבאַרמדיגקייט פון שפּאַנישען כאַראַקטער. זיין אַכוריות, דער אָקסען-קאַמף, די אינ-קוויזיציע, אַלעס האָט איהר אין דעם רעליגיעזען בילד פון ריבעראַ. די שטראַמען בלוט, וואָס גיסען זיך אַרויס פון לעכער, און פיס און הענד אין וועלכע עס זענען אין לעבעדיגען לייב אַריינגע-שלאָגען געוואָרען אייזערנע בעגעל. די יסורים פון פיזישען פיין, וואָס דאָס מענשען-פנים דריקט אויס אויפ'ן בילד, אין וועמענס קערפער מען האָט אַריינגעשלאָגען די בעגעל — ערוועקט אין אייך שרעק און מיסטישען אַנגסט.

אַבער ריבעראַ איז נור געווען דער איינציגער רעליגיעזער מאַלער שפּאַניענ'ס. רעליגיעזע קונסט איז נישט כאַראַקטעריסטיש פאַר שפּאַניען. דוקא דאָס רעליגיעזע פּאָלק האָט זיין קונסט פון דערווייטענס געהאַלטען פון זיין רעליגיע. די שפּאַנישע קונסט איז פּאָלקסטימליך. מענשליכעס לעבען, און דאָן, ווען די קינסטלער פון אלע אַנדערע פעלקער זענען נאָך געווען לעבעדיגע שקלאַפּען צו דער קירך, וועלכע האָט זיי אויסגעהאַלטען, און צוליעב דעם איז די גאַנצע אַמאָליגע קונסט געווען אַ קריסטליך-רעליגיעזע — זענען די שפּאַנישע קינסטלער געווען די ערשטע, וואָס האָבען אָנגעהויבען אויפצונעהמען מאַטיווען פון טאַג-טעגליכען לעבען פון דער גאַס, פון אַרים און רייך אין זייערע שאַפּונגען. מאַרילאַ איז געווען איינער פון די ערשטע מאַלער, וואָס האָט בעבען רעליגיעזע בילדער אויך געמאַלען מענשליכע סצענעס פון זיין צייט. זיינע מאַטיווען זענען הומאַנישע, בילדער פון אַרימקייט, פון צדקה, פון ערבאַרמינג און פון הילף, וואָס איין מענש ברענגט צום אַנדערן. ביי דער גאַנצער שטייפקייט, אַריסטאָקראַטיע און ריטערטום, וואָס האָט געהערשט אין שפּאַניען, זענען די שפּאַנישע קינסטלער געווען די ערשטע, וועלכע האָבען זיך אַראַבגעלאָזט צום פּאָלק און גע-מאַלען בילדער פון אַרימען לעבען מיט מענשען-ליעבע און הומאַנישער גוטסקייט. יעדער שפּאַנישער קינסטלער איז אַ אַפּען בוך פון זיין צייט, און איהר קאַנט שטודירען די קולטור-געשיכטע, דאָס לעבען, די זיטען פון דער צייט און נאָך עפעס. די שפּאַנישע קינסטלער זענען דירכאויס רעאַליסטען, נישט פון דעם גראַבען

באַטראַליסטישען רעאַליזם, נור פון דעם גוטען אַלט-ווייניגען
 ראַמאַנטישען רעאַליזם, וואָס איז געקומען צו זיין העכסטער ענט-
 וויקלונג אין דער רוסישער ליטעראַטור. זיי האָבען זיך נישט גע-
 מיהט צו פּערשענערן זייערע העלדען, נור אויסצוגעפינען די
 כאַראַקטעריסטישע אייגענאַרטיגקייט פון זייערע העלדען סיי אין
 וואַרט, סיי אין ביילד. מאַריאַל'ס ביכדער זענען מענשליכע דאָקו-
 מענטען. ער איז אפשר דער איינציגער סענטימענטאַלער שפּאַניער,
 צוליב דעם אַליין איז ער ווערט אויפגענומען צו ווערען אין
 אַ מוזעאום. אָבער וועלאַסקאַס ?

יעדעס מוזעאום אין דער וועלט איז גליקליך צו בעזיצען אַ
 קליינעם פרוב נור פון דעם גרויסען וועלט-קינסטלער. שפּאַניען
 האָט דריי פיער גרויסע זאַלען. זיין גאַנץ לעבענס-ווערק איז געווען
 אין מאַדריד — און מאַדריד האָט עס בעהאַלטען פאַר אַלע צייטען.
 דער קינסטלער פון קעניגען, פרינצען און פירשטען. דער קינסט-
 לער, וואָס איז געווען אויף אַ שטענדיגען געהאלט ביי די „פּידיפען“
 און קאַרל דעם פינפטען, האָט געדיענט טויזענד מאל געטרייער זיין
 קונסט ווי אַלע קעניגען צוזאַמען. קיין איין חנופה, קיין איין פער-
 שענערונג. ער האָט זיי געגעבען מיט זייער גאַנצער מענשליכער
 שוואַכקייט. יא, קליידער און זיידענע שטאַמען, און העלמען און
 פאַנצערס, און בלויע און רויטע פעדערען, און שפיצען, און טייערע
 ציהרונג האָט ער איבערגעגעבען מיט דער גאַנצער רייכקייט.
 פרישע לעבעדיגע פאַרביגקייט, מיט וועלכע גאָט האָט בעשאַנקע
 זיינע קאַלירען, מיט די ריינסטע פאַרבען, וואָס זענען אויסבעוואַהרט
 מיט גאָט אין די אונגעזעהענע הימלען. אָבער די מענשליכע פּנימער
 פון די קעניגס און קעניגיןס, וואָס ער האָט געדיענט, האָט ער
 איבערגעגעבען מיט די אונבעהאַלפענסטע מענשליכע שוואַכקייטען,
 מיט די לאַנגע נעז, מאוס'ע פּערקרומטע ליפּען. גאַרנישט איז איהם
 אָנגעגאַנגען, נור זיין קונסט. און קיינעם האָט ער נישט געדיענט.
 נור די שטימע, וואָס האָט גערעדט אין זיין האַרץ, אָבער ווי
 שטאַרק, ווי מענליך שטאַרק זענען זיינע פיגורען. דער „באַקוס-
 טאַנץ“. די „וועבערס“, דעם שטאַרקסטען איינדרוק האָבען אויף מיר
 געמאַכט די פאַרטערטען פון זי מער קאַרליקעס, וואָס האָבען זיך

אויסגעהאלטען און דעם קעניגס-הויף, די הויף-נארען, די פיער
 פלייפופען, וואָס האָבען געהאַט די אויסגאַבע דעם קעניגס געמיט
 צו דערפרעהען, און זיין הומאַר אונטערצוהאַלטען, דעם גאַנצען
 פראַטעסט פון אַ חירדיגען מענשען, וואָס איז דורך גאַט'ס אַ שטראַף
 אַראָפגעבראַכט געוואָרען צו דער מדרגה פון אַ הויז-טייער, האָט ער
 אַרײַנגעגעבען אין זייערע פנימ'ער, אין זייערע אויגען, אין זייערע
 פערביסענע מיילער. די ביטערקייט פון דעם קאַליקע, די תרעומות-
 וואָס ער האָט צו זיין גאַט, און דער מיסטישער גורל, וואָס האָט
 זיך שווער געלעגט אויף זיינע פלייצעס — אַלעס האָט דער קינסט-
 לער געברענגט צום אויסדרוק אין די פנימ'ער, און די פנימער
 קוקען אייך אַזוי פּרעך אָן: אַז איהר דענקס וועגען זיי, וואָס איהר
 דענקס וועגען יעדען קאַליקע: „ווען ער וואָלט נישט קיין קאַליקע
 געווען, וואָלט די וועלט קיין קיום נישט געהאַט“.

בעפאַר דעם קריג האָט דער דייטשער פערלאַנג ס. פישער
 (וואָס איז אגב אַ יוד) געשיקט דעם דייטשען קינסט-קריטיקער מאי
 גרעפּע (וואָס איז אגב אויך אַ יוד) קיין שפּאַניען צו שרייבען אַ
 בוך וועגען וועלאַסקעס. דער קינסט-קריטיקער איז אַהיים געקומען
 און האָט געשריבען אַ בוך וועגען גרעקאַ, אַנאָנדערען שפּאַנישען
 קינסטלער, וועלכער איז ביז דאָן גאָר נישט בעקאַנט געווען. מאיר
 גרעפּע'ס בוך האָט געמאַכט אַזאַ רושם אין דער וועלט, אַז איבער
 נאַכט איז גרעקאַ אויפגעשטאַנען תּחית-המתים, נאָכדעם, ווי ער
 איז שוין טויט געווען איבער דריי הונדערט יאָהר. זיינע בינדער-
 וואָס האָבען ערגעץ-וואו זיך אַרומגעוואַלערט אויף די בוידימער
 פון די קירכען, זענען געוואָרען די בעריהמסטע מייסטער-ווערק
 פון דער וועלט. זיי האָבען אָנגעהויבען שטייגען אין אונזעהערטע
 פרייזען. יעדעס מוזעאום איז שטאַלץ געווען צו בעזיצען אַ גרעקאַ.
 שפּאַניען האָט פאַרד נעזאַמעלט זיינע בילדער אין איהרע מוזעאומס-
 היינט ווערט גרעקאַ גערעכענט פאַר איינעם פון די גרעסטע קינסט-
 לער פון שפּאַניען, דעם אַריגינעלסטען. יעדע קירכע, וואָס בע-
 זיצט אַ גרעקאַ, נעהמט אַ ספּעצייעלען אָפּצאַהל פאַר אַריינגעהען
 זעהן דאָס בילד. גרעקאַ איז געוואָרען דער גאַט פון די מאָדערנע
 מאַלער און קינסטלער. קיין קינסטלער האָט אין היינטיגען

טאָג נישט אַזאָ אײנפלוס אויף דער וועלט-קונסט, ווי גרעקא מאַדריד איז נישט אפילו כאַראַקטעריסטיש פאַר גרעקא. גרעקא האָט געלעבט אין טאַלעדאָ, און געוואוינט האָט ער אין דעם הויז פון דעם יודישען שאַץ-מייסטער ר' שמואל הלוי, אונטער דער סינאגאָגע פון „על-טראַנסײטאָ“. דאָרט געפינט זיך אויך זיין מיוע-אום אין די גרעסטע זאַמלונג פון זיינע בילדער. איך וועל שרייבן בען וועגען איהם, ווען איך וועל קומען צו טידא. דאָך קען איך זיך נישט צוריקהאַלטען, רעדענדיג וועגען שפּאַנישען כאַראַקטער, נישט צו דעמאָנען גרעקא.

כאָטש גרעקא איז נישט געווען קיין שפּאַניער, דאָך אין זיין כאַראַקטער איז ער מער שפּאַניער פון וועלעסקעס. טאָקי ער איז גישט רעאַליסטיש וואָס דאָס געהמט איהם אַרויס פון די רייהען פון שפּאַנישע מייסטערס, דערפאַר איז זיין נשמה זיין גייסט, זיין אי-בערליכער אינהאַלט די קוינט-עסענץ פון דער שפּאַנישער שענהייט. זיינע טיפען זענען נישט קיין רעאַלע, זיי זעהען אלע אויס ווי שוועפענדיגע גייסטער, אָנגעטהון אין מענשליכע קליידער, און ער ווייסט אַזוי אויסצונוצען די שפּאַנישע אַלט-צייטיגע קליידונג, און עס בעקומט זיך אַנאיינדרוק, און די קערפערס שוועבען אַרויס פון דער קליידונג. דאָס פנים איז אַרומגעראַהמט דורך דעם ברייטען שפיציגען קראַגען, וואָס זיי האַבען געטראַגען אויף די העלזער, און די הענד אויך אָבגעזוימט דורך שפיצען-מאַנזשעטען — ווערט דאָס מענשליכע פלייש, וואָס גרעקא ווייסט דעם צוצוגעבען אַ הימ-לישען קאָליר — פערואַנדעלט אין עפעס הימלישעס, מלאכימדיגעס און גייסטיגעס. זיינע פיגורען בעשטעהען נישט פון מענשליכע-קערפערס — נור פון עפעס אַנדערש, וואָס איך ווייס נישט אָנצו-רופען. זיינע קערפערס זענען נישט געמאַכט נישט פון פלייש, נישט פון בלוט, נאָר בלוז פון קנאַכען, און די קנאַכען, דאַכט זיך, זען בען פריהער אויסגעשליפען געוואָרען, איידער זיי האַבען זיך גע-נומען פאַרמען אַ מענשליכען קערפער. זיינע אַלע געשטאַלטען זען בען פאַנטאַסטישע. אפילו די טאַג-טעגלעכע קליידונג פון אַ מענטש איז פאַנטאַסטיש אין אירע שוואַרצע קאָלירען, אין אירע ווייסע שפיצען, מאַנזשעטען און קראַגענס, נור עס איז נישט דאָס ערדישע.

וואָס מען זעהט מיט'ן מענשליכען אויג, וואָס בעגייסטערט אונז אין גר-קאָ. עס איז דאָס הימלישע אין מענשען, וואָס מיר זעהען נישט. ער איז אָהן צווייפֿעל געווען אַגרויסער גייסט, אַזוי צו קאָנען זעהען מענשען ווי מלאכים. די פֿנימער זיינע דרוקען אויס צער און פֿרייד וואָס האָט גאַרנישט צו טהון מיט דער וועלט, און ער איז געווען איינער פֿון די ווינציגע וועלט-קינסטלער, וואָס האָט פֿערשטאַנען אין זיינע רעליגיעזע בילדער צו פֿערוואַנדלען דעם פיזישען וועלט. טאָג פֿון די קריסטליכע הייליגע און הימלישען צער...

דאָך וואָלט איך גערן געזעהען, אַז זיין איינפֿלוס אויף דער וועלט-קינסט, און ספּעציעל אויף יודישע קינסטלער — זאָל זיין פֿיעל וועניגער ווי פֿון די אַנדערע שפּאַנישע קינסטלער. נישט דער-פֿאַר, וואָס איך בין נישט אַזוי בעגייסטערט פֿון גרעקאָ, נור דער-פֿאַר, ווייל איך געפֿין, אַז גרעקאָס איינפֿלוס אויף די קינסטלער איז שעדלעך דערפֿאַר, ווייל איבערנעהמענדיג גרעקאָ נעמען זיי אויך איבער זיין פֿערזענליכעס, זיי פֿערלירען דאָדורך זייער איי-גענס, און ווערען אינגאַנצען אויפגעגעסען פֿון זיין שטאַרקען כאַ-ראַקטער. זיי ווערען פֿשוט קאָפיסטען פֿון גרעקאָ. גרעקאָ איז נישט קיין וועג, נור אַ זייטען-וועג... איין גרעקאָ איז גוט אַ סך זענען לאַנגווייליג... דאָגעגען וועלאַסקעס אָדער גויאָ ווייזען דיר נור אַן דעם וועג, אויף וועלכען דו זאָלסט געהן. זיי ווייזען דיר דעם וועג פֿון לעבען.

גויאָ. — איך שענק דיר גאַנץ שפּאַניען, גיב מיר גויאָ, דערפֿאַר, ווייל גויאָ איז לעבען. וואו דאָס לעבען — דאָרט בין איך. ער איז אַריינגעדונגען איבעראַל, וואו דאָס שפּאַנישע לעבען האָט געקוואַלען. ער האָט זיך געפֿונען מיט די קאָנטראַבאַנדיסטען אויף די בערג, מיט די טענצערינס אין די קאַבאַרעטען, מיט דעם בעל-הבית אין זיין שטוב, מיט דעם שפּאַסען-טרייבער אין מאַרק. ער איז דאָס אָפּענע בוך פֿון שפּאַניען, זיין כאַראַקטער, זיין לעבען פֿון זיין צייט.

עס איז פֿאַרנאַכט. דער הימעל פֿון שפּאַניען האָט זיך צוגאַ-סען מיט אַנאָויסטערליש דורכגעהילטע בלויע שלייערדיגע נאַכט. און „פֿארטע דע סאָל“ (טויער פֿון דער זון) איז בעגאַסען געוואָרען

מיט מענשען. יונג און אלט, שפּאַנישע מיידלעך בעהאַנגען זייערע קעפּ מיט שוואַרצע זיידענע אויסגעהאַפטענע שאַנטילעך, איינגעהילט זייערע געשליפענע קליידער מיט שוואַרצע זיידענע שאַלעך. פּער-בלישצען די גאַנצע „פּאַרטע“ מיט דעם בליק פּון זייערע אויפגע-שניטענע שוואַרצע לעבעדיגע אויגען. זייערע פּיסלעך טאַנצען גע-הענדיג, פּון זייערע זיידענע קליידלעך אַרויס. עס שטעהען שוין די שפּאַנישע יונגע-לייט אויסגעשניצטע ווי פּון האַלץ אין די ווינקלעך און קוקען זיי נאָך. עס שמעקט מיט אַ שטאַך, אַדער מיט אַ מעסער אין אַ זייט פּון אַנאייפּערזוכטיגען מאַן אַדער חתן... יעדעס צודרינגלעכעס אונגעווינטעס צוטשעפען זיך צו אַשפּאַניש מיידעל נאָך ביזן היינטיגען טאָג. די טאַנצענדיגע טריט פּון דעם זיידענעם שפיצען-קלייד זענען זיסגעפּעהרליך פּער-פּיהרעיש און ציהען פּון דיר אַ לעבעדיגען דאָס חיות אַרויס... די פּערבאַרגענע געוואַרפענע בליקען פּון הינטער די זשאַנטילעך זענען אַנאיינגלאַדונג צו אַ זיסען געטראַנק, וואָס טיילמאָל האָט דער טויט אַרויפגעלעגט זיינע פינגער אויפּן ראַנד פּון פּיס... און עס שטעהען די רעאַלישע דין געשניצטע בחורים אין די ווינקלעך פּון די הייזער אָנגעלענהט אויף די שטאַנגען פּון די לאַמטערען און קוקען נאָך די פּערפּיהרעישע טאַנצענדיגע טריט פּון די זיי-דענע שפיצען-קליידער אַרויס — דאָס איז גויא.

נאָך דעם זעלבען אָווענד איז מיר אויסגעקומען צו זעהען די בעריהמטטע טענצירין שפּאַניענ'ס, סינאריטא בראַזיל. איבער-וועקסלענדיג יעדעס מאָל אַנאַנדערן קאָסטיום, האָט זי מאַנפּעס-טירט פאַר אַ בעגייסטערענען פּובליקום די פּערשידענע שפּאַנישע טענץ פּון אלע איהרע פּראָווינצען. טראָגענדיג יעדעס מאָל דעם קאָסטיום פּון אַן אַנדער פּראָווינץ, האָט זי מיט איהר מאַיעסטעטי-שער פיגור ווי אַ יונגע קעניגין פאַר איהרע טרייע אונטערטאַנען אין אַ רעליגיעזען טאַנץ, בעוויזען איהר געטליכע פּאַלקאַמענע פּי-גור, יעדעס מאָל אין אַנאַנדער בעוועגונג. דאָ נאָכאַכענדיג די בעוועגונג פּון אַקסען-קעמפּער, ווען ער בעשיצט זיך מיט זיין רוי-טען טוך פּון די הערבער פּון אַקס, דאָ אַרוימוואַרפענדיג דעם קאַפּ, שטאַלץ און מעכטיג, האָט זי מיט איהרע דינע פּיס — פּיס ווי

אויסגעאיינעלעטע הענד, פיס ווי אויסגעשריפען פון א מייסטער'ס האַנד, — פערשכור'ט דאָס ענטוויאָסטישע פובליקום, דאָס פובלי-קום, וואָס איז בעשטאַנען פון ניכטערע מענשען: סוחרים, סוביעק-טען, געשעפטס-אַגענטען, אַגענטען פון לעבענס-פערזיכערונג, אַגענטען פון אויטאָמאָביל'ען, געלייבטע, און ווער ווייסט ווער? וואָס האָבען אַ גאַנצען טאָג שווער געאַרבייט — דאָס פובליקום פון אַ היינטיגער פערזינעוועטער שטאָדט איז פערזאָנדעלעט געוואָרען אין אַ ווילדער ענטוויאָסטישער רעליגיעזער סעקטע פון מיטעלאַטער, דאָס טעאַטער אין אַ געהיימען מיסטישען טעמפל, די טענצערין אין אַ געטיין, אַ געטיין, וואָס איז לעבעדיג געוואָרען, אָדער אין אַ כהנ'טע. דאָס פובליקום האָט געוואָלדעוועט, געשריען, געריסען זיך צו דער ביהנע, די היט געוואָרמען אין דער הויך, מיטגעקאַקט מיט די פינגער צום טאַקט פון טאַנק, נאָך אַ מינוט, וועט עס זיך אַרויס-רייסען אויף דער ביהנע און אַוועק טראָגען די כהנ'טע אויף די פלייצעס ערגיין-וואו אַוועק אין אַ ווילדען וואַלד, און וועט דאָרט פראַווען דאָס געצען-דיענסט — פון באַקוס, אַפּאַלאָ אָדער פון אַג-דערע, אַלטע פערגעסענע געטער — דאָס איז גויא...

אַז איך האָלט שוין ביי מזע ומס, מוז איך דערמאָהנען דאָס בעריהמטע מזעאום פון מיטעל-אַטערישע פאַנצערס, מיט וועלכע די בעריהמטע שפּאַנישע ריטערס זענען געווען בעקליידט, און וואָס איז אונז אַזוי גוט בעקאַנט פון די בעשרייבונגען פון „דאָן-קיכאָט". עס איז דערפאַר אינטערעסאַנט, ווייל די פאַנצערס האָבען דאָך איינגענומען די וועלט, די וועלט, אין וועלכער די זון געהט קיינ-מאָל נישט אונטער, וואָס איז געווען אונטערטעניג צו די קעניגין פון שפּאַניען. איהר קאָנט דאָרט געפינען די פאַנצערס פון די רי-טערס, וועלכע האָבען איינגענומען די ווילדע מלוכות אמעריקא און מעקסיקא. דאָס זענען דאָך די פאַנצערס פון די העלדען, וועלכע האָבען זיך געלאָזט אויף קליינע שיפלעך איבער אונבעקאַנטע ימים, און איינגענומען די ווילדע שבטים, לענדער און פעלקער וועלכע זענען ביז דאָן נישט בעקאַנט געווען פון יענער זייט וועלט. דאָרט געפינט איהר אויך די פאַנצערס און די שווערד פון אונזער פריינד. דין, די קעניגין איזאַבעלאַ. אפשר מיט דער שווערד האָט זי גע-

איידעלע אברבנל און מיט דער שווערד האָט זי געקלאַפט אין טיש, ווען דער אַלטער אברבנל האָט זיך געוואָרפען צו איהרע פיס, בע-טענדיג רחמים אויף זיינע ברידער. די שווערד האָט אויך בעריהרט קאַלומבוס'עס פלייצעס, ווען ער איז צוריקגעקומען פון זיין ערשטער רײזע פון אמעריקא. נאָר ווען איהר זעהט די אַלע פאַנצערס, אונ-טער וועלכע די גרויסע ריטער האָבען זיך בעהאַלטען, ווען זיי זע-נען אַרויסגעגאַנגען פאַרצייטענס מלחמה האַלטען, זעהט איהר ערשט וואָס פאַר אַ גרויסע פּחדים זיי זענען געווען די אַלע גרוי-סע ריטערס.

איידער איך האָב פערלאָזט דעם מוזעאום האָב איך טאַקע געפרעגט דעם דיענער, צי האָט איהר נישט דעם פאַנצער פון דאָן קיכאַט. דער דיענער האָט פערשטאַנען מײן פראַגע און ער האָט מיר געזענערט: פון דאָן קיכאַט האָט ער נישט אָבער פון „סאָשטע-פאַנשע“ האָט ער יא, און האָט געוויזען מיט אַ בעוועגונג מיט זיין האַנד אויף די אַלע קעניגען און ריטערס, וואָס שטעהען איינגעהילט אין זייערע שטאַלענע קליידער...

די גרויסע ביבליאָטעק פון מאַרריד פערמאַגט העכער זעקס הונדערט טויזנד בענדער, בעזיצט די גרעסטע זאַמלונג פון ביכער און מאָנוסקריפטען איבער אמעריקא, האָט אין איהר אייגענטום האַנדשריפטען פון קאַלומבוס'ן, בעריכטען פון זיין ערשטער רײזע קיין אמעריקא, האָט אַפילו אַ קאַטעכיזם (אַ געבעט-בוך) געשריבען אין אַ בילדער-שפראַך פאַר אינדיאַנער, וואָס איינער פון די מיטיאָנערען האָט פערפאַסט אין פּופּצהנטען יאָרהונדערט פאַר די אינדיאַנער, גלייך ווי קאַלומבוס האָט ענטדעקט אמעריקא. האָט אָבער נישט קיין זאַץ גרעץ, און נישט קיין איין ביכער, וואָס איז נוגע דער געשיכטע פון אידען אין שפּאַניען. דעם גרעסטען דיכטער, וואָס שפּאַניען האָט אַרויסגעגעבען אויף איהר ערד, שלמה בן גבירול, בעזיצט זי נישט אין אַריגינאַל, אויך נישט אין איבערזעצונג. פון דער גאַנצער גרויסער עפּאָכע פון יודישער וויסענשאַפט און דיכ-טונג אין שפּאַניען געפינט זיך נישט קיין שפור אין איהר בעזיץ. ווען איך האָב דערויף אויפּמערקזאַם געמאַכט איהר דירעקטאָר, אַ הויכען גייסטליכען, האָט ער מיר מיט שטאַלץ אָנגעוויזען אויף אַ

כתובה, וואָס ער האָט שטעהן אין אַ שוויבען-שאַנק אונטערן גלאָז
צוזאַמען מיט קאַלומבויס'עס האַנד-שריפט. די כתובה שטאַמט אָבער
פון רוים, און איהר היסטאָרישער ווערט האָט אַזאַ בעדייטונג ווי אַ
געוועהנליך בלעטעל שמות...

איידער איך פערענדיג מיין בריעף מוז איך אויפּמערקזאַם
מאַכען אויף אַ זאַך, וואָס האָט זיך מיר געוואָרפּען אין די אויגען,
וואָס האָט פיעל געמיינזאַמעס מיט יודען. געמליך, די פרויען-קליי-
דונג. אַרימע פרויען פון פּאָלע קליידען זיך אין סאַמעט און זייד.
קיין פרוי, מעג זי זיין פון אַרימסטען קלאַס, וועט זיך נישט בע-
ווייזען אין דער גאַס נישט איינגעהילט אין אַ זיידענעם שאַל. די
בעטלערינס שטעהען אין דער גאַס און שטרעקען אויס די האַנד
נאָך אַ נדבה און זיי זענען איינגעהילט אין אַ זיידענעם שוואַרצען
שאַל. דער קאָפּ פון יעדער פרוי און דערוואַקסען מיידעל איז אייב-
געהילט אין אַ שוואַרצען שלייער (פרויען-היטען זעהט מען וועניג,
נאָר בלויז אין באַרצעלאָנע) און די פלייצעס אין אַ זיידענעם טויך
אַ מנהג, וואָס איז אַזוי לעבעדיג ביי אונז. יעדע יודישע פרוי מוז
שבת אַרויסגעהן אין אַ סאַמעטען קאַפטענדעל און אַ זיידענעם טויך
אינטערעסאַנט איז, אַז נאָך אַ גרויסען פּאַגראַם אין סעוויל האָבען
זי רבנים פּערווערט צו טראָגען סאַמעט און זיידענס — אָבער די
גזרה' האָט זיך נישט אָנגענומען. בעאיינפלוסט פון די דרשות פון
פּאַנאַטיקער ויצענטאַ פּעררער, וועלכער האָט מיט אַ ספר תורה אין
איינ האַנד, און מיט דעם קרייך אין דער צווייטער האַנד אַרייב-
געריסען זיך אין די שולען און גע'מסרט די יודען, האָט דער
קעניג פון שפּאַניען צווישען אַנדערע גזירות, אויך פּערבאַטען די
יודען צו טראָגען זיידענע קליידער, בעקלאָגט עס דער צייטליכער
יודישער שרייבער (שלמה אַלאַטי) „שטאַטס רוישענדיגעס זיידענס
מוזען מיר גראָבע קליידער טראָגען“ (גרעץ). דעם מנהג פון
סאַמעט און זיידענס ווייס איך נישט, ווער עס האָט גענומען פון
וועמען: צי מיר פון זיי, אויב נישט זיי פון אונז...

ט א ל ע ד א

(טױל טױל א)

מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל

ארויפגעוואָרפען אויף די בערג פון קאסטיליען ליעגט ווי אַ קרוין די אַלטע איידעלע שטאָדט טאַלעדא. עס רינגעלט זי אַרום פון אלע דריי זייטען דער שטראַמענדיגער טונקעלער טייך טאַיאָ, וועלכער, ווי אַ אינטערגעוואָרפענער שלאַנג, קייטעלט זיך צופיסענס פון דער שטאָדט אַרום איהר. דריי אַלטע מויערען רינגלען אַרום די אַלטע עהרווירדיגע שטאָדט ביזן היינטיגען טאַג אַרײן, דער צײכען פון איהר חשיבות. אלע דורות האָבען געגאַרט נאָך איהר. די ערשטע מויער, די אַלטע רוימישע מיט איהרע גרויסע זאַמדיגע שטיינער און קלאַסישען גראַדליניגען הויכען טויער. דורך דעם טויער האָבען די רוימישע לעניאַנערען אַדורכמאַרשירט. די צווייטע מויער, די אַלטע אַראַבישע פון די צײטען פון טאַריק, וועלכער האָט מיט דער הילף פון די יודען אַוועקגעריסען די שטאָדט פון די ערשטע קריסטען. דער טויער און די מויער טראָגען אלע שפורען פון די מיסטישע געהיימיספולע בעהעלטענישען פון די אַראַבער און די דריטע מויער, פון די קאַטאַלישע קעניגען פון קאַסטיליען. פון באַרג אַראָב קוקט די שטאָדט מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהר קאַטעדראַלע און פעסטונגען. פון דער שטאָדט, באַרג אַראָב, קאָזט זיך דער וועג איבערגעוואָרפען דורך אַנאַלטער רוימישער בריק אין די ווייטע וויסטע בערג פון קאַסטיליען. אויף די בערג האָבען געוואַנדעלט דיכטער, די פעלדער האָבען געזעהען דיכטער-אויגטן. דער יונגער יהודה הלוי איז נישט איינמאַל אַרויסגעטרע-טען אין די פאַרגאַכטען דורך דעם וועג, דורך דער אַלטער בריק

פון דער שטאָדט. דאָ האָט ער צום ערשטען מאל דערזעהן די
 לאַנדשאַפט פון די קאָסטלישע בערג, וועלכע ער האָט אזוי גע-
 ליעבט צו בעזינגען. אויף די פעלדער האָבען זיינע טריט געוואָן,
 דעלט, ווען ער איז נאָך יונג געווען. און נאָך אַ דיכטער, אַ אונ-
 רוהיגער און אַ איינזאַמער, אברהם אבן עזרא, איז דורך די טויערען
 אדורכגעגאַנגען מיט זיין זעקעל אויף די פלייצעס, מיט זיין שטע-
 קען אין דער האַנד, ווען ער האָט זיך, אַריים און עלענד, גור
 בלויו בעלאָדענט מיט זיין געוואַלדיגען גייסט, געלאָזט אין דער
 וועלט אויף זיין וואַנדלען.

ווי אַלט איז די שטאָדט? די יודען, פדי אויסצווויווען, אַז
 זיי האָבען נישט גענומען קיין אַנטייל אין יעזוס-ערמאָרדען, האָבען
 געפונען אַ שטיין, אויף וועלכען עס שטעהט אויסגעקריצט: „דאָס
 איז דער קבר פון אַדוריס, דער דיענער פון מלך שלמה, וועלכער
 איז געקומען דאָ אַהער (קיין טאַלעדא) אויפמאַהנען מס און פּאָ-
 דאָסקעס“ פאַרן קעניג שלמה, און איז דאָ געשטאַרבען, אַ בעווייז
 אַז די יודען האָבען דאָ געוואוינט אין דער צייט פון שלמה המלך.
 די יודען, פדי אויפצווויווען, אַז זיי האָבען גאַרנישט צו טהון מיט
 יענע יודען, וואָס האָבען געקרייצט יעזוס, האָבען אויסגעוויזען
 בעשיינפערליך, אַז זיי זענען דאָ אַהער געקומען מיט די פּלשהים
 אין האָבען דאָ געשאַפען דעם האַנדעל. און איינער פון די יודישע
 שפּאַנישע דיכטער האָט פערפאַסט אַ ליעד אפילו, וועלכעס הויבט
 זיך אָן

„די שטאָדט טאַלעדא,

געבויט פון איידעלע העברעער.“

אַבער ווי עס זאָל נישט זיין, אין יאָהר שוין 320, דאָס
 הייסט מיט אַ 16 הונדערט יאָהר צוריק האָט די ערשטע קירכען-
 פּערזאַמלונג, וועלכע איז אָפּגעהאַלטען געוואָרען אין טאַלעדא, אָנ-
 גענומען אַ בעשלוס אָפּצושיידען די קריסטען פון די יודען, וועלכע
 האָבען דאָן אין די ערשטע צייטען פון קריסטענטום געלעבט כמעט
 צוזאַמען אין אייגענע קהלות, און די אויסערליכע וועלט האָט נישט
 געמאַכט קיין גרויסען חילוק צווישען קריסט און יוד. דער הייד-
 שער רוימער, אַדער דער אָנהענגער פון אפאָלאָ און וועניס, האָט

זיך נישט געקאנט גוט פאנאנדערקלויבען אין די מחלוקתן, וואָס האָבען געפיהרט צווישען זיך די „געטצען-דיענער“ און די „באַר-באַרען“, די אָנהענגער פון איינציגען גאַט. און די יודען פון טאַ-לעדא, וועלכע זענען גאָך אין די צייטען פון די וועסט-גאַטען, דאָס הייסט איידער די אַראַבער זענען אַריינגעדורנגען אין לאַנד אַריין, געצוואונגען געוואָרען אָנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, האָבען שוין אין יאָהר 654 אָפגעגעבען אַ פרייוויליגע ערקלערונג: אַז פון היינטמאָל אָן וועלען זיי אָבטייען דאָס קריסטענטום פריי-וויליג מיט אלע פונקטען און פּעראַכטען דאָס יודישקייט. אַז ביד איצט זענען זיי פּערפיהרט געווען, אָבער פון היינטמאָל אָן וועלען זיי שוין אָבטייען אַרע דינים פון דער קירכע. נור מיט איין אויס-נאָהם, בעטען זיי זיך — מיט חזיר. פון חזיר זאָל מען זיי בע-פרייען, וואָרום אַז זיי דערזעהען חזיר, שרייבען זיי אין דער ער-קלערונג, אַזוי מוזען זיי ברעכען. אַ עקעל נעהמט זיי אַרום. זיי וועלען זיך אַפילו מיהען צו עסען געקעכטס, געקאָכט אויף חזיר, נאָר פון חזיר זאָל מען זיי פאַרלויפּיג בעפרייען. (גרעטץ).

און פּדי טאַקע אָבצוהיטען די אַלע דינים, זענען די יודען שוין אַזוי פריה, אין זיבעטען יאָהרהונדערט, געצוואונגען געווען צו פּערברענגען די יודישע און קריסטליכע יום-טובים אונטער דער אויפזיכט פון די קריסטליכע גייסטליכע, פּדי זיי זאָלען די ערשטע מחלף זיין און די לעצטע אָבטייען.

אַרץ איז געווען גוט, נאָר דאָס חזיר עסען, זעהט זיך אויס האָבען אפילו די שפּאַנישע דאָנען, וואָס האָבען זיך געלערנט פון קינדערהייט אָן אומצוגעהן מיט אַ שווערד נישט געקאָנט אַריבער-טראָגען.

דורך דעם איז קיין וואונדער נישט, ווען דער מאַכמעדאָנער טאַריק האָט זיך דערנעהנטערט צו דער שטאָדט, און די קריסטליכע בעפעלקערונג איז געלאָפּען אין די קירכען בעטען גאַט, האָבען די „קריסטען“, וואָס האָבען נישט געקאָנט פּערטראָגען קיין חזיר, אויפגעעפענט די טויערען און אריינגעלאָזט די אַראַבער, וועלכע, חיי בעוואוסט, קאָנען אויך נישט פּערטראָגען קיין חזיר, און פון דאָמאָס אָן איז אין פּערלויף פון פיעל יאָהרהונדערטער, דורך

דער גאנצער צייט פון דער הערשאפט פון די אראבער, חורים פערזעהרט געווען צו בעטרעטען די עהרענחירדיגע שטאָדט פון טאַלעדא.

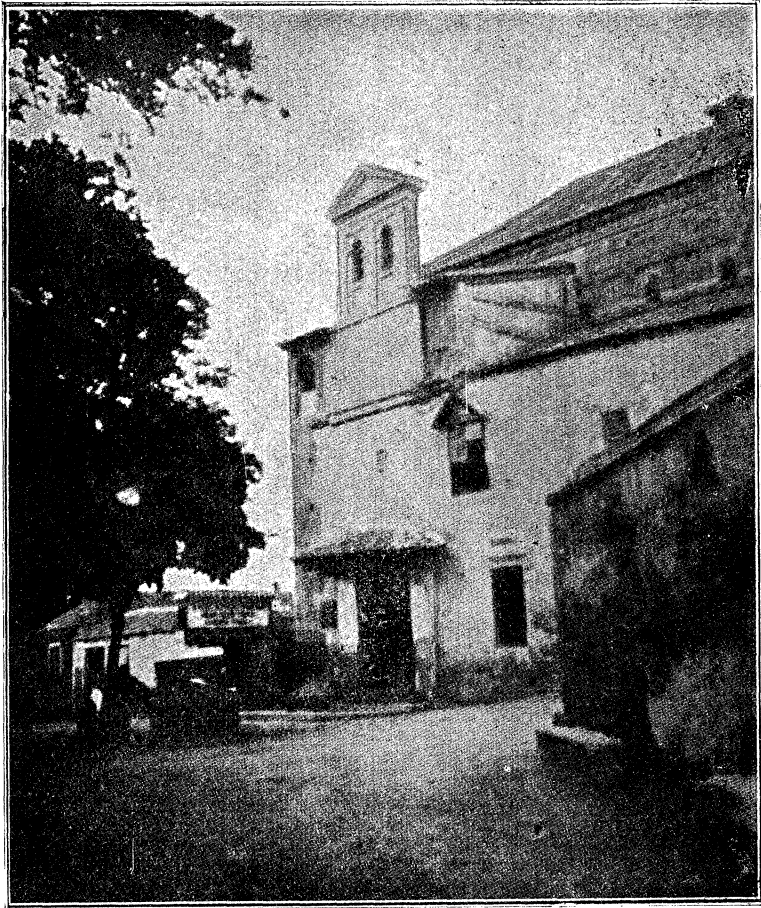
היינט איז עס גאנץ אנדערש. אז איך בין אריינגעקומען גאנץ פריה-מאָרגען פון מאַדריד מיט'ן ערשטען צוג אין דער שטאָדט אַריין, איז מיר אַנטקעגען געקומען אַ סטאָדע חורים, וואָס אַ קיילער האָט געטריבען איבער דער אַלטער רוימישער בריק, אין שעכט-הויז אַריין אודאי. און דאָס איז געווען דער ערשטער צייכען, ווי ווייט די צייטען האָבען זיך געענדערט.

וואָרום די אַמאָליגע הויפט-שטאָדט פון די שטאַלצע קעניגען פון קאַסטיליען האָט אַראָבעגענידערט צו דער מדרגה פון אַ קליינעם פויער-אַרט פון מאַדריד. איהר בעפעלקערונג בעשעפטיגט זיך מיט שלייפעריי, אויספערטיגען שווערדען און שפיווען. אַ מלאכה, וועלכע עס האָבען איבערגעלאָזט, נאָך זיך די אַראַבער, ווען זיי האָבען דאָ געוואוינט, און מיט אויסהאַדעווען ציגען און חורים פאַר דער הויפט-שטאָדט מאַדריד.

אַבער די שטאָדט זעהט נאָך אויס אזוי ווי די אַראַבער האָ- בען זי געלאָזט. עס איז אייגענטליך די ערשטע שטאָדט, וועלכע קומט מיר אויס צו זעהן אין שפּאַניען, וואָס טראָגט שפורען פון דעם אַלטען שפּאַנישען כאַראַקטער. די גאַסען זענען ענגע און שמאַלע, בעהאנגען מיט לייווענטענע פלאַכטעס פאַר דער זון, אזוי ווי די גאַסען אין די אַריענטאַלישע שטעט. ענג קיים אַדורכצוגעהן, די הייזער הויכע, פערדרעהטע, אַלטע, יעדעס הויז איז אַ לאַבי- ריב. די פענסטער בעהאַנגען, פערמאַכט מיט לאָדענס און בעשלאָ- גען ניט אייזערנע קראַטעס, די בעריהמטע טאַלעדער אייזערנע באַלאַנגען, און זעהען אויס, ווי אונטער יעדען פענסטער וואָלט זיך געפונען אַ האַרעם, אָדער אַנאַנדער מיסטישע זאַך. עס איז עפעס מערקווירדיגעס אין אַזעלכע פערשטעלעטע פענסטערלעך. עס דאַכט זיך דיר, אז עס קוקען צו דיר אַרויס פון הינטער די איי- זערנע קראַטעס אויגען. אויגען, וואָס ווינקען צו דיר, אויגען, וואָס רעדען צו דיר, און ציהען דיך ווי פשוף צו זיי. דו ווערסט פער- וואַנדעלט אין אַ העלד פון „טיווענד און איין נאַכט“. דו ביזט אַ

פרעמדער פערוואַרפּענער פּרינץ, וועלכער האָט זיך געלאָזט אין יונגע אַרײַן אויף „אוואַנטורעס“, און דאָרט, הינטער די קראַטעס פון די קליינע פענסטערלעך — קוקט צו דיר מיט די פּערבאַרגענע, „פּערוועהרטע“ בליקען אַ בת-מלכה... נאָר לאָזט מיך צוריקגעהן צו מײַן בעשרייבונג.

די הייזער, ווי געזאָגט, זענען הויכע, פּערבויגענע. פון די דענער, פון די קליינע באַלקאָנען קוקען צו דיר אַראָב רויזען. רויזען וואו דו קוקסט און וואו דו זעהסט. די שפּאַניער שטעלען אויס אַ גאַנצען דאָך מיט בלומען-טעפּ. אין יעדען ווינקעל פון הייז, אין יעדער נישע, אין יעדען פענסטערל, אין יעדען באַלקאָן שטע- לען זיי אַוועק בלעכערנע, מעשענע, אייזערנע פּליים, אַ פּערוואָהר- לאָזטען קריג, אַ אַנגעהאַקטען טאַפּ, אַ אַרויסגעוואַרפּענע קוואַרט, פּילען עס אָן מיט ערד, און לאָזען עס אויף גאַט'ס חסד און אויף דער זונ'ס בעראָט. און די זון פון שפּאַניען קומט און ציהט אַרויס פון די אַרויסגעוואַרפּענע פּליים רויטע, רויטע רויזען, און זיי וואַק- סען די רויזען, פּערוואָהרלאָזט, איבער ווענד, איבער דעכער, איבער קעפּ, וואו דו שטעהסט און וואו דו געהסט. און הינטען, הינטער די רויזען-בעציהרטע פענסטער איז אַ הוי-האָ פון פּלייש-מאַרק. יע- דעס צווייטע געוועלבעל איז אַ יאַטקע, הענגען אַרויס יונגע אַפּגע- צויגענע ציגען, קעלבער, קרויליקעס, קעץ, אָדער אַנדערע מיני חיות, וועלכע עקלען דיין שוואַך יודיש האַרץ, און דו שפּייסט אויס מיט אַ „שקץ תּשקצנו“. און צווישען די יאַטקעס כאַפּען זיך אַרײַן בשמים-געוועלבלעך, געוועלבלעך פון זאַטלען, און די „בשמים“ געהען אויף פון אַלע געוועלבלעך סיי פון די יאַטקעס און סיי פון די זאַטלען... און צווישען די געוועלבלעך דרעפּטשען זיך נאַקעטע קינדער, אייזען בעלאָדענטע מיט לאָגלען וויין, שוואַרצע ציגען, וואָס מען טרייבט דיר פון די בערג אַראָב און מען מעלֶקט דיר אויס דיין קוואַרט מילך פון זייערע לאַנגע אייטערס פאַר די- גע אויגען אין מיטען דער גאַס. מיט איין וואָרט דיר דאַכט זיך, אַז דער אַראַבער איז נאָך נישט אַוועק פון דאָ- צען, און דו געפּינסט זיך אין אַ גאַס אין דמשק אָדער אין באַגדאַד...

שול אויז טאָלערקאָ.

אָבער וואָס געהען מיך אָן די אַלטע געסלעך פון טאַלעדאָ? געפין איך זיך נישט אין יודישען געטאָ, אין דער שטאָדט, וואו יודיה הלוי און אבן עזרא זענען געבוירען? די שטאָדט פון גרויסע יודישע געלערנטע און דיכטער? די שטאָדט פון גרויסע יודישע געשעהענישען... און טאלעדא איז דאָך די איינציגע שטאָדט אין שפּאַניען, וואו די יודישע שפורען זענען אָנגעזעהען ביז'ן היינטיגען טאָג. גרויסע יודישע דענקמעלער. די סינאגאָגען „על טראַסיטא" און „ס.ט. — מאַריאַ לאַ בלאַנקאַ" און דאָס הויז פון שמואל הלוי, יעדער פיהרער וויל מיך אהין פיהרען און די סינאגאָגען. יודען זענען נישטאָ אין טאַלעדאָ. אָבער טאלעדא שטאַצירט מיט איהרע סינאגאָגען. דאָס איז איהר פראַכט און גלאַנץ. טאלעדא האָט אפילו אַ גאָס אַ נאָמען געגעבען אויף דעם נאָמען פון שמואל הלוי, און דאָס ערשטע, וואָס מען געהט בעזוכען, אַז מען קומט קיין טאלעדא, איז נישט די גרויסע קאָטעדראַלע, נאָר די קליינע שוהל אין דער יודען-גאָס. מײן האַרץ קלאַפט, מײנע פיס טרעטען אויף הייליגען באַדען.

אַ שוהל — אַ מאַראַן. פונקט ווי די יודען, אַזוי זענען די שוהלען מיט געוואַלד פּערוואַנדעלט געוואָרען אין קירכען... איך בעטראַכט די שוהלען, און מײן האַרץ זינגט אַ לײד; אַ טאַלעדאָ, דו שטאַלץ אין ישראל, בעקליידט אין זיידענס האַבען דייע זענען ווי פרינצען, מיט געהויבענע קעפּ, מיט שווערדען ביי דער זייט געטרעטען מיט ווירדע אין דייע שטילע גאַסען. עס האַבען זייערע פרויען, פּלּות און טעכטער, פּערהילט זייערע קעפּ און אַרימס מיט בלישצענדען שמוק, פּערדעקט זייערע פּנימער מיט זיידענע שלייערס, נאָכגעקוקט מיט ווירדע און שטאַלץ-קייט די טריט פון זייערע אויסדערוועהלטע פון די רויזען בעוואַק-סענע פענסטער און באַלאַקאָנען אַרזנטער. ווי אַזוי ביזטו פּערוויסא געוואָרען? עס זענען בעוואַקסען מיט גרעזער די וועגען פון דייע גאַסען. און דייע שוהלען, דער פראַכט און גלאַנץ פון ישראל, שטעהען וויסט און לעדיג. ווילדע פּויגלען און טויבען וואוינען בייטאָג אין די נעסטען, וואָס זיי האַבען זיך דאָ געקלעבט אין די געזימסען, צווישען די פּסוקים פון תּהלים.

טער האַנד אויסגעהאַקט אין דײנע ווענד. און בײנאַכט קומען די גײסטער פון די, וואָס זענען פאַר זײער אמונה געשטאַרבען, צו טובל'ען זיך אין דער לופט פון דער פּערל־אַזענער שוהל...
 אַ, סאַנטאַ מאַריאַ לאַ בלאַנקאַ, פרעמדער נאַמען פאַר אַ שוהל. ווער איז דער מײסטער, צו וועמען גאַט'ס גײסט האָט זיך בעווױזען, וועלכער האָט אויסגעהאַקט דאָס מײסטער־ווערק? עס שמעהען דײנע זײלען ווירדיג און צנועה־דיג, ווי יודישע פּלה־טעכטער, און האַלטען מיט זײערע שטאַלצע קעפּ אונטער די אויס־זעבונג פון דער שוהל. שטיף און קיהל איז צווישען די זײלען. געאײדעלט ווערט דער, וואָס האָט די זכיה צו שמעהן אין זײערע שאַטענס, ווי ער וואַלט זיך געפונען צווישען אונבעריהרטע בתולה, דיגע פּלות. יעדער זײל דײנער איז אַ פּלה. עס האָבען די גוים מקנא געווען דיין וויסער צניעות־דיגקײט... דיין אײדעלער אונבע־ריהרטקײט און, אָנגעפיהרט פון ווילדען דאַמיניקאַנער ווינצענטי פּערער, האָבען זיי אין יאָהר פּיערצעהן הונדערט און עלף מיט דער קראַפט פון שווערד — דאָס אײנציגע, וואָס זיי פּערמאַגען — אַוועקגעריסן דיך פון דיין גאַט, פאַר וועמענס רוהם דו ביזט אויפגעשטאַנען — און פּערוואַנדעלט דיך אין אַ פרעמדען טעמפל, פאַר אַ פרעמדען גאַט. אויסגעקליבען האָבען זיי דיך פאַר אַ וואוין־הויז פאַר דער מוטער פון זײער גאַט. דײנע זײלען, האָבען זיי געזאָגט, זענען פאַסענד פאַר איהר אונבעריהרטקײט. און אָנגערופען דיך מיט דעם פרעמדען נאַמען: „סט. מאַריאַ, די ווייסע“.

יאַ, ווייס ביזטו געבליבען, הייליגע שוהל. קיין זאַך האָט נישט געקאַנט פּערשוועכען דיין הייליגקײט. קיין גלח נישט פּער. גוואַלדיגען דיין אונבעריהרטקײט. נור די אויסדערוועהלטע פון גאַט. געברענט און געבראַטען פאַר זײער אמונה, האָבען די זכיה זײערע געזויבערטע נשמות צווישען דײנע זײלען צו באַדען. אין דער שטייַער טונקעלער נאַכט, ווען גאַט'ס מאַנטעל פאַלט צו מיט חסד איבער די טונקעלע בערגער פון דער אַלטער שטאַדט, קומען זיי אין דער שוהל אַרײן, די קדושים און טהורים. זיי דעקען צו מיט זײער אָבעצויגענער הויט די פּנימ־ער פון די פרעמדע געטער וואָס געפונען זיך אין דער שוהל... בלוט צו בלוט, לײב צו לײב.

און בלוז זייערע נאקעטע נשמות באַדען זיך אין דער שטילער צניעות־דיגקייט, וואָס שוועבט אין דער שוהל פון זייל צו זייל... איידעל איז די הייליגע שוהל פון דער קהלה פון טאַלעדאָ. רייך איז אָבער די שוהל פון נגיד שמואל הלוי, „עלטראַסיטאַ“ מיט דעם פרעמדען נאָמען גערופען. ווי אַ צווילינג-פאָר זענען זיי ביידע. איז יענע אַ בתולה, איז די — אַ בחור. יונג און שטאַרק און רייך און מיט בחורי־שער שטאַלצקייט. בויען האָט זי געלאָזט דער יודישער שאַץ-מייסטער ביים קעניג פּרעדרא דעם אַכור. רייך און מעכטיג איז געווען דער יודישער שאַץ-מייסטער. פּערציג שוואַר-צע שקלאָפּען מענליך, פּערציג ווייסע שקלאָפּען ווייבליך — האָבען בעדינט זיין הויז. אַ גאַסט-פּאַל געגעבען זיינע געסט אויף זעק אָנ-געלאָדענע מיט גאַלד. מקנא געווען האָט דער קעניג זיין שאַץ-מייסטער אויף זיין פּערמעגען און איהם צום טויט פּער־משפט, כדי זיין פּערמעגען צוצונעהמען. אָבער עס בעדאַרף נאָך דער קעניג דעם יודישען שאַץ-מייסטער און לאָזט איהם דערווייל זאַמלען דאָס געלד. עס געדענקט דער יודישער מאַן גאַט, וואָס האָט איהם גרויס געמאַכט, און פאַר זיין רוהם אַ שוהל געבויט. קומען האָט ער געלאָזט פון אַראַביען דעם מייסטער מאיר אַבדכי און פון קינסטלער מאַכען געלאָזט : זיך — אַ הויז, גאַט — אַ שוהל.

אַ שוהל, אַ שוהל פאַר גאַט. נישט קיין זייען זאָלען די ציע-רונג זיין ווי די בעריהמטע שוהל פון דער קהלה פון טאַלעדאָ. נישט קיין פּרעמדער פּראַזט און גלאַנץ זאָל רוהמען גאַט'ס לויב, באַר בלוז דאָס וואָרט פון גאַט.

אויסגעהאַקט האָט דער מייסטער די פּסוקים פון תהילים, וואָס רעדען צו אַ אַרימאָנס האַרץ, און זיי ווי יובעלען אין אַ שמוק שטיק אין אַראַבעסקען איינגעזעצט. עס שטראַהלען אַרויס ד פּסוקים פון תהלים פון די וויינטרויבען, פון די זאַנגען, פון ד, בלומען און פון די בלעטער ווי יובעלען. אייביגער שבועות אין צווישען איהרע ווענד. אייביגער פריהלינג, אייביגער יום טוב...

עס האָבען די גוים זי מחלל געווען אין יאָהל, ווען זיי האָ-בען די יודען פּערטריבען און זי אין אַ קירך פּערוואַנדעלט. אויג-טער דעם פּרעמדען נאָמען „על טראַסיטאַ“ גערופען, און אויך צו

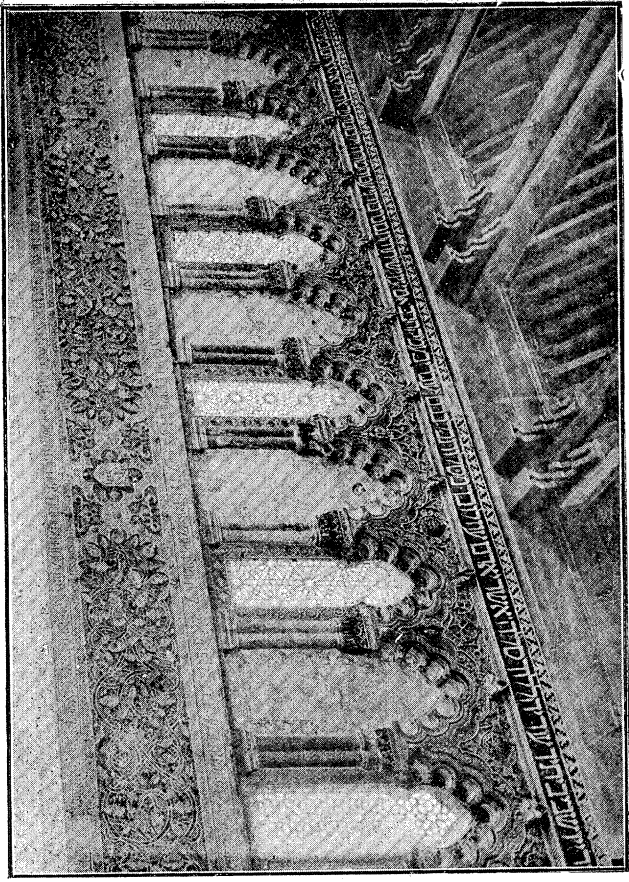
זייער מוטער-גאָט געשאַנקען. פגרים אין נבלות פון גראַפען און פירשטען אין איהר בעגראַבען. עס האָבען אָבער נישט געקאָנט די פגרים אין נבלות זי אין אַ בית-הקברות פּערוואַנדלען. דער יום-טוב זינגט פון איהרע ווענד אַראָב דורך די פּסוקים פון תהלים. פּערי-שעמט, ווי אַרויסגעוואַרפענע, ליגען די מצבות אויף איהר באַדען — עס האָבען ליַעב די פייגלען און די טויבען זייערע נעסטען זיך צו בויען אין די אַראַבעסקען, צווישען די פּסוקים פון תהלים. גרין שמעקט די שוהל, ווי דאָס געזאָנג פון „לכה דודי, יענס גרויס ליַעב-ליַעד, וועלכעס איז צום ערשטען מאָל אין דער שוהל גע-זונגען געוואָרען — זינגט שוין שטענדיג אין דער שוהל.

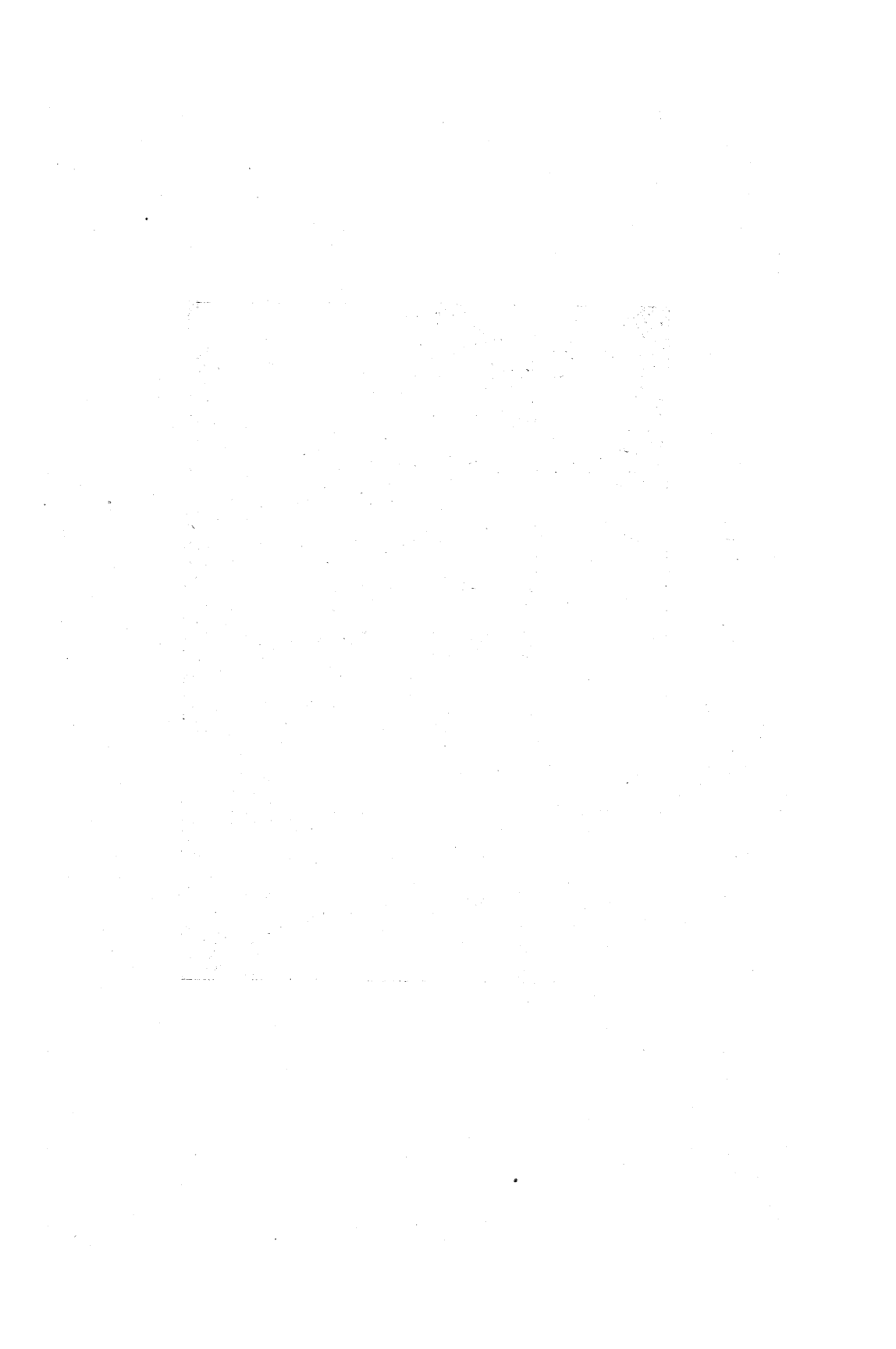
עס האָבען ענדליך איינגעזעהען די גוים, ווי פרעמד עס פאַ-סען די יודישע שוהלען פאַר קירכען און אויסגערייניגט האָבען זיי די ביידע שוהלען פון די צלמים און פון די געטער, און אין מו-זעאומס זיי פּערוואַנדעלט.

אזוי שטעהען ביידע שוהלען אין דער אַלטער ווירדיגער שטאָדט פון טאַלעדא, אַלס אַ צייכען, אַלס אַ באַדענקען נאָך דעם ליַעבען, וואָס דאָ איז געווען אַמאָל.

אַ פאַר זענען זיי מעגליך און ווייבליך. צוויי גרויסע מצבות אויף דעם ליַעבען און שאַפען פון די יודען אין שפּאַניען. איינע פאַר די זכרים, די אַנדערע פאַר די נקבות...

די אפטי שול אין מאצערא, עטרוסקורדער רב' שמואלס רב' (איינעס קורטעס אינטערן נאמען, "יעף טראמסא"),

טאַלעדא II

טאַלעדא איז די איינציגע שטאָדט אין שפּאַניען, וועלכע האָט איינגעהיט ביזן היינטיגען טאָג אַריין טייערע און הייליגע דענק-מעלער פון דעם יודישען לעבען. דורך זיי קאָן מען האָבען אַ בעגריף, ווי רייך און מעכטיג יודען זענען געווען אין דעם לאַנד. אַ חוץ די צוויי בעריהמטע שוהלען, וועלכע רעכענען זיך צווישען שפּאַניענ'ס מערקווירדיגסטע נאַציאָנאַלע דענקמעלער, איז געבליבען אין טאַלעדא דאָס בעריהמטע הויז פון דעם יודישען שאַץ-מייסטער ר' שמואל הלוי, וועלכעס איז אַ שטאַלץ פאַר דער שטאָדט טאַלעדא. דא. כמעט דער גאַנצער קוואַרטאַל, אין וועלכען יודען האָבען גע-וואוינט, איז דערהאַלטען געבליבען ביזן היינטיגען טאָג און רופט זיך מיט'ן יודישען נאָמען, ווי אויך דאָס שוהל-געסעל אויף דעם נאָמען פון ר' שמואל הלוי. דאָ אין דעם קוואַרטאַל, אויף דעם פלעקען אונטער דעם הימערל האָט צום ערשטען מאל דערוועהן דאָס ליכט פון דער וועלט דער גרעסטער יודישער דיכטער ר' יהודה הלוי. דאָ פון דעם בערגער אַראָב האָט ער אַריבערגעקוקט אויף די בערגער פון קאסטיליען, וואָס הויבען זיך מיט זייער גרינעם סאַמעט אויף יענער זייט פון טייך טאַיאָ, און האָבען איהם דער-מאָהנט אין די געגענד אַרום ירושלים. די לאַנדשאַפט איז כמעט די זעלבע, און מערקווירדיג, פון קדמונים אָן, פון די ערשטע ציי-טען, ווען די יודען האָבען זיך בעזעצט אין טאַלעדא, האָבען זיי גערופען מיט נעמען פון ארץ ישראל די שטעט אין שפּאַניען (זעה אברבנל אין זיין הקדמה צו מלאכים) טאַלעדא אליין זאָל שטאַמען פון וואָרט, "תולדת". אזוי ווי אין ירושלים, געהט אויך דאָ די זון אונטער, מאַראַליש אויף די קאסטעליאַנישע בערג מיט אַ

דױט־ליכט, װאָס דערמאָהנט אייך דעם זון-אונטערגאַנג ערב יום-
 פּפור צו „פּל־נדרי“ אין אונזערע קליינע יודישע שטעדטלעך, אויף
 דעם זון-אונטערגאַנג צו מערב-צו האָט דער דיכטער געקוקט, װען
 ער האָט געזאָגט דעם בעריהמטען פּערז:

„מײן האַרץ איז אין מורח

און איך בין אין מערב“

„אויף אַדלערישע פּליגעל געטראַגען האָסטו אַ טויב, אין
 טיעף אין דיין שוים האָסטו זי געבעסטעלט“...

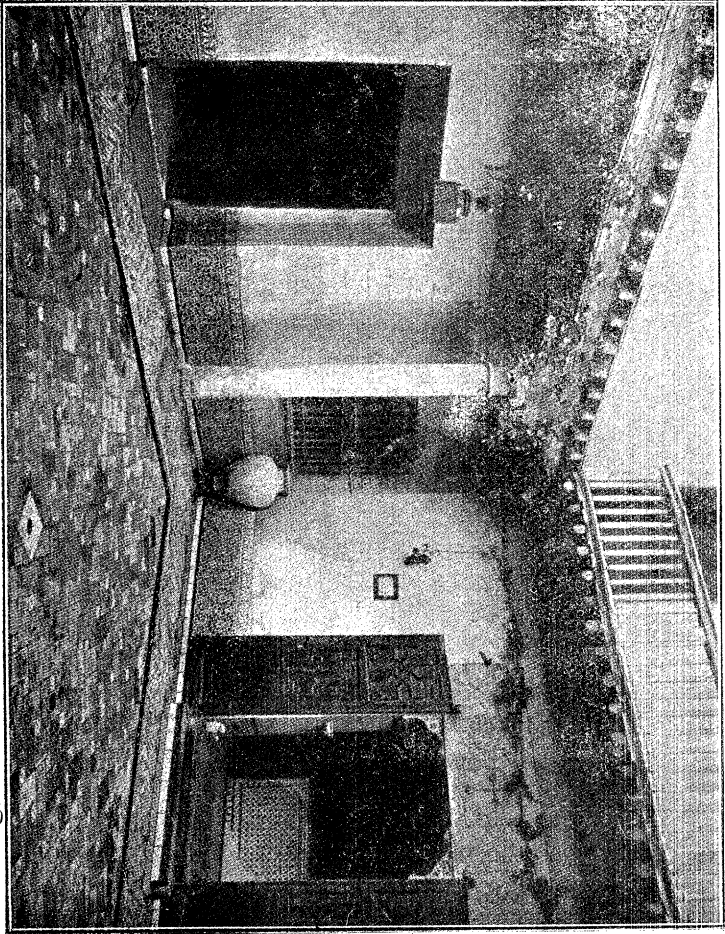
וואונדערבאַר איז פון דאָנען די אויסזיכט אין די קאָסטלי-
 שע בערגער אַרײן. װען דו זעהסט פון דאָנען די װײכע סאַמעטענע
 בערגער, װעלכע גיסען זיך װי געהויבענע װעלען איבער אַ ים װײט
 װײט אַװעק אין דער װעלט אַרײן, נאָגט אַ בענקשאַפּט דיין האַרץ
 און דו װילסט דיך װײט אַװעקלאָזען איבער זיי אין װײטע פרעם-
 דע װעלטען. עס איז פּערשטענדליך פאַרװאָס נישט יהודה הלוי, נישט
 אבן-עזרא, װעלכע זענען געבוירען געװאָרען אויף דער ערד, האָ-
 בען זיך נישט געקאָנט איינזאַלטען אויף איהר. עס האָט זיי גע-
 צויגען צו טרעטען איבער די בערג אין דער װײטער װעלט אַרײן,
 איינעם צו זיין „געליעבטסטע“, צו זיין היים נאָך װעלכער ער האָט
 געבענקט, נאָך אַרץ-ישׂראל, און דעם צװײטען, װאָס איז בעשטראָפּט
 געװאָרען פון גאָט מיט אַ אונרוהיג האַרץ און מיט אַ װאַנדער-גע-
 מיט (װי יעדער עכטער דיכטער איז געשטראָפּט) צום „ציון“ פון
 דער גאַנצער װעלט, צום „ירושלים“ װאָס לייעגט נישט אין אַ בע-
 שטימטען פּונקט פון ערד-קובעל נאָר צו דעם אונגעזעהענעם
 „ירושלים“, צו װעלכע אונזער גורל, אונזער מזל שלעפּט און ציהט
 אונז און בענקט אין אונז אונבעװאוסט, צום „ירושלים“ פון װאַנד-
 לער — צו דער װעלט אין דרויסען... אין איין שענעם טאַג האָ-
 בען זיי ביידע געשפּרייזט איבער אַט יענע בערגער, געצויגען פון
 כּשוף פון זייערע בענקשאַפּטען. איינער צו אַ „היים“, דער צװײ-
 טער װי אַ ריכטיגער װאַגעבונד צו דער „אַהן אַ היים“...

דאָס װױז פון דעם נגיד שמואל הלוי איז נישט גרויס,
 בעשײדען, נאָר אויסגעשטאַטעט מיט אַזאַ אינערליכער שענקייט, ר-
 היקייט און אַ װױזליכער אַטמאָספּער, אַז עס גיעט אַ גוטען בעגריעף

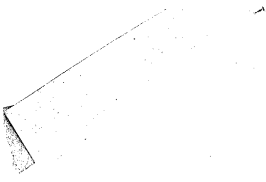
פון דעם אַרט לעבען, וואָס האָט דענסמאָל געפיהרט אַ יודישער שר און נגיד. נור דאָס יודישע לעבען, וואָס געפינט זיין גליק אין הויז, אין זיין פאָמיליע האָט געקאָנט בעשאַמען אַזא היים... דאָס הויז איז אין פערלויף פון די יאָהרען פיעל איבערגעאַנדערשט געוואָרען. אַ געוויסע צייט האָט דעריבען געוואוינט דער בעריהמטער שפּאַני-שער מאַלער עז-גרעקא, וועלכער האָט געמאַלען אין דעם הויז זיי-גע בעריהמטע בילדער, דאָך האָט די שפּאַנישע רעגירונג געלאָזט צוריקשטעלען דאָס הויז אין זיין פריהערדיגען אויסזעהן, אַזוי אַז עס גיעט אַ ריכטיגען בעגריעף פון זיין אַריגינאַל. דער צענטער פון הויז איז דער „הויף“ אָדער די האַלע. אויסגעפלאַסטערט מיט וואונ-דערבאַרע מאַרמאָר-שטיינער אין אַלע קאָלירען שפּילט אַ פרישער קוואַל אין מיטען הויף פון אַ פּאַנטאַן אַרויס. קליינע פּאַנטאַנען זע-נען אָנגעבראַכט געוואָרען אין אַלע ווינקלען פון דעם קליינעם נאָר-חניעוודיגען הויף. וואָסער איז די שענסטע און ערקוויקענדיגסטע ציערונג אין אַ אַריענטאַליש הויז. זומער-צייט, אונטער אַ פּערשטעל-טען הימעל זענען געזעסען די מענער אַרום די מאַרמאָרענע בענק, וועלכע זענען געווען אויסגעלעגט מיט טייערע טעפּיכער, און צום אָנגעבעהמען גערויש פון פרישען וואָסער, וואָס האָט זיך ווי אַ גע-זאַנג געגאַסען פון די פּאַנטאַנען, האָבען זיי דיסקוטירט איבער דיכ-טונג און פּילאָזאָפּיע אין שאַטען פון די רויזען-בעקלעטערטע ווענד-זייערע פרויען און כּלּות זענען אויסגעזעסען בעהאַלטען אונטער די זיידענע פּאַרהאַנגען אויף דער הילצערנער גאַלעריע, וועלכע געהט אַרום דעם גאַנצען הויף, און זיי האָבען זיך צוגעהערט צו דעם ערנסטען געשפרעך פון די מענער מיט ווירדע און דרך ארץ. דאָ, אין אַזאַ האַלע, איז צום ערשטען מאָל געלייענט געוואָרען די דיכ-טונג, וואָס האָט מחבר געווען אַ יונגער פּערשפּרעכענדער משורר, וועלכער איז דענסמאָל, ביי נישט-יודען ווי ביי יודען, מעהר גע-שעצט געוואָרען, איידער אַ מלחמה-העלד. דאָס הויז פון אַזאַ נגיד איז געווען דער מיטעל-פונקט פון יודישער לעהרע, וויסענשאַפט און דיכטונג. אַ הויך דעם וואָס דער נגיד איז אין מעהרסטע פּאלען גע-ווען אַליין אַ דיכטער, אָדער אַ גרויסער תלמודיסט, אַ געלערענטער, ווי עס איז געווען ר' שמואל הנגיד פון גראַנאַדא, וועלכער האָט

געהאט צו פּערדאָנקען זיין שטעלונג אין הויף זיין געלעהרמקייט קדער חסדאי — האָט דער נגיד געזאָמעלט אַרום זיך די אַלע געלערענטע, דיכטער, און זיי זייסגעהאַלטען פון זיין טיש. דורך דעם איז דאָס הויז פון אַזאַ נגיד געווען דער מיטעל-פּונקט פון אַלגע-מיינער און יודישער געלעהרנטקייט. דאָ זענען זיך צונויפגעקומען די יודישע מיט די אַראַבישע אָדער קריסטלעכע געלערנטע. פון דאָנען זענען בעטראַכט געוואָרען די שטערען פון הימעל און אויס-גערעכענט געוואָרען זייערע בעוועגונגען. די דיכטער האָבען איי-נער דעם אַנדערען מיטגעטיילט פון זייערע בעאַבאַכטונגען אין דער נאַטור. די קריטיקער און די שפּראַכען-קענער האָבען דאָ צום ערשט טען מאַל פּאַרגעבראַכט פאַרן נגיד די כללים פון דער העברעאיש-שע שפּראַך. און כאָטש אין דער צייט, ווען ר' שמואל הלויס הויז איז אויפגעשטאַנען אין טאַלעדאָ איז שוין לאַנג די גאַלדענע עפּאָך-כע פון דער שפּאַנישער יודישער קולטור געווען פאַרביי, כאָטש דער לעצטער גרויסער משורר ר' יהודה אַלחרווי איז שוין לאַנג געווען טויט, טאַלעדאָ האָט שוין לאַנג געהאַט פּערלורען איהר פּראַכט און גלאַנץ — דאָך איז נישט איין העברעאישער שיר, נישט איין פּילאָזאָפּישער שפּרוך געהערט געוואָרען צווישען די דאָזיגע ווענד.

יעדע שטאָדט אין שפּאַניען האָט דאַמאָלס געהאַט איהרע נגידים. יעדער שפּאַנישער קאַליף אָדער קעניג האָט זיך נישט געקאָנט בעגעהן אָהן אַ יודישען שאַץ-מייסטער. קארדאווא האָט געהאַט איהר בעריהמטען חסדאי איבן שאַפּרוט, סאַראַגאַסא — איהר יקותיאַל איבן האַסאַן, גראַנאַדאַ איהר בעריהמטען שמואל הנגיד, און טאַלעדא, כאָטש שפּעט, איהר שמואל הלוי. דער נגיד, אַ חוץ זיין אַפיציעלער שטעלונג ביי דער רעגירונג, איז געווען אַ מיין קליינער קעניג איבער די יודען פון זיין קהלה. ער האָט פון זיי איינגעמאַהנט, ווי פון דער גאַנצער בעפעלקערונג, מס פאַרן קעניג. אין זיין האַנד איז כמעט געווען דער טויט און דאָס לעבען פון די יודען. (דער יודישער בית-דין האָט געהאַט רעכט צו פּערמשיפטן צו טויט-שטראַף אין שפּאַניען). דער אויספיהרער איז אָבער געווען דער נגיד. ער האָט געזאָמעלט אַרום זיך די געלערנטע און דע-

דאס דרום פון יודישן שאצמיסיטער ר' שמואל הלוי אין טאלערדא (אינעם א מו-
זשאום).

דיכטער. און דאָס גאַנצע יודישע לעבען איז געווען אָבהענגיג פון איהם. וועגען דעם ווי אַזוי אַזאָ נגיד האָט געלעבט, גיעט אינו אַ בעגריף דער פּאַקט, אַז ווען מען האָט געפּאַנגען גענומען ר' שמואל הלוי אויף דעם בעמעהל פון דאָן סעדרא, האָט מען געפונען אין זיין הויז אַכציג מעגליכע און ווייבליכע מאָרישע שקלאַפּען, 160.000 גאַלד דובלֶאָנען, 4 טויזענד זילבערנע טאָולען און 125 קאַסטענס מיט גאַלד בראַקאָד און זייענשטאַמען.

אַפּטמאַל האָט אַ נגיד געפיהרט זיך ווי אַ טיראַן איבער דער יודישער קהלה, איבער וועלכער ער האָט געהערשט. בעיזענדיג די מאַכט פון דער רעגירונג, האָט ער מיט אַנאָיזערנער האַנד גע-הערשט איבער דעם מאָלך. פון זיין גענאָד איז אָבהענגיג געווען דער גורל פון דיכטער און געלערענטע. דורך דעם פלעגען איהם די דיכטער חנפּ'נען און פערברענגען זייער צייט מיט שרייבען איבערגעטריבענע לויב-ליעדער איבער זיין גרויסקייט, רייכקייט און מעכטיגקייט. אפילו די גרעסטע יודישע דיכטער זענען גישט ריין געווען דערפון. ווייל זיי זענען פשוט געווען אָבהענגיג פון נגיד. יהודה הלוי האָט געשריעבען פיעל חניפה ליעדער, אפילו דער גרויסער שלמה אבן גבירול, דער אייביגער פעסימיסט, וואָס האָט דאַכט זיך, גאָר שוין גישט געהאַט צו פערלירען. נאָך דעם ווי די יודען פון סאַראַגאָס האָבען איהם פערטריבען און ער האָט געפונען שוין אין גראַנאַדא ביי שמואל הנגיד, בעגריסט ער איהם מיט אים בערגעטריבענע לויב-געזאַנגען. און ווי דער גרויסער חסדאי שאַפּרוט איז זיך בעגאַנגען מיט'ן ערשטען העברעאישען שפראַך-פאַרשער און מחבר פון ערשטען העברעאישען ווערטער-בוך מנחם בן ברוך, ווען חסדאי האָט אָבעווענדעט זיין חסד פון איהם און צוגעבויען זיך צו מנחם'ס געגנער דונש בן לברט — וועלכער האָט איהם געוואוסט בעסער צו חנפּ'נען — איז גוט בעקאַנט. דאָס האַרץ ווערט צושניטען לעזענדיג די תּחנונים און בקשות, וועלכע עס לעגט צו די פיס פון זיין ברויט-געבער דער גרויסער יודישער געלערענטער מנחם. דער יודישער נגיד חסדאי האָט געלאָזט דעם געלערענטען מנחם אום שבת גוט אָנשלאָגען און פון זיין הויז אַרויסוואַרפען: „ווען איך וואָלט אפילו דער גרעסטער פערברעכער געווען, בעט

זיך ר' מנחם אין זיין בקשה-בריעף זיים נגיד — וואָלסטו נישט בעדאָרפט אום שבת און יום-טוב צו בעשטראָפּען. „זו האָסט מיך זיי אַ גאָט געמשפּט.“ דערויף האָט דער יודישער נגיד געלאָזט ענטפּערען דעם אָרימען געלערענטען: „ביסטו שולדיג, האָב איך זיך דורך דער שטראָף בעסער געמאַכט. ביזטו אונשולדיג, האָב איך זיך דורך אונפּערדיענטען צער פאַר אַ גרעסערען צדיק גע-מאַכט.“ זעהר כאַראַקטעריסטיש איז אַ בעשרייבונג פון לעבען און פיהרען זיך פון די שפּאַנישע נגידים, וואָס בעשרייבט איינער פון יענער צייט שלמה אלמי אין זיין ספר „אגרת מוסר“.

„די מייסטען יודישע גרויסע, וועלכע פּרקעהרען אין די קע-ניגליכע הויפּען, — שרייבט דער מחבר פון „אגרת מוסר“ — ווע-מען עס איז איבערגעגעבען געוואָרען דער שליסעל פון די שאַץ-קאַמערס, בענעהמען זיך מיט זייערע גרויסע שטעלען, שטאַלצירען מיט זייער רייכקייט און געדענקען נישט אָן די אָרימע. זיי בויען זיך פּאַלאַצען, פּאַהרען אויף פּראַכט-וועגענער, רייטען אויף גע-שמוקטע מויל-אייזלען. טראָגען רייכע געציהרטע קליידער, און בעשמוקען זייערע פרויען און טעכטער ווי פירשטען-טעכטער מיט גאָלד, פּערלען און איידעלשטיינער. זיי קלערען גור וועגען דעם, ווי זיך אליין צו בעפרייען פון שטייערן, און דעם לאָסט פון מס אויף די אָרימע קלאַסען אַרויפצעוואַרפען. די רייכע ליבען טאַגן און שפּילן. פּוצען זייערע בערד, פילען אָן זייערע מאָגענס מיט בעסטע מאַכלים ווען די געלערנטע און תלמידי חכמים שטאַרבען פאַר אַ שטיקעל ברויט און אַ טרונק וואַסער. אין דער שוהל ביים דאוונען און דרשה געבען זיי זיך איבער אין זיסען דרימעל — אָדער רעדען פון זייערע געשעפטען“ — — —

(ציטירט נאָך גרעצ'ן)

די קאַטעדראַלע פון טאַלעדאָ איז זעהר בעריהמט, אין איהר זאָל האָבען שוין אזוי פריה זיי אין פּערטען יאָהר-הונדערט פּער-זאַמעלט געווען די ערשטע קריסטליכע גייסטליכע פּערוואַמלונג. אויך זאָלען זיך געפינען אין איהר מאַנכע רעליקווען פון הייליגע, וואָלכע קאַנען בעווייזען וואַנדער. מיך האָט דאָס אַלץ וועניג וואָס

אינטערעסירט. אויב איך בין געגאנגען אָבעבען מיין בעזוך דער עהר-ווירדיגער קאָטעדראַלע, איז עס געווען ערשטענס דערפאַר, ווייל זי האָט אַ שייכות מיט דער אינקוויזיציע, און צווייטענס, ווייל אין איהר שאַץ-קאַמער געפינט זיך אַ „קאַסטאַדאַ“ (אַ קונסט-געאַר-בייטע קירכען-כלי) פון דעם גאַלד, וואָס קאָלומבוס האָט געבראַכט פון אַמעריקאַ. איך האָב געזעהן די קאַסטאַדע, איהר אַרבייט וואָל זיין אַ וואונדער פון גאַלד-שמידעריי, נור מיך האָט מעהר אינטערעס. טירט דאָס מאַטעריאַל פון וואָס זי איז געאַרבייט איידער איהר קינסטליכע אויסאַרבייטונג. איך האָב זי אָנגעקוקט און בעטראַכט, און געטראַכט, די כלי האָט געקאָסט שפּאַניען דאָס גאַנצע גאַלד פון אַמעריקאַ. די שפּאַניער זענען אַראָבעקומען קיין אַמעריקאַ צו זוכען גאַלד און זיי האָבען נישט געזעהן דאָס גאַלד וואָס געפינט זיך אין זייער ערד, אין זייערע וועלדער, אין זייערע וואַסערן... זאָס ביסעלע גאַלד, וואָס קאָלומבוס האָט אויסגענאַרט פון די אינדיאַנער פאַר די גלעזערנע „פאַטשערקעס“ און קרעלען וואָס ער האָט זיי פּערקויפט, האָט ער צוריקגעבראַכט קיין שפּאַניען, און די קעניגין איזאַבעלאַ האָט עס געשאַנקען דער קאָטעדראַלע פון טאַלעדאַ אויסצואַרבייטען אַ געשאַנק פאַר דער קאָטעדראַלע פון טאַלעדאַ. היינט קאָן איין אַמעריקאַנער באַנק מיט דעם גאַלד וואָס געפינט זיך אין איהרע שטאָהלענע קעלערס אָבקויפּען גאַנץ שפּאַניען מיט אַלע איהרע קאָטעדראַלען...

די שפּאַניער האָבען זעהר נישט גערן צו הערען דערמאָהנען דאָס וואָרט „אינקוויזיציע“ און ווען איהר דערמאָנט ביי היינטיגען טאָג אַ שפּאַניער דאָס דאָזיגע וואָרט — בעלידיגט ער זיך. זיי האָבען זאָרגפּעלטיג בעהאַלטען אַלע שפּורען פון דער אינקוויזיציע און עס איז זעהר שווער אויסצוגעמינען, וואו עפעס געפינט זיך. די אינקוויזיציאַנט-געפּענגענישען און טאָרטור-קעלערס, וועלכע גע-פינען זיך געגענאייבער דעם הויפט-איינגאַנג פון דער קאָטעדראַלע האָבען זיי פּערוואַנדעלט אין אַ אייזעל-שטאַל (הערמאַנדאַד), מיט גרויס מיה קאָן מען זיך אַראַבלאָוען אין דעם שמוציגען שטאַל, און אויסגעפינען די אונטערערדישע קעלערס מיט די דיקע ווענד, די קליינע לעכער, דורך וועלכע מען האָט אַריינדערלאָנגט די געפּאַנ-

גענע דאָס עסקן, און די האַקעס בײַ וועלכע זײ זענען געווען צו-געבונדען. זעלבסטפערשטענדליך, האָבען זײ דערווייטערט פון די אינקוויזיציאָנס-קעלערן יעדען שפור, וואָס זאָל דערמאָנען אין יענער שרעקליכער צײַט. — אָבער די טונקעלע גרויזאָמע וועג, די שווערע אייזערנע טהירען, די פינסטערע לעכער אין דער וואַנד גיבען דאָך אַ קלאָרען בעגריף פון די אונגעשליכע טרויעריגע געשעהענישען. (אַ אינקוויזיציאָנס-געפענגניש מיט אַלע זײנע מכשירים האָט זיך דערהאַלטען אַ גאַנצע אין האַנג, אין האַלאַנד, וואו די אינקוויזיציע האָט דורך דער צײַט פון דער שפּאַנישער הערשאַפט שרעקליך גע-בושעוועט) דאָך איז מיר געלונגען צו ענטדעקען דאָס אינקוויזיציאָנס-געסעל דורך וועלכען מען פלעגט די קרבנות טרייבען, וועלכעס האָט זיך ערהאַלטען מיט דעם גאַנצען אייגענאַרטיגען כאַראַקטער ביזן היינטיגען טאָג.

די אויטאָריטעטען פון שטאָדט האָבען אָנגעזאָגט די פיהרער, די פרעמדע בעזוכער נישט צו ברענגען אין יענעם געסעל, דאָס געסעל איז טאָקיי בעהאַלטען פון מעגשענס אויגען. איך האָב גע-וואוסט פון דער עקזיסטענץ פון אזאַ געסעל און וויסיל איך האָב זיך נישט געמיהט אויסצוגעפינען דאָס געסעל — איז מיר נישט גע-לונגען. ביז ענדליך פאַר אַ גוטען באַקשיש האָט מיך אַ פיהרער אין אַ פאַרנאַכט דאָרט אַהינגעמיהרט.

עס מאַכט אַ שוידערליכען איינדרוק, און איך קאָן זיך נישט בעפרייען פון דעם איינדרוק ביז היינטיגען טאָג.

שטעלט אייך פאַר אַ שמאַל ענג געסעל, וועלכעס פיהרט אַדורך דורך לאַנגע פינסטערע געוועלבען פון הייזער, וועלכע זעהען אויס ווי טונקעלע קאָרידאָרען פון לאַבירינטען. קיין איין געשעפט, כמעט קיין איין פענסטער געהט נישט אַרויס אין דעם געסעל, נור די אונטערשטע מויערען פון הייזער און הויכע פאַרקענס פון גערט-בער. יעדען צעהנטען טריט אָבגערוקט, הענגט אַ נאַקעטער, קאַל-טער אייזערנער קרייץ, גאָרנישט מעהר נאָר אַ קרייץ איבער דער טו-טער גרויער וואַנד, און אַנאייזערנע לאַמטערן צוקאַפענס דעם קרייץ. דורך דעם געסעל פלעגט מען די פערדעכטיגע מאַראַנען אַדורכ-טרייבען פון דער געפענגניש בײַ דער קאַטעדראַלע צום טריבונאַל

פון דער אינקוויזיציע. די וועלכע האָבען זיך געהאַלטען ביי זייער
 יודישער עקשנות, זענען נאָר איינמאַל אַדורכגעטריבען געוואָרען
 דורך דעם געסעל פון טריבונאַל און זענען געהאַלטען געוואָרען
 אין די אינקוויזיציאַנס-קעלערס ביז צו אַ גרויסען קירכען יום-טוב,
 ווען מען האָט זיי פערברענט אויף די שייטער-הויפּענס. די אָבער
 וועלכע זענען שוואַך געווען און מודה געווען זיך אין זייער שולד, זענען
 געווען אָפטע געסט אין דעם געסעל. צו יעדען קירכען יום-טוב,
 צו יעדער פּראָצעסיע פּלעגט מען זיי פערבייטרייבען אָנגעטוהן אין
 זייערע, תשובה-העמדלעך דורך דעם געסעל. דאָס געסעל איז גע-
 ווען די, וויא דאָל־אַראָזאַ, דאָס ליידען געסעל פון די מאַרטירער.
 נאָקעט און באַרויס, נור בעקליידט מיט דעם, תשובה-העמדעל,
 אויף וועלכען עס זענען געווען אויסגעמאַלען געשטאַלטען פון טיוו-
 לאַגים און מכשפות — האָבען זיי זיך געמוזט וואַרנען פאַר יעדען
 קרייץ צו דער ערד, מודה זיין זיך צו די זינד, און די מלאכי-
 חבלה פון דער אינקוויזיציע, מיט פייער-צינגען, און אַנדערע
 מכשירים, האָבען געריסען פון זייערע לייבער שטיקער לעבעדיג
 פלייש, בעגאַסען זיי מיט זידיגער שיטקענדיגער פליסיקייט, פער-
 שעמט און דערנידעריגט זיי, אין די אויגען פון קרייץ, און אָנגע-
 טהון אונמעגליכע אכזריות'ן. די קרייצען זענען פון האַרטען
 אייזען — און עס דאַכט זיך, אַז זיי זענען צלמים פון דער
 אינקוויזיציע...

אַז איך בין אַהיימגעקומען פון דעם געסעל, בין איך געווען
 טרויעריג און דערנידעריגט. דער טונקעלער פאַרנאַכט, די שרעקענ-
 דיגע שאַטענס פון די טונקעלע געוועלבען און שוואַרצע קאַרידאַ-
 רען, די טויטע שטילע ווענד. די גרויזאַמע אייזערנע קרייצען,
 וועלכע האָבען אַזוי פיעל מעגשליכע ליידען זיך אָנגעזעהן; ענדליך
 די שאַטענס פון די מאַרטירער, וואָס עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז
 זיי זענען אָבעגעשפיגעלט געוואָרען אויף אייביגע צייטען אין די
 שוואַרצע פלעקען פון די ווענד — די זיפּען, די געוואַלדען, די
 געוויינען און געשרייטען, וואָס האָט זיך מיר געדאַכט נאָך צו פער,
 געהמען פון יעדען פערבאַרגענעם ווינקעל, פון יעדען בעהאַלטענעם
 לאַך — האָבען אַ שרעק אָנגעוואָרפען אויף מיר, געדריקט מין

געמיט און אַרויסגעכשוּפט פון מײן בלוט חלומות, וויזעס, גע-
שטאַלטען און טהאַטען, וואָס איך האָב געמוזט זעהן אַמאָל אין
אַנאָדער לעבען און וועלכע שלומערן נאָך אין מיר. עס האָט זיך
מיר געדאַכט, אַז איך בין איינער געווען פון די מאַרטירער, נײַן,
איך בין נאך איינער פון זיי, — און איבערגעלעבט נאָך אַמאָל
זייערע לײד. אַ מידער האָב איך זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל
פון אַ שטילער גאַס, אין אַ קאַפּע-הויז, און געהייסען מיר געבען אַ טרוינק
זיך צו דערפרישען. אין דעם האָט מיך אַ געזאַנג אויפגעוועקט. איך
האָב געמײנט, זײַ איך חלום. איך האָב זיך געפונען אין אַ שוהל
אינגאַנצען בלויעטען מיט ברענענדיגע גרויסע לײכט — גאַרנישט
זעה איך, נור טליתים, קיטלען און תכריכים. צי איז עס אין אונ-
זער אַלטער היים? צי ערגעץ וואו אין אַנאָדער לעבען?
אין איינעם פון די פערבאַרגענסטע קעלערס אין דער שטאָדט האָב
איך געהערט דאָס לײד פון געפייניגטע פרינצען, „בל נררי“ —
און דער אויסגעוועהטאַגטער נגון, וועלכער האָט אַ צויבער-קראַפט
אין יעדען יודישען געמיט, איינגעפלאַנצט פון אונזער קינדהייט
אַן — האָט מיך אַריינגעבראַכט ווי אין אַ כּשוף, איך האָב נישט מעהר
געוואוסט וואו איך געפין זיך. איך בין צוריק אַ קינד געוואָרען.
מיט דעם גאַנצען פלאַם, מיט דער גאַנצער אונפערירטקייט פון
פון מײן אמונה, איך געפין זיך נעבען מײן פאָטער אין דער שוהל
פון קוטנאָ. אויף מײן קאָפּ רעהט נאָך די ברכה, וואָס דער טאַטע
האָט מיר געגעבען מיט אַ הייסער טרעהר פון זײַן אַלט אויג, איי-
דער איך האָב די היים פערלאָזט אין שוהל צו געהן. איך זעה
מײן מוטער אין ווייסען אַנגעטהון, איהר מחזור אין ווייסען טיכעל
איינגעבונדען אונטערײַן אַרים, און איך הער דעם חזן זינגען מיט
אַ טרויעריגען נגון דאָס מאַרטירער-לײד פון אונזערע קדושים...
צי חלום איך? וואו געפין איך זיך? איך האָב זיך ראש
אומגעקוקט. עס איז נישט געווען דער קוטנער חזן אין דער קומט.
נער שוהל, וואָס האָט געזונגען. עס איז געווען אַנאָלטער בלינדער
קאַסטיליאנישער בעטלער, וועלכער איז געשטאַנען פאַר דער טיהר
פון שענק, און האָט געזונגען אַנאָלט מאַדיש-שפּאַנישע פאַלאדע פון די
צײַטען, ווען די מאַרען זענען נאָך דאָ געווען, מיטן נגון פון „בל נררי“...

א יום-טוב אין גראנאדא

פון צעהן א זייגער אין דער פריה ביז שפעט אין דער נאכט האָט מיך א פלינקער שנעל-צוג אוועקגעפיהרט פון דעם האַרץ פון די קאסטילאנישע בערג, איבער אָהן אַ שיעור אינטערסאַנטע פעל־דער, ביז צו די שנעע-רוקענס פון סיערראַ נאַוואַדא ביז די ברע-גען פון אַפריקא.

עס איז שוין געווען אין מיטען דער נאכט, ווען אונזער וואָ-גען האָט מיך געפיהרט איבער די אַלטע גאַסען פון ר' שמואל גידיס שטאָדט גראַנאָדא צו דעם אלהאמבערא-באָרג. די נאכט האָ-בען מיך איינגעשלאָפערט די זינג-פויגעל פון דער אלהאמבערא, און דער שטאַרקער פעפער-גערוך פון די מירטען-גערטנער פון די מאָ-רישע סולטאַנען.

צוימאַרגענס איז געווען דער „גרינער דאָנערשטאַג“, אַ טאָג, אויף וועלכען מען קומט זיך צונויף פון גאַנץ שפּאַניען צו זיין אָנ-געזענד ביי גרויסאַרטיגע קירכען פּראָצעסיעס, וועלכע ווערען אין דעם טאָג אָפּגעהאַלטען אין גראַנאָדא מיט דעם גאַנצען פּראַכט און גלאַנץ פון איזאַבעלאַס און פּערדינאַנד'ס צייטען. איך האָב זיך גע-פּעדערט גאַנץ אין דער פריה און בין אַרונטער אין דער שטאָדט צו דער קירכען-פּראָצעסיע, נישט זעהענדיג פריהער די אלהאמבע-רא. די גאַסען זענען שוין געווען פול מיט פויערים און פויערטעס, אָנגעטהון אין זייערע שפּאַנישע טראַכטען. די מענער אין שטייפע סעווילישע ציילנדער-היט מיט ברייטע, ברייטע ראַנדען און גאַנץ שמאַלע שעפּ-אַרטיגע קאַפּ-פּאַרמען, און רויט-סאַמעטענע זשאַקעטען, אויסגעהאַפטען מיט קרעלען און פליטערלעך, ווי די אַקסען-קעמ-פּער. די פרויען, וועלכע האָבען מעהרסטענס געריטען אויף אויס-

געפוצטע אייזלען אָדער מויל־טייערען, האָבען געטראָגען זייערע בעקאנטע גרויסע קאמען אין דעם רויזען־בעפוצטען שווארצען קאָפּ האָר, און איינגעהילט אין אויסגעהאַפטענע פיעל קאָלירענדיגע בריי־טע שפּאַנישע שאַלען. די גאַנצע שטאָדט האָט זיך געטונקט אין קאָלירען. אַלע הייזער זענען געווען בעפוצט מיט פעהנער, פון די באַלאָקענע האָבען אַראָבגעפאַכעט די פערשיעדענע קאָלירטע דעקעס פון די טייערע אויסגעהאַפטענע דיוואַנען ביז צו געווענהליכע וויי־סע געוואַשענע ליי־עכער, און אַלע דעכער זענען געווען בעשטעלמט מיט בלומען־טעפּ, פון וועלכע רויטע רויזען האָבען ארויסגעשיינט אין דער זון אַזוי, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז די שטאָדט גרייט זיך צו אַ גרויסער מאַניפעסטאַציע, לכּל הפחות צום איינצוג פון איזאַבעלאַ און פּערדינאַנד, נאָך דעם, ווי זיי האָבען פּערטריבן פון שטאָדט דעם מורד...

איך האָב מיר געדונגען אַ שטוהל און זיך אַוועקגעזעצט אויפֿן טראַטואַר, ווי דער מנהג איז דאָ, אַבצוואַרטען די פּראָצעסיע, מײן גורל האָט פונקט געוואָלט, אַז מײנע שכנים זאָלען זיין צוויי גלחים. איינער פון זיי האָט גערעדט אַ פּאַר שפּראַכען, צווישען זיי ענגליש און זעהענדיג ווי איך בלייב זיצען אויף מײן אָרט ביים אַדורכמיהרען די הייליגע בילדער און פאַל נישט צו דער ערד אויף מײנע קניה, וואָס ער זיך געוואונדערט, און געפרעגט אויב איך בין אַ פּראָטעסטאַנט.

— ביין, אַ יוד, — ענטפער איך איהם.

ער האָט זיך זעהר געוואונדערט, און עפעס ווי געפרעהט זיך דערמיט, וואָס איך בין אַ יוד, און אויפּמערקזאָם געמאַכט זיין שכן, דעם צווייטען גלח. ביידע האָבען מיך אָנגעקוקט מיט גייגערײגע אויגען און געשמייכלעט צו מיר. איך האָב נישט פּערשטאַנען, וואָס זייער גוט־שמייכלען מיינט, און געטראַכט ביי זיך, אַז אַמאָל וואָל־טען זיי מיך נישט אַזוי גוט בעהאַנדעלט, זעהענדיג ווי איך בין גור אַ נייגעריגער צושויער צו דער קירכען־פּראָצעסיע. ווי די ציי־טען האָבען זיך דאָך געענדערט!

געוואָהר ווערענדיג אָבער פון מיר, אַז איך קום פון אַמעריקא, האָבען זיי זיך נאָר דערמיט געפרעהט. איינער פון זיי, דער

עלטערער, האָט מיך מכבד געווען מיט אַ שמעק טאָבאק פון זיין
טאָבאק-פּוּשקע, און דער יונגערער האָט מיך מיט ניינעריגקייט
אויסגעפרעגט וועגען אַמעריקא.

— אין אַמעריקא זענען מיר דאָך אַללאַיעס (פּערבונדעטע) —
האָט ער געזאָגט.

איך האָב איהם אָנגעקוקט ערשטוינט.

— נו, געגען די „קו-קלוקס-קלענס“ — האָט ער געלאַכט.

עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אז ער האָט געוואוסט פון דעם
קאַמף געגען די יודען קאַטאַליקען און נעגערס, וואָס די קו-קלוקס-
קלען פיהרען אָן אין אַמעריקא און אז די יודען זענען פּעראַיי-
גיגט מיט די קאַטאַליקען אין קאַמף פאַר אַמעריקאַנער טראַדיציעס.
מיט איין וואָרט — מיר זענען געוואָרען צוזאַמען קעמפּער פאַר
מענשען-ליעבע און פּרייהייט און גוטע טראַדיציעס.

— און איך בין זיכער, אז „מיר“ וועלען געווינען אין אַמע-
ריקא — האָט דער גלח אונטערגעשטראַכען דאָס וואָרט „מיר“, —
דאָרט וואו יודען זענען פּעראַינטערעסירט, איז דער קאַמף אַ גע-
וואונענער — האָט מיר דער גלח פּערזיכערט — מיר האָבען גוטע
„אַללאַיעס“.

גאָט, ווי די צייטען האָבען זיך געענדערט! — טראַכט איך
ביי מיר און הויך גיב איך צו:

אין שפּאַניען האָבען זיי דאָך פּערלאָירען.

דער גלח פּערשטעהט מיין געדאַנק און שמייכעלט.

— נישט אין גאַנצען. זיי זענען טאַקי אַוועק פון דאַנען,

זיי האָבען אָבער גענוג איבערגעלאָזט.

— איבערגעלאָזט, וואָס?

— בלוט אין אונזערע אָדערן.

איך קוק איהם אָן פּערוואונדערט.

— יעדער דריטער פון אונז האָט יודיש בלוט, אונזערע

אַנצע אַריסטאָקראַטיע, איך ווייס נישט אויב אין מיינע אָדערן

דינט נישט קיין יודיש בלוט, האָט דער גלח געזאָגט מיט אַ אָפּענ-

הערציגקייט, וואָס האָט מיך ערשטוינט.

— עס איז אַ בעקאנטע זאך, יעדער איינער ווייס עס. אמאָל האָבען מיר זיך געשעהמט דערמיט. צייטען געווען אַזעלכע. היינט גיעבען מיר עס צו.

איך קוק אָן דעם גלח, איך ווייס נישט, צי מיינט ער עס אויפריכטיג, צי זאָגט ער דאָס נאָר, כדי מיר אַ נחת-רוח אָנצוטהוין, וואָס אַ יעזואיט און אַ שפּאַניער איז פּעהיג.

יעדענפאָלס, זענען מיר פּערבליבען „פּערבונדעטע“ ביז אַן דעם סוף פון דער פּראָצעסיע. און דער גלח האָט זיך מיה געגעבען מיר צו געבען ערקלערונגען איבער יעדער קירכען-פּאָהן, קירכען-קלייד און הייליג בילד, וואָס איז געפיהרט געוואָרען אין דער פּראָצעסיע.

יעדענפאָלס, איז דעם גלח'ס בענעהמען זיך געווען דער בעסערע בעווויזן, ווי ווייט אונזער לאַגע האָט זיך געענדערט אין שפּאַניען, און ווי פּערשפּרייט עס איז די לעגענדע איבער אונזער מאַכט מיט אַנאמט גערעדט, בין איך עפעס ביי מיר אַליין שטאַלץ געוואָרען און האָב אָנגעהויבען אַליין צו גלויבען אין אונזער כּוח. און מיר האַלטען זיך נאָך אין קלאַגען...

די פּראָצעסיע אַליין איז געווען איינע פון די גראַנדיעזסטע, וואָס איך האָב געזעהען אין מיין לעבען, און עס האָט געגעבען אַ קלאַרען בעגרייפּען, ווי ווייט און טיעף די רעליגיע איז איינגעוואָרן צעלט אין שפּאַנישען פּאָלק. אין דער פּראָצעסיע האָבען גענומען אַנאָנטייל די גאַנצע שטאַדטישע און די אָנגעפּאָהרענע בעפּעלקערונג. שעה'ן לאַנג האָט זי זיך געצויגען און עס האָבען זיך בעטייליגט אין איהר פון גובערנאַטאָר ביז צום לעצטען סטרוזש. דאָס מיליטער, אין פּערשיעדענע אָבטיילונגען. די ציוויל-מאַכט, די פּאָליציי, די פייער-לעשער, די שולען, פון די קינדערהיימען ביז צו דעם אוי-גיווערזיטעט, צעכען, בעלי-מלאכות' פּעראיינען און איסטיטוציעס — אַלע מיט זייערע פּאָהנען, צלמים, קירכען-בילדער און בילדער פון די הייליגע, וואָס בעשיצען זיי. יעדער מאַן און פרוי האָט געטראָגען אין איהר אַ אָנגעצוינדען ליכט, און יעדעס קינד — אַ שטעקען מיט אַ צלם. נאָר זעלבסטפּערשטענדליך, איז עס געווען די קירכע, וואָס האָט אין דער פּראָצעסיע בעווויזען איהר רייכקייט און דעם

אוצר פון איהרע טייערע קירכען-קליידער, געמאכט פון שטאָפּען, וואָס זיי האָבען צוגענומען פון די מוסולמענישע מאַשעען און יו-דישע שוהלען...:

צוערשט זענען געגאנגען צוויי פיגורען, וועלכע האָבען רעפּרעזענטירט דעם לעצטען סולטאַן און די סולטאַנין פון גראַנאַדאַ, געבוירען אין שקלאַפּעריי. אַרום זיי די זעלנער און אָפּיציערען פון איזאַבעלאַס צייטען, וועלכע האָבען איינגענומען גראַנאַדאַ. דאָס בילד איז געווען האַלב שפּאַס האַלב ערנסט. ווייל דער „סולטאַן“ און די „סולטאַנין“ האָבען מיט נירען-בלאָזען אַוועקגעטריבען דעם עולם פון דער מיט בלומען פּערשפּרייטער און מיט גרינס-בערעקטער גאַס און געמאַכט אַ וועג פאַר דער פּראָצעסיע. דערנאָך איז געגאנגען די קירכע.

עס האָט זיך געדאַכט אַז גאַנץ שפּאַניען איז פּערוואַנדעלט אין אַ קלויסטער, אַלע שפּאַניער — אין מאַנאַכען, און אַלע שפּאַניקעס — אין נאָנעס. עס וועט שוין נישט איבערבלייבען קיין איין שוואַרץ-האַריגע, שוואַרץ-חנעוודיגע, שוואַרץ-אויגעדיגע, סנאַריטיע, וואָס זאָל אייך כּשופּן מיט איהר בליק. אַ וואַלד פון קירכען-פּעה צער אין אַלע קאָלירען האָט זיך געברענגט אין דער זון, און די גלחים אַליין אויסגעציהרט אין די וואונדערבאַרסטע אַלטע בראַקאַד-שטאָפּען, וואָס זייערע גאַדענע פּעדער האָבען געלויכטען אין דער זון, אין אַרויסגעשיקט פון זיך שטראַהלען; שטאָפּען, וואָס האָבען גע-בלישצט ווי בליצען, אַנדערע, אַרומגענומען פון מאַשעען, זענען געוועבט מיט אַראַבישע אָרנאַמענטען, און שפּרוכען, וואָס האָבען געפּרייזט „אַלאַ“ און זיין נשיא מחמד. אויך שטאָפּען, וואָס האָבען דערמאָהנט אין גאָלד-אויסגעהאַפּטענע פּרוכטער, מיט תורה-קליידער און עטרה-קרוינען, גערויבט פון שוהלען, — די קירכע האָט גע-חיווען איהר גאַנצען „פּראַכט און גלאַנץ“. זיי האָבען אַרויסגעבראַכט די אוצרות פון דער קירכע און בעוויזען פאַר דער וועלט זייער רייכקייט. מיין נייער פּריינד וואָס איך האָב מיר ערוואַרבען אין שפּאַניען, מיין שכן דער גלח, האָט געפונען פאַר זיין חוב מיר אויפ-מערקזאַם צו מאַכען אויף יעדעס קירכען-קלייד און קירכען-פּאַהן בעזונדער, פון וואָס פאַ- אַ צייט עס שטאַמט, אין וועלכען קריעג

עס האָט אַ „נס“ בעוויוזען, און פון וועלכען קעניג עס איז בענוצט געוואָרען. געגען די רייך-בעפּוצטע גלחים האָבען די נאָנעס, אָנ-געטהון ערנסט שוואַרץ מיט די בלייכע געוויכטער, וואָס האָבען אַרויסגעשיינט פון די הייס-בעדעקטע קעפּ מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין דער האַנד — געמאַכט אַ שוידערלעכען איינדרוק, אַ איינדרוק, וואָס האָט אייך דערמאָהנט אין דער אינקוויזיציע. דאָס איינציגע, וואָס האָט געפּעהלט אין דער פּראָצעסיע, זענען געווען נאָר די קרבנות פון דער אינקוויזיציע, די מאַראַנען און אַנדערע אפיקורסים, וואָס זאָלען זיין אָנגעטהון אין „תשובה-הצמדה“ באַר-וויסע, מיט שׂ-ריק אָנגעבונדען אויף זייערע העלזער, וואָס זאָלען געטריבען ווערען מיט בייטשען פון שוואַרצע דאָמיניקאָנער. ווי וואָלט דאָס זיך אַריינגעפאַסט צו דעם מיטעלאַטערליכן בילד...!

אַז עס האָט זיך בעוויוזען אונטער זיין רויטער זופּה דער קאַרדינאַל מיט זיין שפיציגען הוט, אין זיין רויטען אַדאַמאַשעק-בעשלאָגענעם שטוהל, געשלאָפּט פון קינדער-גלחים — האָט זיך דאָס פּאָלק געוואַרפען מיט די פּנימער אויף דר-ערד פאַר איהם. איך בין, זעלבספּערשטענדליך, געבליבען זיצען אויף מיין אָרט. נאָר, ווי געזאָגט אָנשטאַט אויפגעבראַכט צו ווערען האָט מײַן גוטער שכן, דער גלח, געשמייכעלט צו מיר גוטמוטיג און פּער-געבליך...

נאָך עמיצער האָט זיך געפונען צווישען די ווידערשפּעניגסטע אין דעם בעגייסטערטען קירכען-יום-טוב, אָדער — ווי די אינקוויזיציע פלעגט זיי אָנרופּען — „קליינע קליינע פּיקסען, וואָס פּער-דאַרבען דעם גאַרטען“. דאָס איז געווען אַ הויך-אַקשענדיגע, פּלאַנדי-מכשפה'דיגע ענגלענדערין, העלכע איז אַרויפגעקראַכען אויף אַ שטוהל, און האָט דוקא געוואָלט מאַכען אַ פּאַטאַגראַפּיש בילד פון קאַרדינאַל מיט זיין הוט אין דער האַנד. דאָס איז איהר זעהר גוט געלונגען, ווען דאָס פּאָלק האָט זיך געוואַרפען מיט די פּנימער פאַר איהם. בחנם האָבען די גלחים פון קאַרדינאַל'ס סוויטע אין זייערע גאַלדענע און זילבערנע קליידער פּראָטעסטירט פון דער פּראָצעסיע אַרויס. דאָס פּאָלק איז אויפּמערקזאַם געוואָרען אויף די הויכע ענגלענדערין, וואָס שטעהט אויף דער שטוהל מיט איהר „קאַמעראַ“.

און האָט אָנגעהויבען צו מורמלען. זי האָט זיך אָבער נישט גע-
לאָזט שטערען אין איהר אַרבייט. זי האָט ווייטער געקלאַפט מיט
איהר „קאַמעראַ“ און אַפילו זיך נישט אומגעקוקט אויף די אונזוו-
פריעדענע פּנימ'ער, וואָס האָבען זי אַרומגערינגעלט, און נישט גע-
הערט דאָס מורמלען. אין איהר האַלטען זיך האָט מען אפשר דער-
פיהלט די קאַנאָנען פון ענגלאַנד'ס קריעגס-שיפען, וואָס קוקען צו
שפּאַניענ'ס ברעגען אַ פּאַר מייל פון דאַנען, פון גיבראַלטאַר. און
נישט ווילענדיג איז געקומען אויפ'ן געדאַנק, אז פּיליפּס לאַנד-
„אין וועלכען די זון געהט קיינמאָל נישט אונטער“, איז אין היינ-
טיגען טאָג אַרומגעבונדען ווי מיט אַ אייזערנער קייט מיט ענג-
לאַנד'ס קריעגס-שיפען... נאָך אַ צייכען, ווי ווייט די צייטען האָבען
זיך געענדערט, זינט מיר האָבען פּערלאָזט דאָס גאָט געבענשטע
לאַנד...

זעהר אַ פּאַטעטישען איינדרוק האָבען געמאַכט די קירכען-
פּיגורען, וואָס די דאָרפישע בעפעלקערונג האָט מיטגעבראַכט מיט
זיך פון דאָרף צו פיהרען אין דער פּראָצעסיע. די פיגורען וואָס האָבען
פאַרגעשטעלט די הייליגע מאַריאַ אין אַ מענשליכער גרויס, זענען
געפיהרט געוואָרען אויף רייך בעפּוצטע אייזעלעך, אָנגעהאַנגען מיט
קלומפּערלעך. אין מעהרסטע פּאלען איז די הייליגע מוטער פון
בית-לחם אָנגעטהון געווען חי אַ היינטיגע שפּאַנישע טענצעריין.
אויסגעפּוצט אין אַ רייך סאַמעט קאָלירט קלייד, האָט זי אין איהר
שוואַרצען קאָפּ האָר געטראָגען אַ רויזען בעפּוצטען גרויסען קאַם,
און אַרומגענומען איהרע פּלייצעס מיט אַ רייך אויסגעהאַפּטענעם
שפּאַנישען טוך...

אז איך האַלט שוין דערביי, מוז איך פּערצייכענען אַ בילד,
וואָס איך האָב געזעהן אין טאַלעדאַ, וואָס גיט אַ בעגריעף, ווי די
שפּאַניער האָבען ליעב צו בעשענקען די געטליכקייט מיט די פּריי-
דען פון אונזער אייגענעם ערדישען לעבען. אויף איינער פון די
גאַסען פון טאַלעדאַ שטעהט איינט פון די פּויענדער הייליגע
בילדער איינגעמויערט אין אַ קעסטעל, וועלכעס געפינט זיך אויף
יעדען עק אין אַ שפּאַנישער שטאָדט. ביי דעם בילד, ביי וועלכען
עס שטעלען זיך נאָך אַב פּרויען און עלטערע מיידלעך בעטען.

קאָן מען בעמערקען, ווי נאָך יעדען געבעט נעהמט די פרוי אָדער דאָס מיידעל אַרויס אַ שפּילקע פון איהר בלוזקע, אַ האָר-נאָדעל פון איהרע האָר, אָדער אַנאָדער שטעכעדיגע זאָך און וואַרפט עס אַריין אין קעסטעל אַריין צו דער הייליגער מוטער. ווען איך האָב געפרעגט אַ ערקלערונג וועגען דעם מערקווירדיגען מנהג, האָט מען מיר געזאָגט, אַז צו דעם בילד בעטען נאָר אַלס, פּערזעסען געב-ליבענע מיידלעך, אָדער פרויען, וואָס האָבען קיין מענער נישט. דאָס ביזל צייכענט זיך אויס מיט דער מערקווירדיגער קראַפט, וואָס עס פּערשאַפט מענער פאַר די גלויביגע, וועלכע בעטען דאָס און אַלס בעלזיהנונג וואַרפט די מאַן-בעדערפּטיגע פרוי שוין פאַר-אויס אַריין צום הייליגען בילד אַ שפּילקע, אַ נאָדעל אָדער אַנאָדער שטעכעדיגע זאָך...

נאָך מיטאַג איז דער קירכען-יום-טוב געפייערט געוואָרען ווי צעוועהנליך מיט אַ אַקסען-קאַמף. איך בין נאָך אַמאָל געגאַנגען זעהן אַ אַקסען-קאַמף אין גראַנאַדא. ערשטענס, צוליבע די יום-טוב, קאָסטיומען, וואָס מען זעהט דאָ אין זייער גאַנצער וואונדערבאַרער פאַרבען-רייכער פּראַכט. און צווייטענס, די „טרופּע“, וואָס האָט פאַרגעשטעלט דעם אַקסען-קאַמף, איז מיט מיר איינגעשטאַנען אין איין האַטעל און איך האָב געפונען פאַר מיין חוב זיי צו פּראָ-טעזשירען... אָבער דער אַקסען-קאַמף אין גראַנאַדא איז געווען אַ שרעקליכער און אַ העסליכער, זעהט זיך אויס, אַז אין מאַדריד האָב איך געזעהען די וואונדערבאַרטע „מייכטער“, וואָס שפּאַניען פּער מאַגט אין דעם שפּיעל, און דורך דעם האָט עס נישט געמאַכט אויף מיר אַזאַ שוידערליכען איינדרוק. דאָ אין גראַנאַדא איז די „טרופּע“ געווען אַ פּראָווינציעלע און אַ צווייט-קלאַסיגע. זעקס אַקסען, אכצעהן פּערד און צוויי מענשען זענען איינפאַך גע'קצב'ט געוואָרען... די גאַלעריעס זענען דאָ נאָך מעהר ווי אין מאַדריד פול געווען מיט פרויען און אויך מיט קינדער... די פרויען אין די שענסטע שפּאַנישע קאָסטיומען, און די גאַלעריעס, ווי געוועהנליך, זענען בעדעקט געווען מיט שפּאַנישע, קאָלירטע שאַלען, וואָס די סינאָריטעס האָבען אויסגעשפּרייט. די געוואַלדען, די געשרייען אַזענען אויסגעגאַנגען צום הימעל — אָבער דאָס שפּיעל איז אַ שרעק-

ליכעס, פיעל אונמענשליכער ווי אין מאדריד. און מען האָט געקאָנט זעהן די גאַנצע ווילדקייט, וואָס שטעקט נאָך אין דער פראָווינץ. זיי האָבען געלאָזט די פּערוואַונדעטע פּערד, וועלכע די אָקסען האָבען אויפגעשטאַכען אויף די הערנער, אַרומלויפּען איבער דער אַרענע מיט זייער גאַנצען אינווייד אַרויסהענגענדיג פון זייערע אויפגעריסענע בייכער. און דאָס פּאַלק האָט זיך אַמוזירט הערמיט. די אָקסען זענען נישט קינציג געשטאַכען געוואָרען ווי אין מאדריד כּוּן אַ ״מייסאַער׳ס״ אַ האַנד, נאָר ביסלעכווייז געפייניגט געוואָרען. דאָ נאָך מעהר ווי אין מאדריד, זענען די פרויען ווילד געוואָרען פון שפּיעל מיט בלוט, און יעדעס מאָל, ווען אַנאַקס איז געקוילעט געוואָרען, האָבען זיך געהערט זייערע קוויטשענדיגע ווייבערישע קולות מיט אויסגעלאָסענקייט... די אָקסען-שטעכערס האָבען זיי בעשאַנקען דערמיט, וואָס זיי האָבען אָפּגעשניטען די אויערען פון געקוילעטען אָקס און צוגעוואָרפּען דער שענסטער „סינאַריטע“. און דעם עק פון געקוילעטען דעם חשוב־סטען סינאַר...
 דאָס מאָל האָב איך, גאָט צו דאַנקען, נישט אויסגעהאַלטען און פּערלאָזט די אַרענע אין מיטען שפּיעל, צו דער פּערוואַונדע-דינג פון די טהיר-היטערס. אין דרויסען ביי דער טהיר האָבען זיך אַרומגערינגעלט יונגלעך און געבעטען זיך ביי מיר דעם בילעט צום איינגאַנג.

נאָך יעדען אָקסען-קאַמף קומט פּאַר אַ „קאַרסאַ“ פון פּובלי-קום. דאָס איז אייגענטליך דער שענסטער טייל פון דער „פאַרשטע-לונג“. די גאַסען זענען שוין געווען פול געפאַקט מיט מענשען. ווי אין דער פרייה, צו דער קירכען-פּראָצעסיע, האָט מען פּערדונגען שטוהלען צו בעטראַכטען זיצענדיג די „קאַרסאַ“. גאַנץ שפּאַניענ׳ס פּראַכט ווערט בעוויזען אין אַזאַ שפּאַציער-פּאַהר. אין דער „קאַרסאַ“ געהמען אַנטײל פון דער רייכסטער בעפעלקערונג, ווער עס פּער-מאַנט נאָר אַ אויטאָמאָביל, אַ וואָגען, אַ פּערד, אָדער אַ אייזעל, מען שלעפט אַרויס די טייערסטע מאַנטלען, די הערליכסטע טיכער, די פאַרבענריכסטע שטאָפּען. יעדעס טייער פאַמיליען שטיק, וואָס אין בעהאַלטען אין קאַסטען, בעווייזט מען אין שפּאַציר-פּאַהר. צוערשט פּאַהרען אין אַ אויטאָמאָביל, רייך בעפּוצט מיט גאַלדענע און רויטע

מאנטלען, די אקסען-שטעכער — אָנגעטהון, פערשטעהט זיך, אין זייערע פינקעלדיגע מיט פלאטערלעך בענייהטע קאפטענעס. נאָך זיי רייטען, אויך אין זייערע גאָלדענע קאפטענעס, די רייטער-שטעכערס אויף פערד, און הינטער זיי — דאָס פובליקום. דער מנהג איז אזוי:

די פרויען בעהענגען די זיך-ערטער פון די אויטאָמאָבילען מיט די שאַלען אזוי, אז דער שאַל לאָזט זיך אַראָב און דעקט צו דעם גאַנצען הינטערשטען טייל פון וואָגען ביז צו די רעדער. דער שאַל שפיעלט איבערהויפט אין שפאָניען די ראַלע פון אַ דעקאָראַ-ציע צו דער פרוי. וואו די פרוי קומט נאָר אין עפענטליכע פלע-צער, אין רעסטאָראַן, אין קאפע-הויז, אין טעאַטער אָדער אויף דער גאַלעריע פון אַקסען-קאמף, שפרייט זי פאַר זיך אויס דעם שפאָני-שען שאַל.... אין דער „קאָרסאָ“ קאָן מען זעהן די וואונדערבאַרסטע שטיקער, אויסגעשפרייט איבער די אויטאָמאָבילען, וועגען, דראַש-קעס, אויסגעהאַנגען איבער די פערד, מויל-טייערען און אייזלען, שאַלען אין פערשיעדענע קאָלירען, רויט, הייס, בלוי, גאָלד-קאָליר, זילבער-גלאַנץ און קרעם-געל, וואונדערבאַר אויסגעהאַפטענע פויגעל, אָרנאַמענטען, בלומען און אַנדערע מאָטיווען. די יונגע מיידלעך בעפוצען דעם קאַפּ מיט רויזען אָדער רויטע געלקען, וועלכע שטאַרצען אַרויס פון שוואַרצען קאַפּ האָר, הינטער דעם גרויסען קאַפּ — זיצען זיי אויף די אָבגעלעגטע דעכער פון די אויטאָמאָבי-לען, אָדער אויף הויכע געזעסען אין די וועגען. און די מענער זיצען אויף די הינטע-שטע נידעריגערע געזעסען און טרייבען אָן די פערד. די וואָס האָבען נישט קיין וואָגען, זעצען אויס די חיי-בער אויף די פערד, אָדער אויף די רייך-בעפוצטע אייזלען, און די מענער געהען צו-פוס, פיהרענדיג דאָס פערד אָדער דאָס אייזעלע ביי דער צוים...

אזוי געהט די רייזע איבער צוויי דריי הויפט-גאַסען אייניגע מאָל אַרום. און דאָס פובליקום זיצט הי אין אַ טעאַטער. אויסגעזעצט אויף שטוהלען, וואָס ווערען צו דעם צוועק אויסגעפאַרגט, און בעטראַכטען דאָס שפיעל פון שאַלען-פאַרבען, פון גלאַנצענדיגע אויגען, פון בעפוצטע מיידעלשע קעפּ.

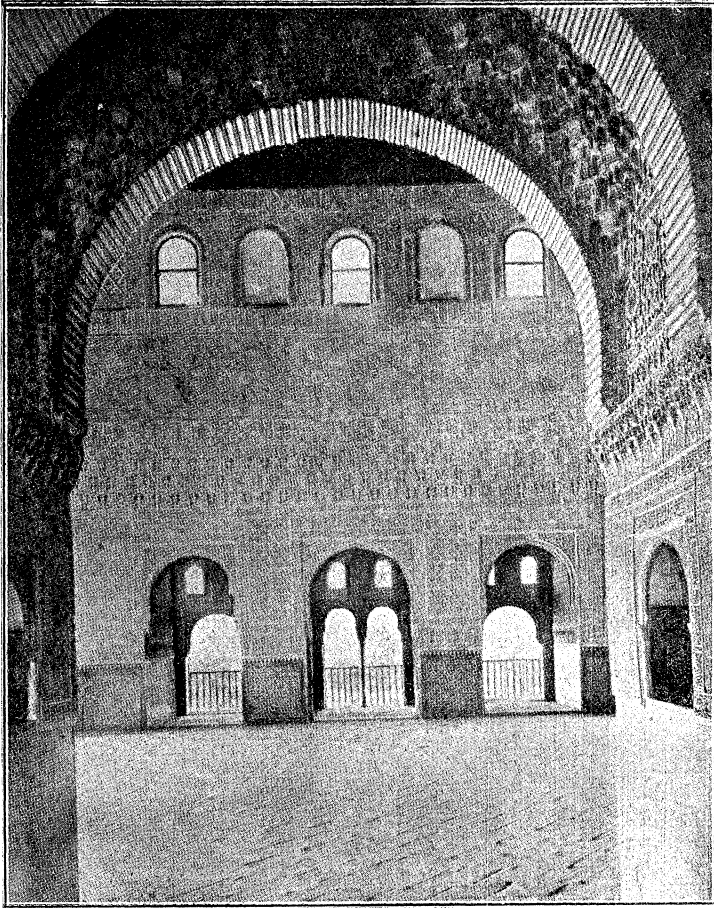
עס איז אַ וואונדערבאַר שפּיעל פון פאַרבען, אין העלען
עס קומט צום אויסדרוק שפּאַניענ'ס כאַראַקטער; נישט איין האַרץ
ווערט פּערוואונדעט פון אַ פּערהאַלטענעם בליק, פון די אייל-בע-
שמירטע אויגען פון אונטער דעם בעדעקטען פנים מיט די מאַנטלען,
נאָר אין דעם יום-טוב האָט זיך אַריינגעריסען אַ שטיק
וואַכענדיגעס.

פון אַ זייטען-געסעל האָט אַ אייזעל-טרייבער אַריינגעטריבען
זיין מיט היי בעל־אָדענעם אייזעל אין דעם יום-טוב פון פאַרבען
און רייכקייט. דער אייזעל-טרייבער איז געגאַנגען אָנגעטהון גאָר-
נישט יום-טובדיג, באַרוועס, מיט זיינע אָבגעברענטע ברוסט און
אַקסעל, פון זיין צוריסען העמד אַרויס האָט ער, ווי דער אייזעל,
געבויגען זיך אונטער דער לאַסט פון אַ שווערען טאָג-אַרבייט, וואָס
ער האָט געהאַט דרויסען, אין דער הייטער זון, אין דעם נאַקעטען
פעלד. אַ גרח, וואָס איז פּערביי געגאַנגען, האָט אָבגעשטעלט דעם
אייזעל-טרייבער, האָט איהם מיט פאַרווארפען אויפּמערקזאַם גע-
מאַכט אויף דעם, וואָס ער אַרבייט אין אַ יום-טוב טאָג. דער איי-
זעל-טרייבער האָט פּערקומט זיין האַרט, ווי זויַל אָבגעברענט פנים,
און געמאַכט אַנ-אונצופריעדענע גרימאַסע, און עפעס געברומט מיט
תרעומות אונטער דער נאָז. איך האָב נישט פּערשטאַנען די ווער-
טער, מיט וועלכע דער אייזעל-טרייבער האָט אָבגעענטפּערט דעם
היטער פון זיין נשמה, נאָר אין דער ביטערער גרימאַסע פון זיין
האַרט אָבגעברענט פנים, און דער געביילטער פויסט, וואָס דער
אייזעל-טרייבער האָט בעהאַלטען אונטער זיין צוריסענעם קאַפּטען,
האַט איהר געקאָנט זעהן די טונקעלע כמאַרע פון צאָרן, וואָס זא-
מענט זיך אין די טיפּענישען פון די שפּאַנישע מאַסען, וואָס ליגען
אונטער דעם יאָך פון דער קירכע און פון דאָנען, וואָס לאַסטעט
אַזוי שווער אויף זיי, און איז בעדעקט מיט פּראַכט און גלאַנץ
פון קירכען-טאָהנען און זיידענע שאַלען...

ג ר א נ א ד א II

די אלהאמברא

וואָס איז דאָס: אַ פּערהעלניסמעסיג קליינע צייט זענען מיר דאָך געווען אין אַזיען, אין ארץ-ישראל. זינט טויזענדער יאָהרען פּערברענגען מיר אין אייראָפּעאישע לענדער. אונזער גאַנצע ציווי-ליזאַציע איז אַנאיראָפּעאישע, אַנארישע. מיר האָבען זיך אויפגעצויגען אויף דער קולטור פון די אַרומיגע פעלקער. וואָס מיר פּערשטעהן פון קונסט, ליטעראַטור, שענקייט האָבען מיר גענומען און געלערענט פון דער אומגעבונג, וואָס האָט אונז אַרומגערינגלעט. מיר האָבען געלערענט ליטעראַטור — פון די אייראָפּעאישע שרייבער. שענקייט פון די פּלאַטישע פּאַרמען פון ראַ-פּאַעלס, מיכעל-אַנדושעלאָס, רעמבעראַנדס. און דאָך, ווען מיר שטוי-סען זיך אָן מיט'ן מורח, ווען מיר קומען אין בעריהרונג מיט די שענקייטען פון די סעמיטישע פעלקער, ווערען מיר יודען פונקט אַזוי ווי יענער הונד, אין דושעק לאַנדאָנ'ס בעריהמטער נאָוועלע „די שטים פון בלוט“, וואָס הערענדיג די שטימען פון די שניי-מדבריות, דערוועקט זיך אין איהם דער וואָלפישער אינסטינקט פון זיינע זיידעס און ער ווערט אַליין צוריק אַ וואָלף... אַזוי האָט עס מיט מיר פּאַסירט, ווען איך בין צום ערשטען מאל אַריינגעקומען אין מירטען-גאַרטען פון דער אַלהאַמבראַ, ביי די גרויסע וואַסערען אי די מאַרמאָרנע בעקענס, וואָס בעהאַלטען זיך אין די שאַטענס פון דין מירטען. אין ריח פון וייערע בשמים האָבען זיך די שענע שקלאַפּינס פון די מאַרישע סולטאַנען געבאָדען. אין די דורכזיכטיגע וואַסערען, ווי די גאַלדענע פיש היינט, אַזוי האָבען דאַמאַלס זייערע קלאַרע לויטערע גלאַנ-צענדיגע לייבער אַדורכשעמעריט דורך די וועלען. עס האָט זיך באַלד

דער לייבן יברונעם אין דער „אסהאמבארא“ אין טראנארא.

און מיר דערוועקט דער „אזיאט“, עס זענען געוואָרען פּערשטומט אין מיר יענע געפיהלען, וואָס איך האָב זיך ערוואָרבען דורך מיין טויזענד-יעהריגען צוזאַמענלעבען מיט די „ציוויליזירטע“ קריסטליכע פּעלצער, און איבערגעבליבען אויס'ן באַרטען פון מיין האַרץ זע'נען יענע געפיהלען און אינסטינקטען, וועלכע זענען אייביג און עכט, וואָס זענען געווען אין אָנהויב, וואָס איך האָב מיט מיר מיט-געבראַכט פון די פּעלדער, וועלכע שטרעקען זיך אויס אונטער אַנאָזיאַטישען הימעל. איך האָב דערפיהלט, אז איך בין אין דער היים. ברענגט אַ גאַלדענע אַבאַיאַ מיר (געלע אַראַבישע שטעק-שיך האָב איך שוין איינגעשאַפט זיך אין סעוויל פון אַ יודיש מאַראַקאַנישען שוכמאַכער) ברענגט אַ גאַלדענע אַבאַיאַ מיר, הענגט אָן דעם כּשוף. שטיין פון אינדיען אויף מיין האַרץ. איך בין דער סולטאַן פון אַל-האַמבראַ, און קומט און וואַנדעלט מיט מיר דורך זיינע זאַלען, דורך זיינע שפרונג-ברונעם אין מירטען-גערטנער, ווי אַ גאַסטפריינד-דליכער בעל-הבית וועל איך אייך מיט אַ רייכער אַריענטאַלישער האַנד בעוויווען זיינע אוצרות און שענהייטען, און וואָס עס גע-פעלט אייך דאָס איז אייערס...

וואָס זענען אָרנאַמענטען? מוזיק אָהן ווערטער. דער העכ-סטער אויסדרוק, וואָס די פּלאַסטישע קונסט האָט דערגרייכט, איז גאַך מיין מיינונג גאַך אין רעמבעראַנד'ס בילד „בת-שבע“, וואָס הענגט אין „לויבר“ אין פאַרין. רעמבעראַנד האָט פּערקערפּערט אין די פּאלדען פון נאַקעטען בויך פון „בת-שבע“ דאָס אייביגע ווייבליכע, די העכסטע זינדיגע תּאווה צוזאַמען מיט ערהאַבענסטער, איידעלסטער צניעות. אז איהר קוקט אויף דעם בילד פון דער נאַקעטער פרוי, ווערט איהר ווי אין אַ פיבער געוואָרפּען פון זינ-ליכקייט אין די דערהויבענסטע גאַבעלסטע געפיהלען. איהר קומט אַריין אין העכסטען עקסטאַז פון בעגייסטערונג און איהר פּערשטעהט און פיהלט דאָס, וואָס מענשען האָבען איבערגעלעבט אין גרויסע מע-סיאַנישע בעוועגונגען. אין דער צייט פון שבת-צבי למשל, ווען זיי האָבען די נירדיגסטע ערדישע אינסטינקטען אויפגעוויבען צום הויכען רעליגיעזען עקסטאַז אָבער רעמבעראַנד'ס בילד איז בע-גרעניצט דורך אַ מאַטיוו. איהר קאַנט נישט מעהר זעהען אין דעם

בילד נור יענע בת-שבע, וואָס בעקומט דעם בעפעהל פון דוד'ן קומען צו איהם ביינאַכט אין זיין פּאַלאַץ — ברייטעס זיך פאַר פאַר'ן קעניג מיט ווייבליכער זינדליכקייט און ווייבליכער צניעות-דיגקייט. איהר פנים דריקט-אויס שרעק און פרייד. אין איהר קער-פער איז איינגעקעטען זינד און שענקייט, תאוה און דערהויבענקייט, זי איז טאַקי אַ סימבאָל פון דער פרוי, אָבער גישט מעהר ווי אַ בת-שבע. איהר קענט אין איהר גישט מעהר זעהען דעם מאָטיוו, וועלכען רעמבעראַנד האָט געוואָלט פאַרשטעלען מיט'ן בילד.

אַניערש זענען די קינסטלער פון אַריענט. פּעראַכטענדיג, ווי אַ גאַט-לעסטערונג, אָבצובילדען אַ מעגליך געשטאַלט. האָבען זיי געפונען זייער קינסטלערישען אויסדרוק אין דער אונבערגעניצט קייט אין דעם אין-סוף פון אַרנאַמענט. דורך די בעוועגונגען פון-די ליניען, אָפטמאָל אויסגערעכענט מיט מאַטעמאַטישער פינקטליכ-קייט. דורך דער געשליפענקייט פון די ליניען, וועלכע קומען זיך אַלע צוזאַמען ביי איין פונקט ווי ביים געשליפענעם ברייליאַנט, אַנדערע ווידער, נאַכקוקענדיג די נאַטור, ווי זי ענטפלעקט זיך אין געוועב פון די פליגעל פון אַ זומער-פויגעלע, אין דעם לייג פון אַ טהיי-רויז, אין דעם געקעסטעלטען רוקען פון אַ טשערעפּאַ-כע, אין די וואַנדערבאַרע קאַרווען, אין אַ ים-מושעל — האָבען זיי געפונען די אַרנאַמענטאַלע מאָטיווען פאַר זייער קינסטלערישער פּאַנטאַזיע. שפיעלענדיג זיך מיט ליניען און דערביי פאַלגענדיג אַ געוויסער לאַגיק, וואָס פיהרט צו האַרמאָניע; שפיעלענדיג זיך מיט פאַרבען און קאָלירען, וועלכע שטראַהלען אויף און לעשען זיך אויס אין בעוועגונגען, — האָבען זיי דערגרייכט אַ קינסטלערישע פאַלקאָמענהייט, וואָס איז גישט בערגעניצט דורך אָבגעווגדערטע מאָטיווען און ווערטער, נור זינגט אַנאייביגעס ליעד, ווי דאָס ליעד פון פאַרנאַכט, אָהן ווערטער, אָהן מאָטיוו — נאָר אַ שפיעל פון ליכט און שאַטען אין אַנאויסגעהענדיגען זונען-אונטערנאַנג.

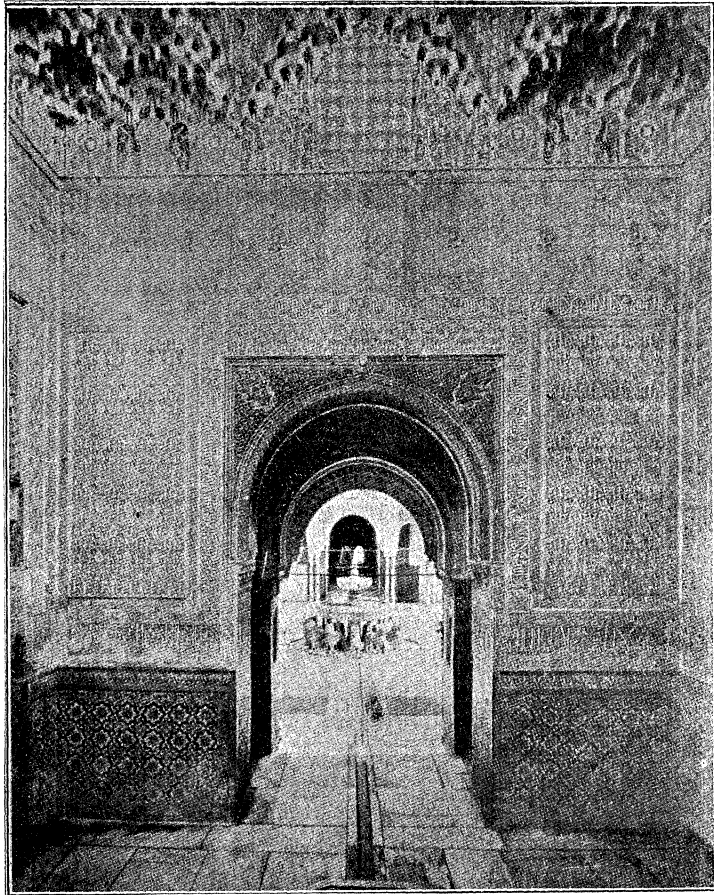
אַלעס איז דעקאָראַציע. גישט קיין צוועק פאַר זיך, ווי די אירראַפעאישע קונסט, נור אַ בעגלייטונגס-מאָטיוו צום לעבען, אַן הינטערגרונד פאַר דער שענער „פּאַוואַריטע" און פאַר'ן אַלמעכטיגען סולטאַן. נור צו וואָס ווערטער? בין איך דען גישט דער סולטאַן

פון דער אלהאמברא, און האָב איך דען נישט צוגעזאָגט אדורכצופיהרען דורך זיינע זאלען, שפרונג-ברונעמז און הענגענ-דיגע גערטנער.

אין דעם מירטען-הויף, אין וועלכען מיר געפינען זיך געפינט זיך דער גרויסער בעקען מיט קריסטאל-ריינעם וואַסער, אין וועלכען עס שווימען היינט אַרום גאַלדענע פיש, און אַמאָל אין די צייטן פון די מאָרישע סולטאַנען (לאַמיר זיך פאַרשטעלען — עס איז היינט) האָבען אַרומגעשוואמען שענע שקלאַפּינס. מיר קומען אַריין אין זאל פון די „אַמבאַסאַדאָרען“. עס איז דער ערגסטער זאל פון דער אלהאמברא, אַללאַ איז גאָט און מהמד איז זיין נביא. בעגריסט אייך פון די ווענד אַראָב, איינגעזעצט אין אַראַבעסקעשע פיגורען, פון אלע ווינקלען פון זאל. דער גאַנצער זאל זעהט אויס ווי ער וואָלט געווען אויסגעשניצט פון שטיין. אַ וואונדערבאַר געוועב פון איידעלע שפיצען. דער מייסטער האָט געוואוסט די ערנסטקייט פון זאל און האָט זיינע אַרנאַמענטען געמאַכט פון ערנסטע, שאַרף-ליניענדיגע מאַטיווען. ליניען, וואָס דערמאָהנען אייך די פאַרמען פון פליגלען פון טויבען. זיין פוס-באָדען איז אויסגע-פלאַסטערט מיט שטיינדלעך, וואָס זענען גלאַזירט אין בלויע, ווייסע, רויטע קאָלירען. אַ מאָזאַאיק, וואָס ווען איהר קוקט דערויף, מיינט איהר, אַז איהר טרעט אויף געשליפענע ברייליאַנטען. אַלעס אין דעם זאל איז געשליפען, און לויפט זיך צוזאַמען אין איין פונקט ווי די געשליפענקייט פון אַ ברייליאַנט. דער אונטערשטער טייל פון די ווענד איז אויסגעזעצט מיט דער זעלבער מאָזאַאיק פון גלאַזירטע קאַלף-שטיינדלעך, נאָר איידעלער, דינער און קלענער איז די מאָזאַאיק. די קאָלירען פון די גלאַזירטע שטיינדלעך דערמאָהנען אייך אין קאָלירען פון איידעלע שטיינער. איבערהויפט פון בלויע סאַפירען, לאַפּוס-לאַזור און געלען גאַלד-קאָליר פון אַפּאַלען. דער גלאַזור פון די שטיינדלעך גלאַנצט, שימערירט און בליצט מיט שטראַהלען ווי עכטע איידעל-שטיינער. דאָס קומט דערפון, וואָס די אַראַבער האָבען פערשטאַנען צוזאַמענצושטעלען זייערע פאַרבען פון גרינסען, וואָס וואַקסען פון דער ערד אַרויס. דורך דעם האָבען זייערע פאַרבען די נאַטירליכע פרישקייט. אַ קונסט. וואָס איז פער-

געסען געוואָרען אין די שפּעטערדיגע צײַטען, אַזוי, אַז עס דאַכט זיך, אַז די אַראַבעסקען זענען אויסגעזעצט פּון עכטע אײדעל-שטײנער. דער אויבערשטער טײל פּון די ווענד איז פּון סטאַקאַ אויסגעוועבט אין לײהם און צעמענט. מאַטיווען, וואָס דאַכט זיך, אַזוי ווי די ווענד וואָלטען בעדעקט געווען מיט טײערע אַרײענטאַ-לישע טעפּיכער. אַלע מאַטיווען פּון די טעפּיכער זענען אײנגעוועבט געוואָרען אין זײ אַראַבעסקען פּון די ווענד, און צווישען זײ שטראַהלט פּון אומעטום אַרויס דער שפּרוך: „אַלץ איז גאַט און מחמד אין זײן נביא“. גור עס איז דער באַלקען, וואָס דערמאָהנט אײך אין דער געשליפענקײט פּון ברייאַנט. דער באַלקען איז אײך גרויסער ברייאַנט, אויסגעשניצט פּון צערערן-האַלץ מיט פּערשי-דענע מאַטיווען און לײנען, אײנגעלעגט אין דעם אויסשניצעכטס בלויע פאַרבען פּון לאַפּוס-לאַזור, גאַלד, און רויטע קאַרעלען—לײמען זיך אַלע לײנען צוזאַמען און גיסען זיך אַרײן אין אײן פּונקט אין מיטען באַלקען, אַזוי ווי די שלײפען פּון ברייאַנט גיסען זיך צוזאַמען.

אַה, וואָס פאַר אַ שאַד, וואָס דער פאַלאַץ און דער זאַל זענען מיט אײניגע הונדערט יאָהר שפּעטער אויפגעשטעלט געוואָרען גאַכדעם, ווי עס האָט געלעבט דער אײדעלער ר. שמואל הנגיד אין גראַנאַדאַ. ווי וואָלט זיך געוואָלט זעהען דעם יודישען גרויסחזיר פּון קאַליף האַבוס, דעם פּילאָזאָפּיש-שטײלען יודישען געלעהרטען שטעהן אײנגעהילט אין זײן גאַלדענער אַבאַיאַ פאַר זײן הער קאַליף האַבוס, און דיסקוטירענדיג מיט איהם די פּלענער, ווי אַזוי צו פּערטרייבען די קריסטליכע הערשער פּון דעם איבריגען טײל שפּאַניען. ווי וואָלט זיך געוואָלט זעהען זײן גאַלדענעם מאַנטעל שלעפען איבער דעם אויסגעפלאַסטערטען פּוס-באַדען, אויפגעהמענדיג אין גאַמען פּון קאַליף די אויסלענדישע אַמבאַסאַדאַרען און שלײחים, געשיקט פּון די קריסטליכע לענדער צום גרויסען קאַליף מיט מתנות און מס. אַ שאַד אַבער, וואָס מען קאָן נישט רוקען די דאַטען פּון דער געשיכטע ווי שאַך-פּיגורען, ווי עס ווילט זיך. דערפאַר אַבער איז אנאַנדערע גרויסע יודישע פּערזענליכקײט געטרעטען איבער דעם פּוס-באַדען, און נישט געטרעטען, גור זײן פנים אַנדערגע-

דער זאל איז „אלהאמבארא“, אין וועלכן איזאבעלא האט אונטער
געשריבן דעם דעקרעט וועגן ארויסטרייבן די יידן פון ישאניען
פון דעם זאל האט איר איזאבעלא אוועקגעשיקט קאלומבוס
אויסצוגעפונען אמעריקע.

האַרפּען צו די שטיינער, און די וואונדערבאַרע פּלאַסטערונג פּייכט
 געמאַכט מיט זינע טרעהרען. דאָס איז געווען אַברבנאל.
 דאָ אין דעם זאַל האָט ער זיך געוואָרפּען צו דער ערד,
 אין די שטיינער-פּלאַסטערונגען האָט ער זיינע טרעהרען אַריינגע-
 גאַסען פאַר דעם טיראַנישען טראָהן פון איזאַבעלאַ און פּערדינאַנדי-
 וועלכע האָבען אויפגעפלאַנצט זייער מאַכט דאָ, נאָכדעם, ווי זיי,
 האָבען פּערטריבען די מאָרען פון גראַנאַדאַ. אַלס בעלוינונג דער-
 פאַר האָבען זיי צו זייער גאָט די יודען פון שפּאַניען אוועקגע-
 שוּנקען. אויף דעם פּוס-באַדען איז ער געפאַלען און געבעטען נישט
 צו פּערטרייבען די יודען פון שפּאַניען, וועלכע זענען געווען
 עלטערע תושבים אין דעם לאַנד פון די קאַטוילישע קעניגען. אין
 דעם זאַל דאָ האָט די קעניגין אונטערגעשריבען דעם גור-דין אויף
 די יודען פון שפּאַניען, הונדערטער טויזענדער מיט זייערע ווייבער
 און קינדער צו פּערטרייבען פון אַ לאַנד, אין וועלכען זיי זענען
 געזעסען זינט טויזענדער יאָהרען. און נאָך אַנאַקסט האָט זיך אַב-
 געשפּיעלט אין דעם זאַל, וואָס האָט פאַר אונו נישט קיין קלענערע
 עדייטונג ווי דער אַקט פון פּערטרייבען די יודען (די רפואה פאַר
 דער מכה). אין דעם זאַל האָט איזאַבעלאַ בעפולמעכטיגט קאַלומ-
 בוסן צו געהן און צו געפינען דאָס לאַנד איבער ימים, אין וועל-
 כען מיליאָנען יודען זאַלען מיט דער צייט געפינען אַנאַברוה, אַ
 היים. דורך די פענסטער פון דעם זאַל זעהט מען דאָס בריקעל,
 אויף וועלכען דער רייטער פון איזאַבעלאַ האָט צוריקגערוּפּען קאָ-
 לומבוסן, ווען ער האָט שוין געהאַט פּערלאָזען דעם הויף צו טראָ-
 ען זיין פּלאַן צו געפינען דעם וועג קיין אינדיען — צום פּראַנצויז-
 זישען קעניג. אָ, וואָלט איזאַבעלאַ געווען געוואוסט, וואָס זי האָט
 אויפגעטהון, אַז דאָס געפונענע לאַנד וועט ווערען דאָס „פּערשפּאַ-
 כענע לאַנד“ פון איהרע פּערהאַסטע יודען! אָ, וואָלט זי געווען
 געוואוסט, אַז טויזענדער יודישע יונגע לייט פון דעם לאַנד האָבען
 געהאַלפּען צו פּערטרייבען שפּאַניען פון דעם לעצטען בעזיק, וואָס
 זי האָט געהאַט אין אַמעריקאַ. פון קובאַ — וואָלט זי נישט געווען
 פּערזעצט איהר ציהרונג, ווי די לעגענדע דערצעהלט, צו געבען
 קאַלומבוסן די מעגליכקייט אויסצוגעפינען אַמעריקאַ.

שפּעטער, אַז איך בין געווען אויף „קבר-אַכות“, בײ איהר קבר, וואָס געפינט זיך אין דער קאַטעדראַלע פון גראַנאַדאַ, האָב איך אין דעם שווערען מעטאַלענעם אָרון אַרײנגעשריגען: „שענע קעניגין איזאַבעלאַ, אַ גרויס דיר פון דיין לאַנד אַמעריקאַ. לײגעסט דו נאָך אויף דער זעלבער זײט אין דיין קבר, אויף וועלכער די קאַרדינאַלען האָבען דיך אַזעקגעלעגט, אָדער האָסטו דיך שוין פּיעל מאַך איבערגעדערהט. צוועהענדיג דעם, תכלית, וואָס איז געוואָרען פון דײנע שענע קאַסטבאַרע ציערונג.

נור לאַמיר צוריקגעהן צו דער אַלהאַמבראַ.

פון דעם זאל פון די צמבאסטאדאָרען קומט מען אַרײן אין זאַל פון „די צוויי שוועסטער“, גערופען אויף דעם נאָמען פון צוויי גרויסע מאַרמל-שטיינער, אײנגעזעצט אין זײן פּוס-באָדען. דאָ איז די מאָזאַיק פון די שטיינדלעך פּיעל דינער און אײדעלער, און די מאַטיווען פון די אַראַבעסקען פּיעל דעליקאַטער, גאַבלער. עס איז דער זאַל פון לײבע, די קלײנע נישעס אין די ווענד זענען קלײנע מײסטער-ווערק, אין זײ זענען געשטאַנען די קריגען מיט די פּערפומען און אײדעלע אײלען. אין אַ ווינקעל פון זאַל געפינט זיך דער קרוג פון אַלהאַמבראַ, אַ קרוג אינגאַצען ווי פון אײן גרוי-סער פּערעל געשניצט, מיט גלאַזירטע פּיגורען. אין אַ צווייט ווינ-קעל, בײם פענסטער, וואָס געהט אַרויס אין אַראַנזשען-גאַרטען, גע-פינט זיך דער ווינקעל „פּאַפּעריטי“. דער מײסטער האָט דעם ווינ-קעל אויסגעזעצט מיט גרויס לײבע און חשק. פון גלאַזירטע פע-רעל-שטיינדלעך האָט ער אויסגעזעצט אין די ווענד די הערליכסטע פּסוקים פון לײבע פון אונזער שיר-השירים, און די סטראָפּען פון די פּערסישע און אַראַבישע פּאַעטען. אײן פּסוק זאָגט דאָרט: „איך וועל דיך אַרױנטערטהון אונטער דעם גומען פון מײן צונג“. דאָס גאַנצע ווינקעל איז אַזוי דעליקאַט און אײדעל און אינטים (זײט מיר מוחל פאַר דעם מאָדערנעם אויסדרוק) ווי אַ גומען. איך שענק אײך די גאַנצע אַלהאַמבראַ — גיט מיר דאָס ווינקעל. איך וואָלט אין איהם אַזעקגעזעצט די אויסדערוועהלטע פון מײן האַרץ, אַז איהר אַלבאַסטער-רוקען זאַל זיך אָנלעהנען אויף דעם אַלבאַסטער-זײל, וואָס שטעהט דאָרט אין פענסטערעל, וואָס געהט אַרויס אין

אַראַנזשען-גאַרטען. אין דעם ווינקעל וואָלט איך געדיענט צו איהר מיט מיין גאַנצען סעמיטיש-יודישען טעמפּעראַמענט און גייסט... דער זאָל, פון די צוויי שוועסטערן פיהרט איך אַרויס אין הויף פון לייבען-ברונעם. מילא די לייבען ווי די לייבען, אָבער דאָס וואַסער, וואָס שפּילט פון די ברונעמס, פּאַנטאַנען, נישעס איז אַ ערקוויקונג פאַר דער אויסגעדורשטער נשמה פון אַזאַ הייסען טאָג ווי עס איז דער היינטיגער. אַ שאַד, וואָס עס געפינען זיך נור צופיעל מענשען, ווען דאָ וואָלט קיינער נישט געווען, — און איך, וואָלט געווען דער אַליין-הערשער פון דער אַלהאַמבראַ, וואָלט איך מיינע מיניסטאַרען איבערגעגעבען צו פיהרען די מלוכה-געשעפטען ווי יעדער הערשער טהוט, און אַליין וואָלט איך זיך אַ נאַקעטער געווען אַרומגעדערהט אין דעם הויף צווישען די הונדערט און צוואַנציג אַלבאַסטער-זיילען וואָס רינגלען אַרום דעם הויף, און צוגעזעהן ווי מיינע „קעבס-ווייבער“ באַדען זיך אין די וואַסערן, וואָס שפּריי-צען פון די לייבען-מיינער. פאַר אַזאַ הייסען טאָג וואָלט עס גע-זען אַ גוטע און נוצליכע בעשעפטיגונג.

נור אויף צום באַדען זיך האָבען די סולטאַנען געהאַט ספּע-ציעלע בעדער, איינגעריכטעט מיט אַלע בעקוועמליכקייטען. מיט אַ גאַלעריע פאַר די מוזיקאַנטען, און אַ גאַלעריע פאַרן כאַר, וועל-כער איז געווען פּערשטעלט, מען זאָל איהם נישט זעהן. אַ בעזונדע-רע באַד פאַרן סולטאַן און אַ בעזונדערע באַד פאַר די סולטאַניכעס, וועלכע איז געווען פּערזעהן מיט פּערפום-פּאַנטאַנען, און דאָן די רוה-געלעצערס, וואָס זענען אונטער אַ קופּעלדיגען דאַך, און דורך די פענסטער הערט מען דאָס שווירטשען פון די זינג-פּויגעל, און מען פיהלט דעם ריח פון די אַראַנזשען-בוימער. גאָט, די מענשען האָבען געוואוסט ווי צו לעבען...:

די נאַכט, איידער איך האָב פּערלאָזט גראַנאַדאַ, איז געווען אַ לבנה-נאַכט. איך הייס נישט, ווער עס האָט מיר געזאָגט, צי איך האָב געלעזען ערגעץ-וואו, אין אַזאַ נאַכט, ביי דער לבנה-שיין קי-מען צוריק די געוועזענע איינוואוינער פון דער אַלהאַמבראַ, און

ביים לבנה-ליכט לעבען זיי נאָכאַמאָל דאָס לעבען אין חלום, וואָס זיי האָבען אַמאָל געלעבט אין דער וואָר. אַז שדים דרעהען זיך אין דער אַלהאַמבראַ ביינאַכט — איז אַ בעקאַנטער מאַקט, וואָס חערט מיטגעטיילט אין אַלע רײזע-בעשרייבונגען, און אפילו ביים בעקאַנטען אַמעריקאַנער קלאַסיקער וואַשינגטאָן אוירווינג, וואָס האָט געלעבט אַליין אַ געוויסע צייט אין דער אַלהאַמבראַ און האָט בע-שריבען איהרע געגענדען. איך האָב גע'חלש'ט צו זעהן די סולטאַ-גען, נאָך מעהר, די שענע סולטאַנקעס: די קעבס-ווייבער, די שקלאַ-פינס, אין דעם ליכט פון לבנה-שיין. כאָטש איין מאָל אין מײן לעבען, מעג עס כאָטש זיין אין געשטאַלט פון שדים. די נאַכט האָב איך זיך אויפגעכאַפט פון מײן געלענער, וואָס איך האָב גע-האַט אין אַ האָטעל נישט ווייט פון דער אַלהאַמבראַ, און געלאָזט זיך אויף דער שדים-אָוואַנטור. די נאַכט איז געווען אַ שטילע און אַ שווייגענדיגע. דער שניי האָט אַראָפגעלאָזט פון די בערג אַראָב וואָס רינגלען אַרום גראַנאַדאַ. גראַנאַדאַ אַליין האָט זיך גע-לייכטען מיט טויענדער ליכט, ווי אַ שטאַרט פון לעגענדע, פון טאַהל אַרויס, וואָס ליגט צופוסענס פון באַרג, אויף וועלכען עס געפונט זיך די אַלהאַמבראַ. די מירטען האָבען אַרויסגעגעבען פון זיך זייערע בשמים, און אַנדערע בוימער און בלומען, אַלע ווי זיי הייסען דאָרט — האָבען געהון דאָס זעלבע. און איך, אָנגעלאָדען מיט אַ שטאַרקען חשק — לאָז זיך צו דער אַלהאַמבראַ. די וועכ-טער פון דער אַלהאַמבראַ זענען געוואוינט צו אַזעלכע נאַכט-בעזו-כער, ווייל די לעגענדען פון די נאַכט-בעוואוינער פון דער אַלהאַמ-בראַ זענען זעהר פערשפרייט און נישט איינער וויל זיי זעהן מיט זיינע אייגענע אויגען. פאַר אַ געוויסען פרייז (עס איז שוין אפילו דאָ אַ אָפגעמאַכטער פרייז פאַר דעם אויסערגעווענהליכען שפעקל. לאַנט, וואָס עס גיבען די נאַכט-שדים אין דער אַלהאַמבראַ ביי דער לבנה-שיין) האָבען זיי מיך אַריינגעלאָזט אין דעם לייבען-הויף פון דער אַלהאַמבראַ. איך האָב זיך אַוועקגעזעצט צווישען די אַלבאַסטער-זיילען אונטער דער קופעל, אונטער וועלכער עס פלעגט זיצען דער סולטאַן, ווען ער האָט זיך צוגעקוקט צו דעם באָדען פון זיינע פרויען. אין מײן פאַנטאַזיע האָב איך זיך פאַרגעשטעלט, אַז איך

בין דער סולטאן און בין גרייט געווען צו זעהן דאָס אויסערגע-
 וועהגליכע שפּיל. די נאַכט איז געווען אַ שטילע, מען האָט געהערט
 דאָס אנגעזעהמע איינטעניגע רוישען פון די וואַסער-פּאָנטאַנען אין
 די רינען אַרײַן, וואָס לויפען אַדורך דעם גאַנצען פּאַלאַץ דורך
 אַלע זײַנע זאַלען. די לבנה האָט געשײנט, און די הונדערט און
 צוואַנציג אַלבאַסטער-זײלען פון לײבען-הויף האָבען זיך געלויכ-
 טען אין דעם לבנה-ליכט, און זײ זענען געוואָרען דורכ-
 זיכטיג אַזוי ווי די לײבער פון יונגע מײדלעך. פון אומעטום
 האָט זיך געהערט פּײגעל-שוויטשערין. דער געשמאַק פון ציפרעסען
 אַראַנושען און מירטען-בוימער. נאָר קײן „שדים“ זענען נישט גע-
 קומען. עס איז נישט אַרויסגעקומען פון זײַנע אינעוועניגסטע
 צימערן דער סולטאַן אין זײַנע גאַלדענע קלײדער, אַרומגערינגעלט
 מיט זײן טוויטע גרויס-וויזירען, סריסים און ד. גל. אַזוי ווי עס איז מיר
 געוואָרען פּערשפּראַכען. עס האָבען זיך אויך נישט בעוויזען די שע-
 גע שקלאַפּינס, קעבס-חײבער און „פּאַואַריטקעס“ באַדענדיג זיך,
 אין די שפרונג-וואַסערן, אַזוי ווי עס איז מיר געוואָרען פּערשפּראַ-
 כען. קײנער איז נישט געקומען, זײ האָבען מיך געלאָזט בחנם וואַרטען
 אַפּילו נישט די קעגנין איזאַבעלאַ, וועלכע שלײפט יעדע נאַכט די
 מאַרמאָרענע פּוס-באַדענס פון דער אַלהאַמבראַ מיט איהר שלעפע
 פון קלײד, אָנגעטהון אין איהר מלוכה-קרין, האָט זיך אויך נישט
 בעוויזען. קײנער, קײנער האָט זיך נישט בעוויזען. איך בין געווען
 אַלײן, עס האָט זיך נור געהערט דאָס שטילע רוישען פון די וואַסער-
 ברונעמס. עס האָט זיך „געהערט“ דאָס רײבען פון דעם לבנה-ליכט
 אין די אַלבאַסטער-זײלען, און עס האָט זיך „געהערט“ דער געשמאַק פו
 די פּערפומען, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען פון זיך די גערטנער פון
 דער אַלהאַמבראַ. נור פּלוצים, ווי איך בין אַזוי געזעסען און בע-
 טראַכט דעם דורכזיכטיגען אַלבאַסטער, האָט אַ אינערליכע שרעק
 מיך אַרומגענומען. איך האָב מיך נישט דערקענט, און נישט גע-
 וואוסט, ווער איך בין. איך האָב זיך אַלײן פּערלירען און נישט
 פאַר די אַלבאַסטער-זײלען, וואָס האָט זיך מיר איצט געדאַכט, אַז זײ
 האָבען אָנגענומען געשטאַלטען פון לעבען און אָנגעהויבען זיך צו
 בעוועגען. נײן, די אַלבאַסטער-זײלען זענען נאָר נישט פּערוואַנדעלט

געוואָרען אין פרויען-געשטאַלטען — ווי עס האָט זיך מיר אויסגע-
 ראַכט. זיי זענען נאָך געווען זיילען. נור פאַר זיך אליין האָב איך
 זיך דערשראָקען. עס האָבען אָנגעהויבען צו רעדען אין מיר שטימען,
 וואָס איך האָב נישט געקענט. איך האָב נישט דערקענט דעם שאַ-
 טען פון מיין אייגען געשטאַלט, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט צווי-
 שען די זיילען. איך האָב נישט דערקענט מיינע הענד — איך
 האָב זיך נישט געקענט, און דערשראָקען זיך פאַר דעה „שד“,
 וואָס זיצט אין מיר. מעהר ווי פאַר אַלע „שדים“ פון דער גאַנצער
 וועלט...

און איך בין אַנטלאָמען פון זיך אליין...

ס ע ו ר י ל I

נאך א טאג ריזע, פון פריהמאָרגען אָן, איבער פעלדער, וואָס זענען בעזייהט מיט שטיינער, פליסענדע ווילדע שטראָמלעך, אָבגעהאַקטע צופאַלענע ראַקען-בערג, איבער וועלכע מען זעהט איי-זעלעך, בעלאָדענט מיט גאַנצע הויז-געווינדען מיט זייער בעטגעוואַנד און ווירטשאַפט, היפען און שפּרינגען — בין איך שפעט אין דער נאַכט אַריינגעקומען קיין סעויל, די שענסטע און בלוטיגסטע שטאָרט פון שפּאַניען. שפעט ביינאַכט — און די גאַסען זענען בעלעבט, ווי בייטאָג. נאָך מעהר ווי בייטאָג, וואָרום, ווי איך האָב זיך שפע-טער איבערצייגט, שלאָפען די סעוילער בייטאָג און זענען וואָך ביינאַכט. געוואַנג הערט זיך פון די פערמאַכטע סודות-פולע באַל-קאָנען אַרונטער, שפיעלען און גערויש גיסט זיך אַרויס צוזאַמען מיטן העלען עלעקטערישען ליכט פון די שענקען, וויין-שטובלעך און אַלע אַנדערע קרעטשמעס אויף יעדען שריט און טריט, און די טראַטואַרען, גיין, די גאַסען זענען איבערגעשוועמט ווי ריגשטאַקען נאָך אַ רעגען מיט מענשען, ווייבער, מענער, מיידלעך, קינדער און קינדער.

צומאָרגענס אין דער פריה, אַז איך האָב זיך אויפגעכאַפט און בין אַרונטער אין גאַס — האָב איך געפונען די שטאָרט אַ רוה-ענדע און שלאָפנדיגע. די לאָדענס פערמאַכט איבער די פענסטער און זייערע בלאָהע פאַרבען איבער די ווייסע אָבגעקאלעכטע ווענד פון די הייזער זעהן אויס ווי בלאָהע ברילען, וואָס יעדער איינער אין סעויל טראַגט צו פעהיטען די ראיה פון דער בלענדענדער זון. אזוי ווי אין גראַנאַדא, און נאָך מעהר ווי אין גראַנאַדא, וואָס-סען דאָ אַראָב איבער אַלע דעכער רויזען פון בלומען-טעפּ. אַלע

בלאקאנען, פענסטער, טהירען און טויערען, מיט איין וואָרט אלע
ווענד פון די הייזער, וועלכע זענען בלענדענדיג ווייס אָבעקאלעכט,
זענען בעוואַקסען און בעשאַטען מיט רויטע רויזען, וואָס קריכען
אַרויס פון בלומען-טעפּ.

מיך האָט געפיהרט קיין סעוויל די אינקוויזיציע. אין דער דאָ-
זיגער שטאָדט איז זי, די אינקוויזיציע, צום ערשטען מאל איינגע-
פיהרט געוואָרען דעם 2 יאָנואַר 1481, אין קלויסטער סט. פּאָול.
דאָ האָט זי אַמווילדסטען געבושעוועט, מעהר ווי אין אלע אנדערע
שטעטט אין שפּאניען. אין איין יאָהר האָט די אינקוויזיציע פּער-
ברענט צוויי הונדערט און אַכציג מאַראַנען. די שטאָדט האָט ספּע-
ציעל צו דעם צוועק אָבעגעבען אַ בעזונדערען פּלאַץ, די „טאַבלאַדאָ“,
אויף וועלכען מען האָט פאַרבענט אויפ'ן מזבח פון דער קירך די
קרבנות. דאָ האָט זי אַמלענגסטען געדויערט. איבער דריי הונדערט
יאָהר. ערשט נאַפּאָלעאָן, ווען ער האָט איינגענומען שפּאניען, האָט
זי אָפּגעשאַמט, נאָר קיים איז נאַפּאָלעאָן פּערשיקט גע-
וואָרען אויף סט. העלענא און די רעאַקיע האָט אָנגעהויבען צו
הערשען, האָבען די סעווילער אַזוי שפּעט ווי אין נייצעהנטען
יאָהרהונדערט (אין יאָהר 1826) געפרובט נאָך אַמאָל זי צו בענייען,
נאָר עס זעהט אויס, אַז עס איז שוין געווען אַביסעל צו שפּעט. די
ערשטע זאך, וואָס איך וויל זעהן אין סעוויל, איז דער קלויסטער
סט. פּאָול. זעהן מיט מיינע אויגען דעם טריבונאַל פון דער אינ-
קוויזיציע, וואו טאַרקוועמאָדאָ האָט געהערשט, איך נעהם אַ פּערד
און וועגעלע און הייס מיך גלייך צופיהרען צום קלויסטער.

דער קלויסטער שטעהט אין מיטען האַרץ, וואו עס איז אַמאָל
געווען דער יודישער קוואַרטאַל און רופט זיך נאָך ביי דעם נאָמען
„יודעריאַ“, נישט ווייט פון דער שוהל סט. מאַריאַ לאַ בלאַנקאַ,
די איינציגע שוהל, וועלכע איז נאָך ביז היינטיגען טאָג געבליבען
אַ קירך. דער קלויסטער איז פּערשאַטען מיט זיבען רינגען. דאָס
ערשטע, וואָס וואַרפט זיך מיר אין די אויגען, איז די שטאַרקען-
געסט, וואָס געפינט זיך אויפ'ן גלאַקען-טורעם פון קלויסטער. עס
מאַכט אַ מאַדנעם איינדרוק צו זעהן צוויי פּאַטשאַנעס שטעהען אויף
איין פּיס איז דעם גלאַקען-טורעם. עס דאַכט זיך, אַז דאָס זענען די

ושמות פון די קרבנות, וואָס זענען דאָ אין קלויסטער געפייניגט געוואָרען און זענען נאָך זייער טויט צוריקגעקומען און האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן דאָך פונם קלויסטער-טורעם...

איך ווענד מיך צום דיענער פון קלויסטער, א פערשלאָפע-נער גוי, אַז איך וויל אַריינגעהן אין קלויסטער. ער שאַקעלט מיט'ן קאָפּ אויף גיין.

— סע איסי לאַ טריבונאַל דע אינקוויזיציאָן? — פרוב איך מיך פערשטענדלעך צו מאַכען פאַר'ן דינער, ווי ווייט איך קען, דעם צוועק פון מיין בעזוך אין קלויסטער.

— סי, סי, סי — שאַקעלט דער דינער מיט'ן קאָפּ, און אַריינגלאָזען לאָזט ער מיך נישט אַריין:

איך פערזוך דאָס אַלטע אויסגעפרובטע מיטעל, וויל איהם געבען געלד, עס העלפט אָבער נישט.

שפּאַניען שעהמט זיך היינט מיט אַלעם, וואָס דערמאָהנט די אינקוויזיציע און געהאַלט עס פאַר פרעמדע אויגען. עס זעהט אויס, אַז דער היטער האָט געקריגען אַ שטרענגען בעפעהל קיינעם נישט אַריינצולאָזען אין קלויסטער:

איך זעה, אַז אָהן אַ פיהרער וועל איך אין סעוויל נישט אויס-קימען, און נעהם דעם וואָגען און פאַהר צוריק אין האַטעל אַריין. איך רעד זיך אַדורך מיט'ן פאַרטייער פון האַטעל, וועלכער פערשטעהט ענגליש, אַז ער זאָל מיר געבען אַ פיהרער צו ווייזען מיר דעם סט. פּאַול' און די „טאַבלאָדאָ“.

— סט. פּאַול? — וואונדערט ער זיך — עס איז אַ קליינע קירכע, אונבעדייטענד, און קיינער פון די געסט בעזוכט קיינמאָל נישט דעם קלויסטער. עס האָט קיין אינטערעס נישט. און „טאַבלאָדאָ-דאָ“ ווייס ער גאַרנישט וואָס דאָס איז, אַזאַ אַרט געפינט זיך גאַר-נישט אין סעוויל. — „על קוועמאָדערא“ — וואו מען האָט פער-ברענט די מאַראַנען.

— אַ, דאָס! וואונדערט ער זיך. — דאָס איז געווען אַמאָל, היינט איז עס שוין נישטאָ; היינט פערברענט מען שוין נישט קיין מענשען אין סעוויל, — פערזיכערט מיך דער פאַרטייער.

— איך ווייס, איך ווייס, אז מען פערברענט שוין מעהר
 נישט היינט קיין מענשען אין סעוויץ, איך וויל אָבער זעהן דעם
 פלאץ, אויף וועלכען מען האָט פערברענט אַמאָל.
 אַ „פאָקשיש“ האָט געהאַלפּען מעהר ווי אַלע אַרגומענטע
 און ער האָט מיר געגעבען אַ „פיהרער“, וועלכער רעדט ענגליש
 ווי ער האָט מיר פּערזיכערט, און ער וועט מיך שוין פיהרען ווייזען
 אַלצדינג, וואָס איך וויל זעהן.

נאָך דאָ האָבען זיך ערשט אָנגעהויבען מיינע צרות.
 איך האָב אָנגעקוקט מיין פיהרער, וועלכער האָט זיך מיר
 פאַרגעשטעלט: „מיסטער אַמעריקאַנאַ, איי ספיק אינגליש.“ עס איז
 געווען אַ פּרעהליכער לויסטיגער, סאַנשאַ פאַנשאַ און איך האָב
 איהם טאַקי אַזוי גערופּען. אַ נידריגער, אַ קורצער, מיט אַ קורצען
 האַלז און אַ פאַר לעבעדיגע אויגען. אַ פּרעהליך, „לויסטיג“ בייכער
 האָט אַרויסגעשטייכלט פון זיינע צו-ענג צוגעבונדענע הויזען, זיינע
 הענד זענען ביי איהם נאָך לעבעדיגער ווי זיינע אויגען, דאָרט.
 האוהין זיינע אויגען בלישטשען, דאָרט וואַרפען זיך זיינע פינגער,
 און וואָס ער קאָן נישט דערזאָגען מיט זיינע ליפּען — זאָגען דאָס
 די אויגען, און וואָס די אויגען קאָגען נישט — טהוען דאָס די
 הענד. מיט איין וואָרט: „סאַנשאַ פאַנשאַ“.

אז מיר זענען אָבגעגאַנגען אַ טריט צוואַנציג — דרייסיג,
 זענען מיר אָנגעקומען צו אַ שענק. מיין פיהרער האָט זיך אָבגע-
 שטעלט. ווייטער געהט ער נישט. און צווישען איהם און מיר האָט
 זיך ענטוויקעלט אַ געשפרעך, וואָס איז בעשטאַנען אַ טייל ווערטער
 פון דער ראָמאַנישער שפּראַכען-משפּחה, אַ טייל ווערטער פון די
 גערמאַנישע, סלאַווישע און סעביטישע משפּחות, נאָך אַממעהרסטען
 האָט צווישען אונז גערעדט דאָס בשותפות-דיגע „משפּחה-דיגע“ פון
 הענד און פינגער און אויגען, וואָס ווען מען זאָל דאָס אַלעס אי-
 בערוצען אויף איין מעגליכען לשון, וואָלט דער הויפּט-געדאַנק
 דערפון אַרויסגעקומען אזא:

ער: מיסטער אַמעריקאַנאַ, אין דער שענק דאָ קריגט מען
 דעם בעסטען „סינזאַנאַ“ ווערמוט — ווילסטו נישט אַריינגעהן און
 פּערזוכען פון גוטען טראָפּען?

איך: איך וויל געהן צום קלויסטער סט. פאול און זעהן דעם טריבונאל פון דער אינקוויזיציע.

ער: סי, סי, סי סט. פאול-טריבונאל, אינקוויזיציע. סי, סי, סי, נאָר אַ טרונק קאָן מען געהמען סיי ווי סיי, אלע, אַמעריקאַנאַ געהמען דאָ אין דער שענק אַ טרינק סינזאַנאַ — סאַ טרעפאַן. גוט, גוט. מאַניפעסטירט ער פאַר מיר דעם גוטען געטראַנק מיט דעם, וואָס ער שנירט צוזאַמען זיינע ליפען, און ציהט דעם זיסען טעם פון דעם געטראַנק מיט זיינע פינגער פון זיינע צוגעשנירטע ליפען אַרויס.

געזעהן, אַז אָהן אַ טרינק וועט עס נישט געהן, האָב איך איהם צויליעב געהאָן. נאָכ'ן טרינק, וועלכען ער האָט פערביסען מיט אַ ציגאַר, וואָס איז שוואַרץ געווען ווי ערד, האָבען מיר זיך ביידע געלאָזט אין וועג אַרײַן.

אַבגעזעהנדיג אַ טריט פופציג, צי הונדערט — מײַן „פיהרער“ בלייבט ווידער שטעהן.

דאָס מאָל איז עס געווען פאַר אַ פיש-רעסטאָראַן, פון וועל- כען עס האָט זיך געהערט דער ריח פון אייל-געפרעגעלטע אויס- טערס אין דער גאַס אַרויס. אין שווי-פענסטער איז געווען אויס- געלעגט אלעס לעבעדיגעס, וואָס געפינט זיך אין ים. פון ים-פיש ביז ים-חזירים, כראַבענדושעס, ראַקעס, זשאַבעס, ווערים מיט וואַנסעס און ווערים אָהן וואַנסעס. וואָס בלוזן אויפ'ן בלוזען אַנבליק קאָנסטו חלש'ן.

צווישען אינו איז פערפיהרט געוואָרען אַ געשפרעך אין דער אויבענדערמאָהנטער שפראַך.

ער: מיסטער אַמעריקאַנאַ, ביזטו נישט הונגעריג ?

איך: ניין, איך וויל געהן זעהן דעם טריבונאל פון דער אינקוויזיציע אין קלויסטער סט. פאול.

ער: טריבונאל, אינקוויזיציע סי, סי, סי, נאָר דאָ קריגט מען ים-ראַקעס, וואָס צוגעהן אין מויל, כראַבענדושעס, וועלכע זענען פוטער און מילך — שנירט ער ווידער צוזאַמען זיינע ליפען, פער- מאַכט פאַר גענוס זיינע אויגען און פוכערט זיך מיט דער האַנד דעם נעשמאַק פון די אייל-געפרעגעלטע אויסטערס אין דער נאָן

אין מויל אריין, ווי עס וואָלט איהם געווען אַ שאַד צו פערלערען אַ הויך פון די גוטע מאכלים. אַלע אַמעריקאַנער, וואָס קומען קיין סעוויל, עסען דאָ ראַקעס און דעם רעסטאָראַן, און ווי אזוי קאָן איך דאָס נישט טהון?
 א יך: איך וויל געהן אין סט. פאָול זעהן דעם טריבונאַל פון דער אינקוויזיציע.

ער: סי, סי, סי, — זאָגט ער צושאַקלענדיג מיט'ן קאָפּ — סט. פאָול, טריבונאַל אינקוויזיציע — נאָר איצט און שוין דער קלויסטער געשלאָסען, מיטאָג צייט — די גאַנצע וועלט עסט איצט. און דערביי האָט ער דאָס געזאָגט מיט אַזאָ וויינענדיגער גרימאַסע, אַז איך האָב רחמנות געקריגען אויף איהם און האָב איהם צוליבע געטהון און בין אַרײַנגעגאַנגען מיט איהם אין רעסטאָראַן.
 „סאַנשאַ פאַנשאַ“ איז אַרויפגעפאַלען אויף מיר און האָט מיך געוואָלט קושען. קושען פון איהם האָב איך זיך נישט גע-לאָזט אַרום האַלזען האָב איך זיך געמוזט לאָזען און ער האָט אָנגע-הויבען צו וואַרפען מיט זיין צונג פון זיין מויל אַרויס ווערטער און זיינע אויגען האָבען געלאָנצט, און זיינע הענד האָבען זיך גע-וואַרפען, וואָס איך האָב פערשטאַנען דערפון, אַז נאָכ'ן עסען וועט ער מיר אַלצד ינג ווייזען, אַלע אינקוויזיציעס, אַלע טריבונאַלען, דעם גרויס-אינקוויזיטאָר אַליין.

נאָכ'ן עסען — נאָך וועלכען מײן „סאַנשאַ פאַנשאַ“ האָט גענאָגט, געלעקט זיינע וואָנסעס די גאַנצע צייט און נישט אויפ-געהערט צו קוויקען זיך מיט דעם טעם, וואָס די געפרעגעלטע ים-מיין האָבען איבערגעלאָזט אין זיינע וואָנסעס, האָט ער געקוקט אויף מיינע שיך און אויסגעפונען, אַז מיינע שיך דיענען מיר שוין נישט גוט און פאַרבעלעגט זיין דיענסט מיך צו פיהרען צום בעסטען שויטער פון סעוויל — גור עס האָט איהם שוין גאַרנישט מעהר געהאַלפען, נישט זיינע הענד און נישט זיינע אויגען, און נישט זיין וויינענדיגע מינע — ער האָט מיך געמוזט פיהרען צום קלויסטער, סט. פאָול.

און דאָס, וואָס מײן בייטעל האָט נישט געקאָנט פועל'ן, האָט געהאַלפען „סאַנשע'ס“ רייד. ער האָט אזוי לאַנג אַרײַנגע-

רעדט אין דעם קלויסטער-היטער'ס פנים אריין, דערביי איהם אָנ-
האַלטענדיג פעסט ביי ביידע קלאַפעס מיט ביידע הענד — ביז דער
היטער פון קלויסטער האָט איינגעווייליגט צו עפענען די טהירען
פאַר מיר, נור ער וועט צוערשט געהן זעהען, אויב די נאָנעס,
וועלכע בעוואוינען דעם קלויסטער, דאוונען נישט איצט אין איהם.
נור אינוועניג אין קלויסטער איז געווען וועניג וואָס צו
טהון. דער קלויסטער ווערט בעוואוינט היינט פון נאָנעס, וועלכע
זענען אָבגעשניטען פון דער וועלט און ער איז צוגעפאַסט געוואָ-
רען צו זייער געברויך. שלעכטע קינדער-פילדער, נאָך ערגערע
האַלף-שניצערײען, סטאַטוען פון הייליגע פילען אָן די קירכע. די
צעלען, אין וועלכע מען האָט אַמאָל געהאַלטען די געפאַנגענע
מאַראַנגען, זענען איבערגעמאַכט געוואָרען אויף וואוינונגען פאַר די
נאָנעס. איך האָב געהערט, אַז די נאָנעס אין די צעלען זאָלען
פיעל דאוונען און תפלה טהון. זיי האָבען טאַקי פיעל צו בעטען,
נאָר זייערע הייסע געבעטען וועלען נישט אָפּווישען די טרעהרען,
זייער ברומען און קרעכצען וועלען נישט שטיל מאַכען יענע קרעכ-
צען, וואָס זענען איינגעשניטען געוואָרען אין די ווענד פון די
צעלען פון די קרבנות פון דער אינקוויזיציע. יעדענפאַלס טהוען
זיי גוט, וואָס זיי בעטען פיעל אין דעם קלויסטער. פיעל איז דאָ
געזינדיגט געוואָרען. דער קלויסטער איז דער שוואַרצסטער שאַנד-
פלעק, וואָס לאַסטעט אויף דער שפּאַנישער קירכע, און קיינע
טרעהרען פון נאָנעס זענען נישט אימשטאַנד דעם שוואַרצען פּלעק
וויסצוואַשען. די ווענד פון דעם קלויסטער זענען בעשפּריצט מיט
בלוט פון לעבעדיגע מענשען פונקט אַזוי, ווי דער מובח פון דעם
מעקסיקאַנישען טעמפעל, וועלכען די שפּאַניער האָבען געפונען, ווען
זיי האָבען איינגענומען די מעקסיקאַנישע ווילדע אינדיאַנער, און
קיין געבעט קאָן דאָס מענשען-בלוט נישט אָבּוואַשען...
נאָר איידער איך האָב פּערלאָזט דעם קלויסטער האָב איך
בעמערקט אַנאייזערנע טהיר שווער פּערהאַקט, נאָך גרויס מיה
איז מיר דאָך געלונגען צו זעהען, וואָס געפינט זיך הינטער דער
טהיר—הינטער דער טהיר האָט זיך געפונען דער טריבונאַל פון
דער אינקוויזיציע.

שוואַרצע בענק אַרום אַ הויכען סאַמעטענעם שטוהל—קיהלע
גאַקעטע ווענד—איבער דעם רויטען סאַמעטענעם שטוהל הענגט
אַ נאַקעטער קאַלטער קרייץ.

און דער קרייץ האָט צוגעקוקט און געזעהען אַלץ, וואָס
ווערט געטוהן אין זיין נאָמען.

מען זאָגט, אז פון צייט צו צייט בעווייזען זיך טראָפּענס
בלוט אויף דעם האַרץ פון דעם מענשען, וואָס הענגט דאָרט אויף
דעם צלם, אין דער נאַקעטער קאַלטער שטוב. צי איז דאָס נישט
דאָס בלוט פון די אנוסים, וועלכעס זידט און זידט און קאָן זיך
נישט בערוהיגען?..

די „טאַבלאַדאָ“, דאָס אָרט, אויף וועלכען מען האָט פער-
ברענט די קדושים, געפינט זיך ווייט הינטער דער שטאָדט. היינט
איז אויף דעם אָרט אַ סטאַציע פאַר אויאַטאָרען. די פיער סטאַטוען
פון די נביאים, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דעם פּלאַץ, כדי
צוצוזעהען, ווי מען פערברענט מענשען, געפינען זיך היינט
שוין נישט.

נישט ווייט פון קלויסטער „סט. פאַאלי“, ווי איך האָב שוין
דערמאָהנט, געפינט זיך די געוועזענע שוהל פון דער סעוילערע
קהלה, וועלכע מען נאָכ'ן גירוש פּערוואַנדעלט אין אַ קירכע,
און זי איז די איינציגע שוהל, אויף וויפיעל איך ווייס, וועלכע
דיענט נאָך ביזן היינטיגען טאָג פאַר אַ קירכע. די אַנדערע
שוהלען אין טאַלעדאָ, אין קאַרדאָווא זענען אויסגעלעדיגט געוואָ-
רען פון די קריסטליכע קירכליכע הייליגע, און פּערוואַנדעלט גע-
וואָרען אין מוזעאומס. פונקט אזוי ווי די אַנדערע שוהלען אין
טאַלעדאָ, אין קאַרדאָווא און אין אַנדערע שטעט, ווערט זי אויך
גערויפּען מיט דעם נאָמען „ס"ט-מאַריאַ לאַ בלאַנקאַ“. אַ מערקוויר-
דיגע זאַך, וואָס די קירך האָט דוקא גערופּען די שוהלען אויף
דעם נאָמען פון „מאַריאַ די ווייסע“, דאָס הייסט די פּרעהליכע,
די הייליגע מוסער ווערט אָנגערופּען מיט דעם נאָמען, ווען זי
ווערט פאַרגעשטעלט, ווי זי פּרעהט זיך מיט'ן קינד אויף דער
האַנד, אין געגענוואָן צו דער הייליגער „מאַריאַ די טרויעריגע“,
ווען זי ווערט פאַרגעשטעלט אלס קלאָגערין אויף דעם טויט פּונ-

איהר קינד. צי האָט די קירכע נישט געוואָלט דערמיט אָנצייכענען,
אז די מוטער פון גאָט פרעהט זיך, ווען מען האָט צוגענומען
א שוהל ביי יודען...

עס איז אַ ריס אין האַרצען צו זעהען אַ שוהל, אין וועלכער
יודען האָבען געדאווענט, אָנגעפילט מיט הייליגקייטען פון אַגאָדע.
דער רעליגיע. נישט אויס רעליגיעזע געפיהלען, אויך נישט אויס
גאַציאָנאַלע, נאָר אויס ריין מענשליכע האָט עס מיר וועה געטהון.
איהר קאָנט נאָך זעהען דעם אָרט, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען
דער אַרון-הקודש (איהר דערקענט עס אין דעם קליינעם פענסטערל
אייבערן אַרון-הקודש אין דער וואַנד) און היינט געפינט זיך אין
דעם ווינקל אַנאַלטאַר פאַר אַ פרעמדען גאָט. איהר דערקענט
גאָך אויך די גאַלעריע פון דער ווייבער-שוהל, וועלכע איז עהנליך
צו דער שוהל אין טאָלעדאָ. די ווענד זענען בעקלעבט און בע-
האַנגען מיט שלעכטע גיפסען-און האַלץ-שניצערייען, וואָס שטעלען
פאַר מלאכים און הייליגע אין שלעכטען ראָקאַקאָ-סטיל צוגעקלעבט
אין די שפּעטערדיגע יאָהרען. די הייליגע און די מלאכים און די
געטער קוועטשען זיך צוזאַמען און קאָנען זיך נישט געפינען קיין
פּלאַץ אין דעם ענגען בעשיידענעם רוים, וואָס האָט מיט זיך
פאַרגעשטעלט די שוהל, און ווי פרעמד איז דאָס אַלעס דאָ אויף
דעם פּלאַץ! די צוויי קליינע בעשיידענע זיילען, וועלכע האַלטען
אונטער דאָס געוועלכ פון דער שוהל, זענען די איינציגע עדות
פון די צייטען, ווען זיי האָבען זיך אָנגעהערט יודישע תּפּלות. זיי
שטעהען ווי פּערשעמטע איינגעהילט אין צער—און ווי נידעריג
און טרויעריג לאָזט זיך אַרונטער די טהיר פון איינגאַנג. אויף
איהר לייסטעל איז אַמאָל געהאַנגען אַ מזוזה, היינט—אַ צלם. ווי
קומט די טריאומפּירענדע מיליטערישע קירכע, וועלכע בעדאַרף
רײַזגע גאָטישע טעמפלען אַרויסצוווייזען איהר מאַכט, אין אַזאַ
בעשיידענעם אָרימען אָרט, וועלכער איז געמאַכט געוואָרען פאַר
אָרימע מענשען צו קומען און אויסצוגיסען זייערע הערצער פאַר גאָט.
דורך דער דאָזיגער שוהל האָט מען פאַרבייגעטריבען די
אַנסיים, ווען מען האָט זיי געיאָגט מיטן שטריק אָנגעבונדען אויפֿן
האַלז אין קלויסטער סט. פּאַול צום אינקוויזיציע-טריבונאַל. וואָס

האַבען זיי געמוזט דענקען, ווען זיי האָבען געזעהען דעם צלם אַראָבשיינען איבער דער טהיר, איבער וועלכער עס איז געהאַנגען אַ מזוזה? צי האָט זיי די שוהל נישט דערמאַהנט זייער אייגענעם גורל? גאָט איז מיט זיי אין גלות, און פונקט אזוי ווי זיי—ליידט איך גאָטס הויז. די שוהל איז דערזעלבער מאַראַן, און—צי איז זיי די שוהל נישט געווען אַ לעצטע טרייסט, אַ דערמאַהנונג אויף זייער וועג צום טויט? זיי האָבען אויסגעשטרעקט צו איהר די הענד, און נאָך אַמאָל געשוואוירען: מיר וועלען דיר טריי בלייבען! איך פלעג אַמאָל טראַכטען, אַז מיעל גרעסערע קדושים ווי עס זענען געווען די שפּאַנישע אַנוסיס—זענען געווען די ערשטע אשכּנזים פון די צייטען פון די קרייך־צוגען דערפאַר, וואָס די לעצטע זענען נישט איינגעגאַנגען אויף קיינע קאַמפּראַמיסען און ווען עס האָט זיך פאַר זיי געשטעלט די פּראַגע: לעבען אַלס קריסטען אָדער שטאַרבען אַלס יודען—האַבען זיי אַליין מיט זייערע אייגענע הענד געגעבען דעם ענטפער. איך האָב נישט געוואוסט, פאַרוואָס עס בעהמען זיך אזוי איבער די שפּאַנישע יודען, וועלכע האָבען דאָך סוף־פּל־סוף אויסגעקליבען דאָס בעקוועמערע פאַר זיך—דאָס לעבען, און איך מוז מודה זיין, אַז איך בין זעהר שטאַרף געווען, וואָס איך בין אַנאַבשטאַם פון די אשכּנזים, פאַר וועלכע די פּראַגע האָט גאַרנישט עקזיסטירט. היינט בין איך געקומען צו אַנאַנדערער איבערצייגונג. די שפּאַנישע יודען האָבען זיך טאַקע מיט וואָס איבערצוגעהמען. מיר דאַרפען נישט פּערגעסען, אַז די אַנוסיס, ד. ה. די, וועלכע זענען געגאַנגען אזוי העלדיש צו די פּייער־מזבחות, זענען נישט געווען אַזעלכע, וואָס זענען אַליין אַמאָל געווען יודען (נור אין ווינציגע פּאַלען), מעהרסטענס זענען זיי שוין געווען קריסטען פון דורות. אין די מאַראַנען האָט דער כּח פון יודישקייט זיך אַמשטאַרקטען ענטפלעקט מיט דעם, וואָס ער האָט געקאָנט אויפהאַלטען דעם יודישען פּלאַם, די אָפּפּערוויליג־קייט פאַר "קדוש השם" אין אַזעלכע, וועלכע זענען געבוירען געוואָרען קריסטען ביי קריסטליכע עלטערן, פּערנומען די העכסטע שטעלען אין דער געזעלשאַפט, משדך געווען זיך מיט די אַריסטאָ־קראַטען פון לאַנד, אַליין געווען שוין פּרייע מענשען, נאָר ערגיץ

וואו בעהאלטען האָט געציקט אַ שטילער פלאַם, און אָט דער שטיי-
 לער בעהאלטענער פלאַם, פערבאַרגען אין די פינסטערע קעלערען,
 האָט געשפּייזט אַ געפּיהל, פאַר וועלכען מען האָט דערנאָך אַלץ
 מקריב געווען, אַ לעבען פּוין העכסטען גענוס און גלאַנץ—און
 פאַרוואָס? פאַר אַנאמת.

און דער חילוק ביז אונז, היינט?

איך אין אינווערע צייטען שמד'ן זיך יודען נישט אַוויט
 וואוילטאָג. אין מעהרסטע פאַלען ווערען זיי געיאָגט דערצו פון
 פאַליטישע אָדער עקאָנאָמישע סבות. פונקט אזוי ווי די אנוסים אין
 שפּאַניען. נור ווען אינווערס אַ יוד שמד'ט זיך, איז אָדער ער
 אַליין שוין, אין בעסטען פאַל זיין זוהן, ווערט אַ צורר, אַ מוסר
 און אַנאָנטיסעמיט. איבערהויפט אין פּוילען, די אייניקלעך און די
 אור-אייניקלעך פון די שפּאַנישע אנוסים האָבען אַרויסגעגעבען פון
 זיך „שלמה מלכו'ס“...

סעווייל II.

(צווישען מאראקאנער יודען)

אין דוקא סעווייל. אָט די שטאָדט, וואָס האָט מיטן פּייער
אויסגעראָטען צום גרונדליכסטען יעדען שפור פון דער יודישער
אמונה, און צום ווילדעסטען, מיט אונגענשליכער אכזריות, גע-
רודפֿט די אַנוסים, — איז די איינציגע שטאָרט היינט אין שפּאַניען,
אין וועלכער איך האָב געפונען יודען... עס איז אזוי, ווי די יודי-
שע עקשנות וואָלט זיך פערמאָסטען מיט דעם יודישען בורק, ווי
זי האָט עס שוין אזוי פיעל מאָל געטהון אין דער געשיכטע,
דוקא אויף דעם פּעלד, וואו עס איז אויסגעברענט געוואָרען יעדעס
גרעזעל, דוקא דאָרט איז נאָך אַמאָל פּערזייט געוואָרען דער יודי-
שער זוימען...

אַ מאָדנער צופאַל האָט מיך געפיהרט צו „ענטדעקען“ די
יודען אין סעווייל.

עס איזגעווען אין אַ זונטאָג און איך האָב זיך געפונען אין
אַ אָרימען אַרבייטער-קוואַרטאַל. אויף דער גאַס האָב איך בעמערקט
פיעל פרויען און מיידלעך אָנגעהוין אין דעם אָנציהענדען אינטע-
רעסאַנטען סעוויילישען טראַכט, מיט וועלכען מען ווערט נישט מיער
זיך צו קויקען — געהען איינצעלנע אָדער גרופּענווייז, האַלטענדיג
אין די הענד הייליגע בילדער מיט אָנגעצונדענע לייכט, און האָבען
זיך אַלע געלאָזט אין איין קאָרידאָר אַריין. איך בין נאָך זיי נאָכ
געגאַנגען און האָב געפונען דעם גאַנצען הויף אויסגעצירט און
אויסגעהאַנגען מיט ווייס-געוואָשענע ליילעכער, פּאַרהאַנגען און אַנ-
דערע בעהענגעכצען איבער די באַלקאָנען, לויט דעם שפּאַנישען
אַרט. אין מיטען הויף ביי אַ וואַנד איז געשטאַנען אַ ביהנע, אויף
וועלכער עס זענען געווען אויסגעשטעלט אַלע הייליגע בילדער פו

די שטובען ארויס פון דער גאנצער גאס. פרויען און מיידלעך אין הייסען אָנגעטהון האָבען זיך געפֿאַרעט אַרום די הייליגע בילדער מיט די ליכט און געזונגען זעהר מוזיקאַלישע לידער, וואָס האָבען איבעריגענס, דערמאָהנט אין יודישע רעליגיעזע נגונים. איך בין געוואויר געוואָרען, אז דאָס פראָווען די איינוואוינער פון דער גאָס אַ קירכען-יום-טוב אויף דעם נאָמען פון אַ הייליגען, וועלכער איז דער בעשיצער פון דער גאָס, ווי עס איז דער מנהג אין שפּאַניען צו פראָווען יום-טובים פון הייליגע יעדען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג. איך האָב שוין געוואָלט פערלאָיען דעם הויף, ערשט איך זעה אין אַ ווינקעל, פעררוקט אין אַ נישע, וואו עס געפינט זיך דער בשותפות-דיגער וואָס-בעקען פּוּנ'ס הויף, שטעהט אַ פרוי אין מיטען יום-טוב און וואָסט וועט. עס געהט איהר נישט אָן די קיר-כען-געזאָנגען. זי טהוט זיך דאָס איהריגע. מיך האָט פּעראינטערע-סירט צו זעהען די אַפיקורסטע, וועלכע וואָגט זיך צו טהון אזא פראָזאאיש-וואַכעדיגע אַרבייט אין שפּאַניען אין מיטען פון אַ קיר-כען-יום-טוב. ערשט איך בעמערק די פרוי טראָגט אַ טיכעל, וואָס פּערדעקט איהרע האָר, ווי עס איז דער מנהג ביי די אַריענטאַ-לישע יודישע פרויען. אַז איך בין נעהנטער צוגעקומען, האָב איך דערזעהען דאָס יודישע פנים, און איך האָב געוואָגט מיך צו וועג-דען צו איהר מיט דער פראָגע: „יהודית?“ די פרוי האָט מיך אָנגעקוקט ערשטוינט, און שמייכלענדיג האָט זי מיר געענטפּערט אויך מיט אַ פראָגע: „יהודי?“ איך האָב געשאַקעלט מיט'ן קאָפּ אויף יאָ. זי האָט זיך דאָן פלינק די הענד אָבגעווישט, איבערגעלאָזט איהר וועט אין מיך אַריינגעבעטען אין שטוב אַריין.

אין שטוב האָב איך געפונען צוויי מענער, איינער אַ עלטער-טערער, דער צווייטער אַ יונגערער (אַ טאַטע מיט אַ זוהן, ווי איך בין שפּעטער געוואויר געוואָרען) זיצען ביי אַ ווערקשטעל און גע-הען שיך. די פרוי האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר זיי מיט אַ שמייכל-לענדיג פנים: „יהודי!“

די מענער האָבען איבערגעריסען די אַרבייט. זעהט אויס. אַז נישט יעדען טאָג מאַכט זיך זיי די געלעגענהייט צו זעהען איי-נעם פון זייערע „גלויבענס-גענאָסען“, און זיי האָבען מיך פריינד-

ליך איינגעלאדען צום טיש, אויסגעפרעגט מיך פון וואָנען איך קום און ווער איך בין. פון זיי בין איך געוואויר געוואָרען, אז זיי זע-נען מאַראַקאָנער יודען און קומען פון שפּאַנישען מאַראַקאָ. זיי זע-נען אַ פיער, פינף פּאַמיליעס אינגאַנצען אין סעוויל, וועלכע האָ-בען איינגעוואַנדערט צייט קעניג אלפּאַנסא האָט חתונה געהאַט, און עס איז פּראַקלאַמירט געוואָרען רעליגיעזע טאַלעראַנץ אין שפּאַניען. קיין מנין האָבען זיי נישט. שבת און יום-טוב קומען זיי זיך צוזאַ-מען צום רייכסטען פון זיי, צום „נגיד“, וואָס וואוינט דאָ אין צווייטען הויף, און זיי דאוונען צוזאַמען. אין בעזונדערע, אַקאַז-יאַנס׳ ברענגען זיי אַראָב אַ „רבי“ פון מאַראַקאָ. צום ביישפּיעל, ווי דאָ נישט לאַנג ביי „אסתר׳ס“ חתונה. אסתר (בין איך שפּעטער גאַוואויר געוואָרען) איז אַ שכנ׳ס אַ מיידעל, און איהר חתונה איז געווען די ערשטע חתונה אין סעוויל זינט מען האָט די יודען פּער-טריבען פון שפּאַניען.

אין דער טהיר בעווייזט זיך אַ יונגע פרוי מיט אַ קינד אויף דער האַנד, וואָס איז אַרויסגעקומען פון אַ אַלְקערייל. און דער אַל-טער בעווייזט מיר מיט שטאַלץ אויפֿן קינד.
— יהודי, ברית ראשון, סעוויל. — וואָס איך האָב פּער-שטאַנען דערפון, אַז דאָס קינד איז דער ערשטער יוד, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין סעוויל נאָכ׳ן גירוש. און ביי איהם איז געווען דער ערשטער ברית.

די מוטער איז שטאַלץ אויפֿן קינד און ווייזט מיר אויף אַ פּאַטאַגראַפיע פון אַ מאַראַקאָנישען רב, וואָס הענגט אויף דער וואַנד, און דער אַלטער יוד ערקלערט מיר, האַלב לשון־קודש און האַלב שפּאַניש, אַז דער רב, וועמענס פּאַטאַגראַפיע עס הענגט אויף דער וואַנד, האָט דאָס קינד מל געווען.

און כדי צו פּערטרייבען פון מיר יעדען חשד, אַז דאָס קינד איז חלילה נישט געמלט, קומט די אַלטע יודענע צו, און איז גרייט מיר צו בעווייזען בעשײנפּערליך... אַז איך זאָל זיך איבער-צייגען מיט מיינע אייגענע אויגען... די יונגע פרוי ווערט פּער-שעמט דערביי און איך שאַקעל-צו מיטן קאַפּ, אַז איך גלויב, אַז דאָס קינד איז גע׳מלט, נישט זעהענדיג עס אַליין מיט מיינע אייגענע אויגען.

דער אלטער האָט עפעס געזאָגט צו דער יונגער פרוי אין שפּאַניאַליש, און די יונגע פרוי, וועלכע, זעהט אויס, איז געווען „דער ממונה“ איבער יודישקייט אין שטוב האָט מיר אַרויסגעבראַכט די מחזורים און די הגדות, וועלכע זענען געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

איך האָלט די ספרדישע מחזורים אין האַנד און בעטראַכט זיי. די ערשטע יודישע ספרים אויף שפּאַניענס באַדען, וועלכע ווערען נישט פּערברענט.

אויף דער וואַנד איז געהאַנגען, ווי געזאָגט, אַ פּאַטאַגראַפֿיע פון אַ מאַראַקאָנישען רב, אַ יוד מיט זעהר אַ שענע זיידע פנים, אַנגעטוהן אין אַריענטאַלישען סטיל, ווי די ספרדישע יודען. ער איז געווען אַראַבגעקומען פון מאַראַקאָ מד צו זיין דאָס קינד, אויך אַ פּאַטאַגראַפֿיע פון אַסתר'ן אונטער דער חופּה מיט איהר חתן אַנגעטוהן אין איהר שלייער און אונטערגעשריבען „אַסתר“.

איך האָב זיך געוואָלט בעקענען מיט די אַנדערע מאַראַקאָ-נישע משפּחות אין סעוויל. דער יונגערמאַן האָט מיך בעגלייט און געפיהרט צו אַסתר'ן.

אַסתר וואוינט מיט איהר מוטער און דריי ברידער בחורים אַ פּאַר הייזער ווייטער אין דער זעלבער גאַס. די ברידער זענען נישט געווען אין דער היים, בלויז די מאַמע אַנאַלמנה, אַסתר אַ בילד שענע יודישע טאַכטער, מיט גרויסע אויסגעשניטענע שוואַרצע לעבעזיגע אויגען, און אַ קריסטליכער משרת, וועלכער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ קריסטליכען שקלאַף אין אַ יודישער שטוב פּערצייטענס, געגען וועלכע די קירכע האָט אַזוי עקשנות'דיג גע-קעמפט אַמאָל.

אַסתר'ס מוטער האָט זיך מיט מיר נאָך מעהר געפרעהט. דער קריסטליכער משרת האָט מיך אַריינגעפיהרט אין שענסטען חדר, וועלכעס איז געווען צוגעריכט אין אַריענטאַלישען סטיל מיט נידריגע בענקלעך און ווייכע זיוואַנען. מען האָט מיך מכבד געווען מיט קאַלטע געטראַנקען. און אַסתר'ס מוטער האָט אין איהר שפּראַך, וואָס איך האָב נישט פּערשטאַנען, געפרובט מיר צו דערזעהלען איהר גאַנצען יחוס, געוויזען מיר די משפּחה, דעם פּאַטערס און

מוטערס פּאָטאָגראַפֿיעס אין גרויסען פּאַרמאַט, וואָס זענען געהאַנגען אויף דער וואַנד. די פּאָטאָגראַפֿיעס האָבען פּאַרגעשטעלט אַנ'אַלטען יוד אין מאַראַקאָנישען טראַכט און אויך אַ יודישע פּרוי אין דעם זעלבען טראַכט. אויף דער זעלבער וואַנד, צווישען בילדער פֿון אַקסען-קעמפּער (וועלכע, ווי איך האָב פּערשטאַנען, געהערען צו די דרייַ איהן, וואָס זענען נישטאָ אין דער היים) איז אויך געהאַנגען גען דאָס בילד פֿון זעלבען מאַראַקאָנישען רב, וואָס איך האָב געמונען אין דער ערשטער יודישער שטוב, נור אין אַ פּיעל גרע-סערן פּאַרמאַט. און אויך אסתר'ס בילד אין חופּה-קלייד מיטן שלײַער, אונטערגעשריבען „אסתר“. די יודענע האָט מיר עפעס דערצעהלט וועגען די בילדער, וואָס איך האָב נישט געקאָנט פּער-שטעהן בוכשטעבליך. נור איך האָב אַרויסגעדרונגען פֿון איהרע רייד דאָס זעלבע ווי אין דער ערשטער יודישער שטוב, אַז זיי זענען גוטע יודען, און היטען אָב דאָס יודישקייט. זי האָט מיר אַפילו אָנגעוויזען אויף אַ „יאָהר-צײַט-צעטעל“ מיט פּאָטאָגראַפֿיעס פֿון צוויי מצבות, וועלכע זי האָט אין מאַראַקאָ, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד, צווישען דעם בילד פֿון אַקסען-קעמפּער מיט דעם מאַראַקאָנישען רב.

דערביי האָט דער קריסטליכער משרת געשפּילט אַ מאַדנע ראָלע. ער האָט עפעס ווי מיטגעהאַלפּען אסתר'ס מוטער איבערצײַ. גען מיך אין זייער גוט יודישקייט. יעדעס מאָל ווען די יודענע האָט דערצעהלט וועגען אסתר'ס חתונה (דאָס, האָב איך פּערשטאַנען, איז געווען דער הויפט-מאָטיוו פֿון איהר געשפּרעך) איז ער אַרויפגע-קראַכען אויף דער וואַנד און אַראַבגענומען דאָס בילד פֿון רב, און מיט שטאַלץ געוויזען מיר די פּאָטאָגראַפֿיע פֿון רב, און געוויזען אויף אסתר'ן אין צוזאַמענהאַנג מיט'ן רב, ווי ער וואָלט מיך אויך געוואָלט איבערצײַגען, אַז זיי זענען „גוטע יודען“, און זיי היטען אָב דאָס יודישקייט. און, אַז מיר האָבען דערמאָנט דאָס וואָרט שבת, איז דער קריסטליכער משרת אַרויטגעקראַכען אויף אַ שטוהל און פֿון אַ שאַנק אַראַבגענומען אַ סידור און געוויזען מיר מיט שטאַלץ. פֿונקט אזוי ווי דאָס ווייבעל אין דער ערשטער שטוב, איז ער אין דער געווען דער „ממונה“ אויף יודישקייט. איך האָב ערשט פּער-

שטאַנען פאַרוואָס די קירכע האָט אַזוי גענוואָלדעוועט געגען די קריסטליכע שקלאַפּען אין די יודישע שטובען...

אסתר מיט איהר שענעם פנים, מיט איהרע גרויסע אויגען און קליינעם פרישען מויל איז געזעסען אין אַווינקעל און האָט גאַרנישט געזאָגט. זי האָט נור געלאָזט רוהען איהר בליק אויף מיר, און דאָס איז מיר גענוג געווען. איהר בליק האָט מיך געוואַרימט ווי די ליכט פון די זון. און איהרע שענע גרויסע אָפּענע אויגען האָבען מיך מעהר איבערצייגט אין דער טיפּער יודישקייט וואָס הערשט אין דער שטוב, איידער דער קריסטליכער משרת. זי האָט אויסגעזעהן ווי אַ שטאַלצע יודישע טאַכטער פון אַלען שפּאַניען.

אין דער דריטער שטוב ביים נגיד האָב איך גישט געהאַט אַזאַ וואַרימע אויפנאַהמע. דער „נגיד“ האָט אַ קליין פּאַבריקעל פון צוקערקעס און „קאַרמעלקעס“. איך האָב איהם געפונען ביי דער אַרבייט, און, אַז איך האָב איהם געפרעגט אויף זיין אַבשטאַם, אויב ער איז אויך אַ מאַראַקאַנישער איד, האָט ער מיר אַפּגעענטפּערט, כמעט אין דעם זעלבן טאָן פון אַ פּוילישען „משה'ס גלויבען“, ווען מען פרעגט איהם, אויב ער קומט פון דער גענשא גאַס. נא, נא, שפּאַניאַל, סעוויאַנאַ.

דער ערשטער שפּאַנישער אַסימילאַטאָר. — פּאַרט אַ נגיד!
און לאָזט מיך אייך זאָגען: עס איז גאַרנישט אַזאַ לייכטע זאַך, אַפילו אין היינטיגען טאָג, צו זיין אין שפּאַניען אַ יוד. איך האָב באַוואַונדערט דעם מוט פון די פּאַר יודישע משפּחות אַריינצו-רייסען זיך אין אַ פרעמדע פּינדליכע וועלט און צו לעבען אין איהר זייער אייגען אַפּגעזונדערט לעבען; צו שטעהן איינע אַליין אין אַ הויף, אין וועלכען מען פּראַוועט מיט גרויס פּאַמפע אַ קירכען יום-טוב — און צו וואַשען וועש אין מיטען יום-טוב. אַפּגעריסען פון דער יודישער וועלט, אָהן אַ גייסטליכען פּיהרער, ווי איינזאַמע סלאַנזונגען אין אַ שטורמדיגען מדבר שטעהען זיי, די פּאַר יודישע מאַראַקאַנישע משפּחות אין קאַטוילישען סעוויאַל, און מיט יודישע עקשנות האַלטען זיי אויף זייער אָרעב ביסעל יודישקייט...

עס איז אַ טעות צו מיינען, אַז שפּאַניען האָט זיך מיט עפעס געענדערט בנוגע צו יודען פון דער צייט פון יודישען גירוש. די

אלע חרטה-ידיעות וועגען יודען, וואָס בעווייזען זיך אין שפאָנ
 יענ'ס נאָמען פון צייט צו צייט אין די יודישע צייטונגען, האָבען
 לחלוטין קיין גרונד נישט. שפאָניען איז נאָך ביז היינטיגען טאָג
 דאָס פינסטערסטע פּאָנאָטישסטע קאָטוילישע ווינקעל אויף גאָטס
 ערד. אין איצטיגען מאָמענט הערשט אין לאַנד אַ שוואַרצע מילי-
 טערישע רעאַקציע אַהן יעדען סימן פון אַ קאָנסטיטוציע. אַמבעסטען
 האָט אויסגעדריקט דעם גייסט פון היינטיגען שפאָניען
 גישט קיין אַנדערער ווי דער שפאָנישער קעניג אַלפּאַנס אַרין.
 אין אַנדערעס, וואָס האָט אַגב אָנגעשריבען פאַר איהם אַ יעזואי-
 טישער גלח) פּערזענלעך דער קעניג דעם פּויפּסט, לייגענדיג צו זיי-
 גע פּיס ווי יעדער שטערבליכער קאָטאָליק (פּאַריגעס יאָהר ביים
 זיין אין רוים), אַז ער אָנערקענט פאַר שפאָנישע בירגער גור קא-
 טויליש-גלויבענדיגע. קיין אַנדערע האָבען קיין פּלאַץ נישט אי-
 שפאָניע. אַז די מלחמה, וואָס שפאָניען פּיהרט מיט די אַראַבישע
 שבטים אין מאַראַקאָ, איז די אַלטע מלחמה צו פּערפּלאַנצען דעם
 צלם און די קאָטוילישע אמונה מיט שווערד און פייער צווישען דעם
 מוסולמענער. (זעה בלאַטקאָ איבאַניעס'ס בוך איבער דעם שפּאַני-
 שען קעניג אַלפּאַנס). די שפּאַנישע בעפּעלקערונג, איבערהויפּט אין
 דרום, ווייט פון דעם אינדוסטריעלען צענטער, איז אַזוי פינסטער,
 פּאָנאָטיש און רעליגיעז-בלינד אפּשר אַזוי ווי זי איז געווען אין
 דער צייט פון דער אינקוויזיציע. דער שוואַרצער מאַנטעל פון יע-
 זואיטישען גלח לייגט ברייט אויסגעשפּרייט איבער דער נשמה פון
 שפּאַנישען פּאָלק. אין אַזאַ שטאַט ווי סעויל, און צווישען אַזאַ בע-
 פעלקערונג ווי די סעוילער, נעהמען זיך צוריק אַינפּלאַנצען די
 יודישע אמונה — דערויף בעדאַרף מען ווירקליך געהערען צו
 דעם „עם קשה-עורף“...

נאָך דעם זעלבען טאָג איז מיר אויסגעקומען צו זעהן אַ בילד
 וועלכעס האָט מיר געגעבען אַ קליינעם בעגריף פון יענעם שפּאַניען
 פון דעם פינסטערען מיטעלאַטער.

איך בין געגאַנגען אין דער קאָטעדראַל. די קאָטעדראַל פון
 סעויל איז בעריהמט אין דער וועלט פאַר איינע פון די גרעסטע
 און וואַנדערבאַרסטע קירכען. מען קען זיך נישט פאַרשטעלען

איהר גרויס. זי זעהט פאקטיש אויס ווי א שטאָדט אַ גאַנצע, מיט
 גאַסען און מערק. פינסטער ווי אין אַ שוואַרצער נאַכט. קליינע,
 קוים זעהבאַרע, מיט פערשידען-פאַרביגען גלאַז בעגלאָזטע פענסטער
 לאָזען נור אַריין קאַרגע שטראַהלען פון דער זון דורך אַ זיפ פון
 טיעף-בלאָהען און טיעף-רויטען ליכט, וואָס בעלייכט דאָ און דאָרט
 אַ פלעק, אַ געזיכט פון אַ הייליגען, אַ הענגענדיגען מלאך, אָדער
 בילדעט אַ בלוט-פלעק אויף אַ ווייס-שיינענדיגען קערפער פון אַ
 מענש. אין דער קירך איז אַזוי פינסטער, אַז איהר זעהט נישט ווי
 איהר שטויט זיך אָן אין די מעכטיגע, ריעזיגע זיילען, וועלכע זע-
 גען אַזוי דיק ווי גאַנצע געביידעס און אויף וועלכע די קירכע
 הענגט. און צווישען די זיילען אויף אַ קליינער טריבונע, וואָס הענגט
 דאָס זיך ווי אַ קאַרב, שטעהט אַ גלח און פרעדיגט. מענשען אין
 די טויזענדער, אין די צעהן-טויזענדער, ווי שוואַרצע, ריהרעוודיגע
 ווערים, ליגען טיעף מיט די פנימער איינגעגראָבען אין באַדען און
 איבער זייערע רוקענס ווערען זיי געשמיסען, ווי מיט הייסע, בלו-
 טיגע ריטער, מיט שטראַף-רייד פון דער טריבונע אַראָב. איהר זעהט
 גאַרנישט פון די שוואַרצע זיילען אַרויס, נאָר שטראַהלענדיגע אוי-
 גען און אַ געזיכט פון אַ ווייס קלייד אַרויס, און איהר הערט גאַר.
 גישט נאָר אַ מעטאַלענע שאַרפע שטימע, העלכע שלאָגט ווי דאָס
 קלימפערען פון אַ גלאַק, און איז אַדורכגעווייקט מיט טרעהרען.
 איהר זעהט, אַז די גאַנצע צעהן-טויזענד קעפיגע מאַסע איז ביי
 איהם אין די הענד ווי ליים, אַז ער וויל — הויבט ער זי אויף
 אין אַ שטורם און פיהרט זי אַרויס פאַר זיין גאַס נקמה צו געהמען,
 און עס דאָס זיך אייך, אַז דער פאַנאַטישער גלח פון פיערצעהנ-
 טען יאָרהונדערט פעראַנד מאַרטינעץ איז פון זיין קבר אויפגע-
 שטאַנען און פיהרט אָן די קריסטליכע בעפעלקערונג, אונטערגע-
 צונדען מיט זיינע פאַנאַטישע פרעדיקטען, געגען די סעוילער יודען.
 אָדער דער גלח פערער מיט אַ סמר-תורה אין איין האַנד און מיט
 אַ קרייץ אין דער צווייטער אין דעל־שפיץ פון אַ אויפגערעגטען
 המון — לאָזט זיך אין יודישען קוואַרטאַל.
 אין אַ פערטעל שעה אַרום האָט די גאַנצע מאַסע שוואַרץ-
 קעפיגע פרויען און ווייס-בעקליידעטע מענער אַרומגערינגעלט דעם

הויפט-אלטאר פאר דער הייליגער מוטער מיטן קינד אין דער האנד.

עס האָט געשפיעלט אַ וואונדערבארער אַרקעסטער און יונג-לעך, אָנגעהוין ווי פאזשען אין אַ מיטעלאַטערישען הויף, האָבען פאר דער קעניגין, דער הייליגער מוטער, אויסגעפיהרט ריטמישע טענץ, פּדי צו דערפרעהען דאָס קינד אין איהרע הענד...

דאָס זענען די בעריהמטע טענץ פאר'ן הייליגען בילד אין דער קאטעדראל פון סעוויל, וועלכע שטאמען נאָך פון מיטעלאַטער, וואָס מען קומט פון דער גאַנצער וועלט אָנקומען. די גלחים מיט די ביסקופען קניען פאר'ן בילד, און די יונגלעך אָנגעהוין ווי פאזשען פיהרען אויס פאר איהר, ווי פאר אַ לעבעדיגער פּערזאָן, פּערשיעדענע פּאָלקס-טענץ, פּדי צו דערפרעהען דאָס קינד אין איהרע הענד:

און געגענאייבער דעם גרויסען אלטאר ליגען אין אַ שווערען מאַסיווען בראַנזענעם אַרון, געטראָגען אויף די אַקסלען פון פיער שפּאַנישע מיטעלאַטערישע אַדמיראַלען, די ביינער פון דעם, וואָס האָט אפשר מעהר פון יעדען אנדערען לעבעדיגען מענש, געהאַל-פען אונטערצושניידען די שנורען וואָס האָבען געהאַלטען די וועלט אָנגעפונדען ביים גאַנצען פון מיטעל-אַלטער — די ביינער פון גרויסען קלומבוס:

אַ שוידער געהמט אייך אַרום, ווען איהר שטעהט נאָהנט ביי זיין אַרון. אינעוועניג ליגען זיינע ביינער. צי ליגען נאָך אין אַרון די קייטען, מיט וועלכע זיינע הענד זענען געווען געפונדען און וועלכע ער האָט זיך געהייסען מיטגעבען אין קבר אַריין?
דאָ אין דער שטאָדט, האָט ער איינגעצויגען מיט זיין צוג, וועלכער האָט צום ערשטען מאל געמיהרט קיין אייראָפּא דאָס גאַלד פון אמעריקא. די גאַסען פון סעוויל האָבען געזעהן זיין צוג, וועלכער כער האָט געהאַט בריוו. הויטיגע אינדיאַנער מיט פעדערען די קעפּ בעפּוצט. דער גרעסטער ספעקטאַקל, וואָס די וועלט האָט אַמאל געזעהען — קאַלומבוס קומט צוריק פון אמעריקא — האָבען געזעהן הען די סעווילער גאַסען. יעדער מענש קען די געשיכטע, יעדער מענש געפּינט זיך איינמאל אין זיין לעבען צוזאמען מיט קאַלומבוסן

אויף זיין שיף — אויף וועג קיין אמעריקא. יעדער מענש שרייט אויס צום ערשטען מאל „ערד“ צוזאמען מיט דעם מאטראָן פון קאלומבוס'עס שיף, — יעדער מענש האָט געציטערט ווען ער האָט געלעזען אין זיין קינדהייט וועגען די קייטען, מיט וועלכע קאלומבוס'עס הענד זענען געבונדען געוואָרען. אין דאָ ליגט ער אין אָרון, געטראָגען אויף די אַקסלען פון פיער אַדמיראלען, אזוי ווי ביי זיין אַריינציהען קיין סעוויץ — און געבען זיינע טויטע ביינער. אינוועניג אין אָרון, ליגען זיינע קייטען...

אז איך בין אַרויסגעקומען פון דער קאטעדראַלע איז שוין געווען נאַכט, און סעוויץ האָט זיך אָנגעצונדען מיט טויזענדער פערשיעדענפאַרביגע פייערלעך פון איהרע לאַמפּיאַנען, וואָס הענגען איבער די טהירען פון די שענקען, רעסטאָראַנען, גערטנער, פער-וויילונגס-הייזער, אָנגעצונדען זיך אין די טויזענדער פערשיעדענ-פאַרביגע קאָלירען און פאַרבען, וואָס האָבען געמלאַקערט פון די שפּאַנישע שאַלען אַראָב איבער די איידעלע אויסגעשליפענע רוקענס פון די סעוויצער טעכטער. אָנגעצונדען זיך אין טויזענדער בליקען וואָס האָבען געדרונגען אין דיין לייב אַריין פון הינטער די פער-הענגטע מאַנטלען, אָנגעצונדען זיך אין פּר'כשוּפּטע פּלאַמען וואָס האָבען געלויפערט פון גרויסע שוואַרצע בעאיילטע אויגען...

קאַרדאַוואַ!

אויף אַ שיף שווימען פיער שליחים, געשיקטע פון בכל, פון דער גרויסער ישיבה פון פומפדיתא, צו זאַמלען געלד פאַר דער ישיבה. זיי זענען געפאַנגען געוואָרען פון ים-רויבער אין פערקויפט געוואָרען פאַר שקלאַמען. איינער פון זיי, ר' משה, איז געבראַכט געוואָרען קיין קאַרדאַוואַ. די יודען פון קאַרדאַוואַ האָבען איהם אויסגעלייזט. אַ לאַנגע צייט האָט זיך דער „שקלאַף“ אַרומגעדרעהט אין שטאָדט און קיינער האָט נישט געוואוסט ווער ער איז. ערשט אַמאָל אין בית-המדרש פון קאַרדאַוואַ האָט ער אַרויסגעוויזען זיין גרויס לומדות, די יודען האָבען איהם אויפגענומען פאַר אַ רב אין זער האָט געגרינדעט די ישיבה פון קאַרדאַוואַ.

און דאָס איז געווען אין די צייטען, ווען בכל האָט אָנגע-הויבען צו פאַלען. און ר' משה בן חנוך האָט אַריבערגעטראַגען די גייסטיגע הערשאַפט פון די יודען פון אַזיען קיין אייראָפּא.

פון דענסטמאָל הויבט עס זיך אָן און ציהט זיך ביזן היינ-טיגען טאָג.

קאַרדאַוואַ, פּונקט ווי ירושלים, איז אַ שטאָדט פון זילבער-הייסע בעשטיבטע גאַסען, הייסע קאַלך-הייזער. ווען איך בין אַריינגעקומען אין דער שטאָדט אַריין, זענען מייע אויגען פּער-ברענדעט געוואָרען פון דעם בלישצענדיגען ווייסען שיין, וואָס האָט געלויכטען ווי ווייסע פּלאַם-פּייערען, פון דעם זילבער-גליהענ-דען הימעל, פון דער זילבער-אַבגעקיהלטער ערד. די ווייסע קאַלך-הייזער האָבען געפלאַקערט געגען דער ברענענדיגער זון, פון די גאַסען האָט זיך אויפגעהויבען אַ ברענענדיגער זילבער-שטיב און

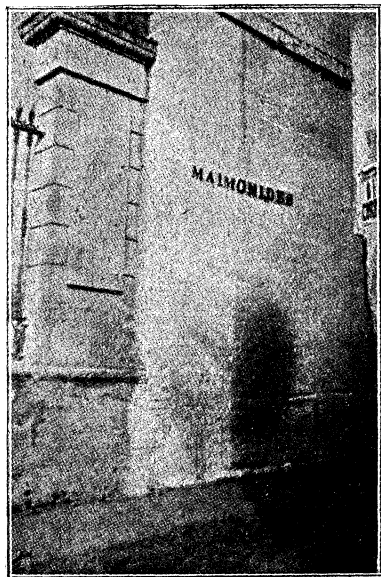
איך האָב גישט געוואוסט דאָס צו בעהאַלטען זיך פון די ברענענ-
דיגע זילבער-צונגען, וואָס האָבען געלעקט מיין לייב, פון דער
פלאַקערדיגער זון אין די מיטאָג-שעה'ן. ביז איך האָב מיך ענדליך
אַבגעראַטעוועט (ווי אזוי פיעל פון מיינע קאַלעגען, פאַעטען, פאַר
מיר) אין די שטיצע שאַטענס פון די אַראַנזשען-בוימער, וואָס וואַס-
טען אין הויף פון דער גרויסער מאַשעע ביי די פינף-קוואַלענדיגע
ברונעמס.

אין דעם טויזענד-יעהריגען שאַטען פון די אַראַנזשען-בוימער,
אין הויף פון דער גרויסער מאַשעע, אין קאַליפּאָט קאַרדאָוואַ האָב
איך געפונען רוה פאַר מיין גוף און קוואַלענדיגע שענקייט פאַר
מיין נשמה. דער אנגענעהמער יווינד, וואָס האָט געטראָגען אין
זיינע פאַלדען דעם ריח פון אַראַנזשען-בלעהעכטס (וואָס האָט אזוי
פיעל פאַעטען פאַר מיר געקיהל'ט די שטערענס) האָט אויך גע-
בלאָזען מיט וויררויך פאַר מיינע האָר. די שאַטענס פון די בוימער
האַבען מיך ווי אַלעטען בעקאנטען, ווי אַנאייגענעס, אַריינגענו-
מען אין זייער שויס אַריין. און איך האָב געטרונקען פון די פרי-
שע וואַסערען פון די פינף-קווע: ענדיגע ברונעמס, פון וועלכע אזוי
פיעל פאַעטען האָבען געשעפט דערקוויקונג פון זיי פאַר מיר.

און איך האָב זיך געפיהלט ווי אַ היימישער. יעדעס פער-
באַרגענע שטעגעל אין דעם אַראַנזשען-גאַרטען איז מיר געווען
בעקאנט. האָבען דען גישט אין דעם גאַרטען גערוהט ר' יהודה
הלוי און שרמה אבן גבירוק פאַר מיר? האָבען זיי דען גישט
זייערע העברעאישע און אַראַבישע שירים פאַרגעלייענט פריש פון
פאַרמעט אַרויסטער, אויף וועלכען עס האָט נאָך געצאָפּעלט די לע-
בעדיגע נשמה — פאַר זייערע חברים, די אַראַבישע דיכטער? און
איז דען גישט צווישען די שטעגען און וועגען פון די קליינע
אַראַנזשען-בוימלעך אַרומגעלאָפּען דער קליינער רמב"ם? דאָרט
אונטער יענעם בוים איז געלעגען אַ גרופּע פון אַראַבישע חכמים
און האָבען מיט שטייער ערנסטקייט גערעדט וועגען תּכּלית פון דער
וועלט. אָט דער אַלטער מיט דער ווייסער באָרד דערצעהל'ט זיינע
חברים וועגען דער קלוגשאַפט פון די גריכישע חכמים, פון אַ אַריס-
טאַטעל, אַ פּלאַטאָ, וואָס ער האָט געפונען אין אַ גריכישען מאַנוס-

קריפט, און ער זעצט. איבער זייערע פילאָזאָפֿישע רייד אין דער אַראַבישער שפראַך פאַר דער ביבליאָטעק פון קאַליף. אַזגערוקט אין אַ זייט פון די חכמים, אויף אַגעוויסער דרך-ארץ דיגער ווייט. קייט ליעגט אַ שוואַרץ יודיש יונגעל, זיינע אונרוהיגע פינקעלדיגע אויגען בלישצען מיט פייער, צוהערענדיג זיך צו די רייד פון די אַראַבישע חכמים, זיינע געדיכטע האָר קרייזלען זיך אין לאַקען אַרויס פון אונטער זיין ווייסען טוך און ער חורט-איינ אין זיך די ווערטער פון אַראַבישען חכם — דאָס יונגעל איז געווען דער קליינער רמב"ם.

און דאָרט, אונטער יענע בויער, ביים ברונעם, זיצט אַ צווייטע גרופע אַראַבער. דאָס זענען די מעדיצינער פון קאַליף. איינער פון זיי, אַ פרעמדער אַנגעקומענער פון דמשק, בעווייזט פאַר זיינע חברים אַזעלכע מינים קרייטעכצער און גראָזען, וואָס קאָגען היידען חולה-גופלים, וואָס מען האָט אויסגעפונען אין דער אַוניווערזיטעט אין דמשק. דער אַנדערער צייכענט-אָן מיט אַ גלי-הענדיגען נאָגעל אויף פאַרמעט די פאַרם פון די מענשליכע גלידער, אויף וועלכען אָרט עס ליעגט די לעבער, און אויף וועלכען אָרט עס ליעגט די מילץ, און אויף וועלכען אָרט עס בעהאַלט זיך דער געהיימיספולער אָדער אין מענשליכען קערפער, זעכער רופט זיך „סימפאטיע“ און וואָס אין איהם האַלט זיך אויף די געטליכע נשמה... אויסגעשטרעקט אויף זיין גאַנצען קערפער, דעם קאָפּ אונטערגע-לעהנט אויף זיינע צוויי דינע הענד, ליעגט יהודה הלוי, וועלכער איז אַריבערגעקומען דאָ אַהער, פון דעם ברונעם, ביי וועלכען עס גרופירען זיך די פאַעטען, צו דעם ברונעם פון די מעדיצינער, און הערט זיך איין צו די רייד פון די חכמים. פון טאַלעדע זיין געבורטשטאָרט איז ער געקומען קיין קאַרדאָואַ צו לערנען די חכמה פון מעדיצין ביי די חכמים פון קאַליף. עס וואונדערען זיך די מעדיצינער מיט די אַלטע איינגעשרומפטע פנימ'ער, וואָס טהוט אין מיטען צווישען זיי דער יודישער דיכטער יהודה הלוי, און פרעגען איהם: „יהודה, פאַר וואָס טהוטסט דו נישט ווי דיין לאַנדס-מאָן, דער דיכטער אברהם אבן עזרא. פריי ווי אַ פויגעל וואַרפט ער די אַבאָיאַ איבער זיין רוקען און לאָזט זיך אין דער וועלט

די רמב"ם-סגנאס און קארדאָנא (הארט
איז דער רמב"ם געבוירן געווארן). די
גאס טראגט זיין נאמען ביזן היינטיקן
טאָג.

אריין. דאָרט וואו ער טאָגט, דאָרט נעכטיגט ער נישט. דאָס איז דער וועג פון אַ דיכטער. וואָס טהוסט דו דאָ צווישען אונז? האָסט דו נישט מורא, אז דיין יונגע פרישע האַרפע, וואָס איז געוועהנט צו שפּיעלען וועגען שענקייט, ליעבע, וויין און מוזיק, זאָל נישט פערביטערט און פערעלטערט ווערען מיט די ביטערע טראָפּען פון אונזער מעדיצין? און דער בעשיידענער יהודה הלוי ענטפערט זיי: "מיינע לעהרער און מיינע פעטער, כדי איך זאָל אַ גוטער דיכטער זיין, מוז איך לערנען די מלאכה פון מעדיצין, — זי זאָל מיין קערפער שפּייזען, כדי מיין שירה זאָל עס נישט בעדאָרפען טהון און באַלד היבען זיך אַלע אויף פון זייערע ערטער, די פּאָעטע, ווי די געלערנטע, די פּילאָזאָפּען און די מאַטעמאַטיקער, יעדע גרופּע פון איהר ברונעם, און בויגען זייערע קלוגע קעפּ מיט ווירדע. איבער דעם הויף צווישען די אַראַבזשען-בוימער, געהאַדורך דער יודישער מינ. חסדאי, איינגעהילט אין זיין גאָדענע אַבאַיאַ. וועלכע שפּריצט מיט שטראַה-לען פון דעד זון, ער פיהרט-אָן אַ דעפּוטאַציע פון פרעמדע אַמבאַ-סאָדאַרען, וועלכע זענען געקומען מיט מס און מתנות צום גרויסען קאַליף פון קאַרדאַווא, אַבדוראַהמאַן. די אַראַבישע געלערנטע און דיכטער בויגען דעם קאַפּ פאַר איהם, און די יודישע דיכטער בע-געגענען איהם מיט אַ געדיכט, וואָס זיי האָבען פאַר זיין כבוד ווע-גען פערפאַסט. וואָרום פונקט אזוי ווי דער קאַליף — זיינע, אזוי האַלט דער יודישער מיניסטער אויס די יודישע געלערנטע און יו-דישע דיכטער. פון זיין טיש אַראַב עסען זיי, אין זיין הויז וואוינען זיי, אונטער זיין דאָך האַלטען זיי זיך אויף. אָבער עס הערט נישט דער יודישער מיניסטער דאָס געזאַנג פון געדיכט, וואָס איז פאַר זיין כבוד וועגען געשאַפען געוואָרען, ער ענטפערט נישט אָב אויף דעם בויג פון די אַראַבישע חכמים. דער יודישער מיניסטער איז פערטיעפט אין אַ געשפּרעך מיט דעם געזאַנדטען, וואָס קומט פון ביזאַנטיען. איינבויגענדיג זיך צו דעם אויער פון דעם פרעמדען אַמבאַסאַדאָר, וואָס קומט פון ווייטע לענדער, פרעגט איהם דער יו-דישער מיניסטער אין שטילער פערטרויערטיקייט:

— האָט איהר נישט געהערט? האָט איהר נישט געזעהען?
פון די מקומות, פון וואָנען איהר קומט, ביין די גרענעצען פון

אייערע לענדער, דאָרט אויף יענער זייט, טיעף אין די סלאַווישע סטעפּעס, וואַוינט אַ שבט אַ שטאַרקער, אַ שבט אַ מעכטיגער, פאַר וועלכען די שכנים צייטערן. און אַ וואונדערבאַרער שבט איז דאָס — נישט ער דיענט צום קרייץ. אויך נישט צו מהמד, נאָר צום לעבעדיגען יודישען גאָט פון אברהם, יצחק ויעקב, האָט איהר נישט געהערט? האָט איהר נישט געזעהן?

— אַ דאָס כוזר'שע רייך מיינט איהר, עקסעלענץ? אַ ווילדער שבט און אַ מעכטיגער, נישט גוט צו האָבען צו טהון מיט איהם. ביי די ברעגען פון קאַספּישען ים וואוינט ער און ווילד און פרעמד זענען זיי, ווי די ברויזענדע כוואַלעס פון דעם אונרוהיגען ים, ביי וועלכען זיי זיצען.

— ווי אַזוי קומט מען אהין צו זיי?
— שווער דער וועג, ווייט דער וועג — איבער די פינג-סטערע וועלדער פון די סלאַווישע לענדער.

און דער יודישער מיניסטער האָט געשוויגען. פערזונקען אין געדאַנקען, געהענדיג ביי דער זייט פון דעם פרעמדען רייך-בעפּוצטען ביזאַנטישען שליה — האָט חסדאי גערעדט צו זיך. „אַ, ווען איך וואָלט געוואויסט, אַז אונזער פּאָלק האָט אַ איי-גענע מלוכה אויף דער וועלט. איך וואָלט פערלאָזט, קאַליף, ווייב און קינד, וואָלט געגאַנגען איבער בערג און טאָל, איבער ימים און יבשה — ביז איך וואָלט געקומען צו מיין הער קעניג, דעם יודישען מלך, און וואָלט געזעהן, ווי עס לעבט רוהיג דער רעשט פון ישראל, וואָלט אויסגעגאַסן מיין נשמה אין אַ לויב-נצואַנג צוגאָט.“

היינט איז דער הויף פון דער גרויסער מאַשעע אין קאַר-דאָוואַ אינגאַנצען געענדערט. עס שטעהען נאָך אין איהם, ווי איינ-ציגע רעשטען, אַ פאַר אַראַנזשען-בוימער, וואָס דערמאַהנען די אַטע גוטע צייטען. עס פליסען נאָך אין איהם די פינף ברונעמט.

נאָר געלערנטע און פאַעטען זאַמלען זיך שוין נישט אַרום זיי. זייערע וואסערען הערען נישט מעהר די קלוגע רייד פון חכמים און די געמליכע — פון פאַעטען. זיי הערען נאָר דאָס שילטען און זינדלען פון די קאַרדאָווער וואַסער-טרעגער, וועלכע שפּען דאָרט וואַסער פאַר דער קאַרדאָווער בעפעלקערונג. און עס מוזען זיך

וואונדערן די קלאַרע דורכזיכטיגע קוואַלען: ווער מונטעט אונ-
זיערע וואַסערען אזוי שאַרף? וואו זענען די חכמים אַהינגעקומען,
וואָס האַבען אונז געקויקט מיט זייער חכמה? און עס בעהייזען
זיך שוין נישט מעהר דורך דעם הויף יודישע מיניסטאַרען אין
גאַלדענע אַבאָיאַס געהילט, פיהרענדיג רייך-געקליידעטע פרעמד-
אַריענטאַלישע שליחים, געשיקט פון ביזאַנטיען און אַנדערע פרעמד-
דע לענדער מיט מס און מתנות צום גרויסען קאַליף אַבדו-ראַחמאַן.
אַנשטאַט די גאַלדענע קליידער פון די ביזאַנטישע שליחים בעוויי-
זען זיך יעצט אין הויף פון דער גרויסער מאַשעע אַבגעריסטענע
באַרפּיסע אייזעל-טרייבער, אַדער מיט שווערער לאַסט בעלאַדענע
טרעגער, וואָס פּערקירצען זיך דעם וועג פון גאַס צו גאַס איבער
דעם הויף פון דער מאַשעע. אַבער אַממערהרסטען היילט-איין דעם
הויף, ווי געזאָגט, דאָס געשריי און דאָס שעלטען פון די קאַרדאַ-
ווער וואַסער-טרעגער.

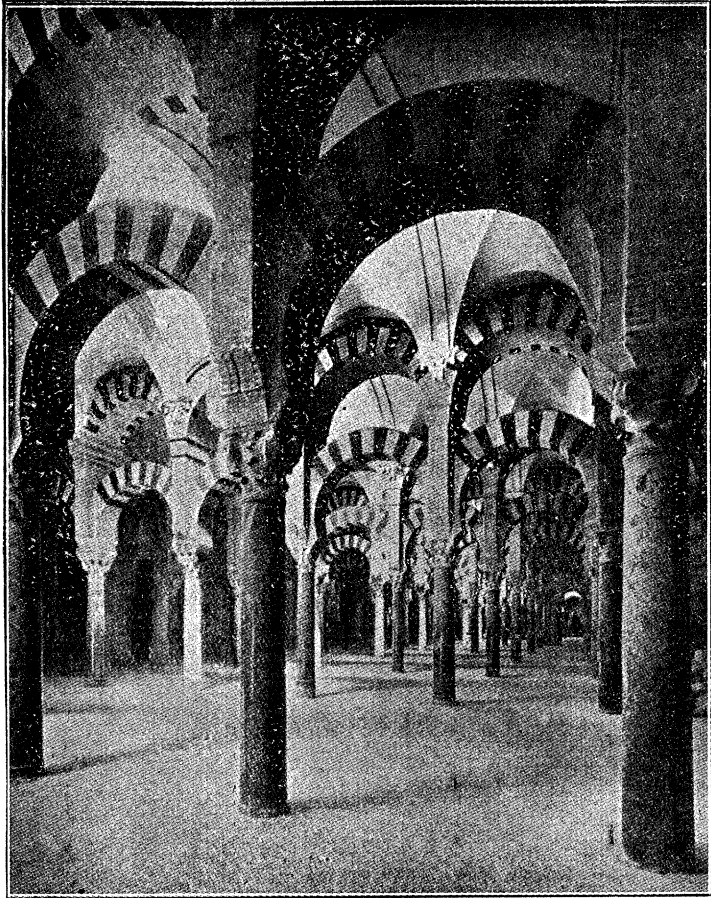
איינס איז נאָך איבערגעבליבען פון יענער גרויסער צייט —
די מאַשעע.

„אַלאַ איז גאָט און מחמד זיין נביא“ — מיט דעם מלחמה
געשריי האַבען זיי זיך געלאָזט ווי אַ ברויזענדער ים מיט אויפגע-
שוואַלענע שטורם-טראַגענדיגע כוואַליעס פון די אַראַבישע מדבריות,
איבער אַזיען, אַפריקא צו די וועגען פון אייראַפּא. אזוי הי אַ איי-
גלעטשער, וואָס געהט אַדורך די ערד, פאַרמט די אויבערפלאַך פון
דער ערד, אויסרייסענדיג בערג אין אויסגלייכענדיג טאַלען — אַזוי
האַבען זיי מיט שווערד און פייער אויסגעברענט יעדע אַנדערע,
רעליגיע. צושטערט יעדען אַנדערן טעמפל פון אַנאַנדערען גאָט
און אוועקגעפיהרט זיינע זיילען קיין קאַרדאַווא צו בויען אַ מאַ-
שעע פאַר „אַלאַ און מחמד זיין נביא“. העכער צוויי טויזענד
טעמפלען האַבען געמוזט אוועקגעבען פרעמדע געטער צו בויען די
מאַשעע פאַר אַלאַ. יעדער קאַליף האָט זי פּערגרעסערט, פּערבריי-
טערט און צוגעבויט די זיילען פון די טעמפלען, וואָס ער האָט
צושטערט. עס געפינען זיך אין דער מאַשעע זיילען פון ערשטע
קריסטליכע קירכען, קירכען פון די וועסט-גאַטען, פון די ביזאַנטי-
נער, זיילען פון אַלטע שוהלען פון אַראַביען, וואָס זיי האַבען צו

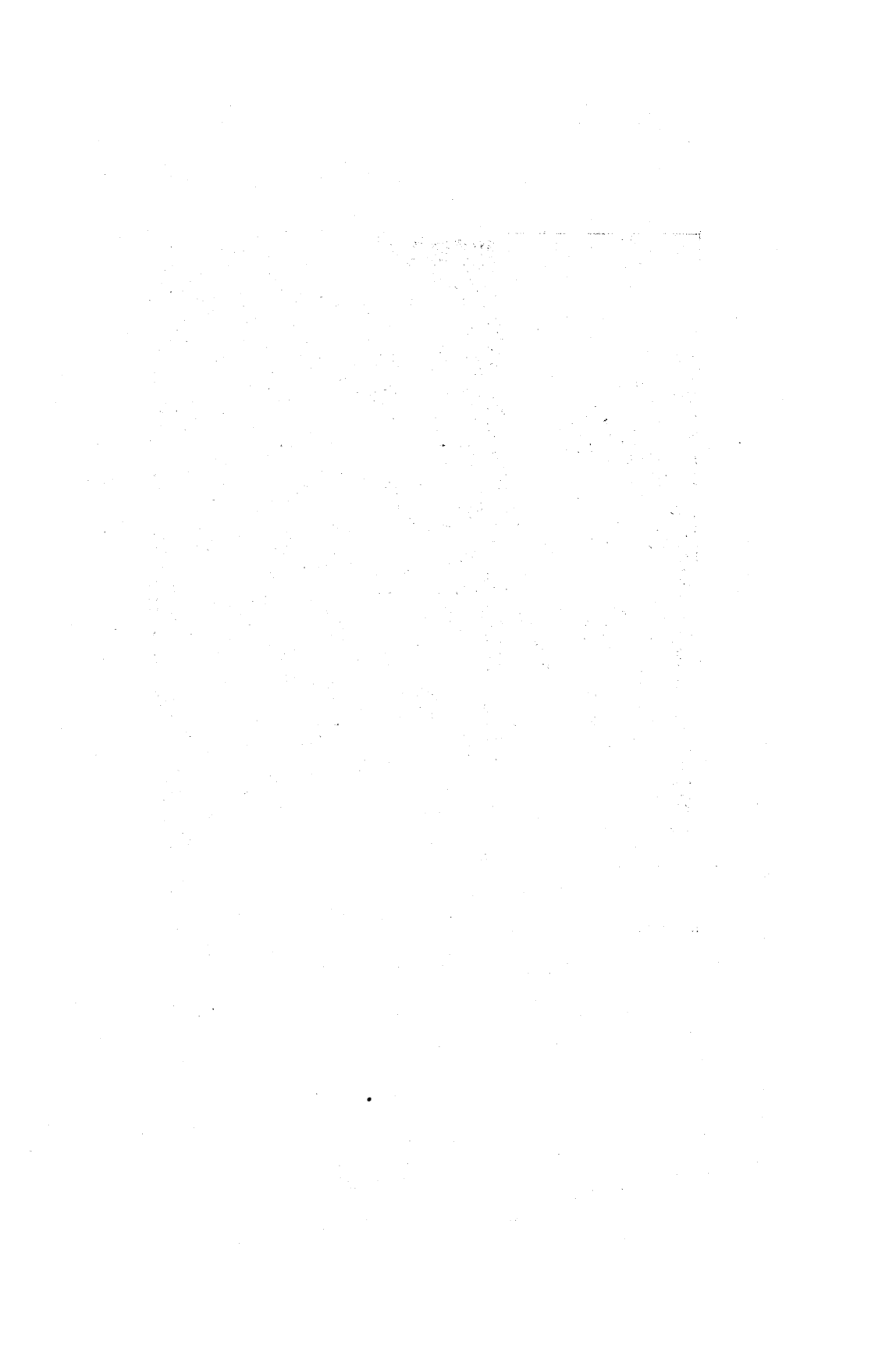
שטערט; זיילען פון די טעמפלען פון אפאללאָ, ווענוס און באַקוס, זיילען פון די זונען-געטער און אנדערע היילדע זיילען פון היילדע טעמפלען אויפגעשטעלט פון היילדע פעלקער פאר היילדע געטער. אלע די זיילען פון די אלע געטער און טעמפלען האָבען געמוזט בויגען זייערע קעפּ און רוקענס צו טראָגען אויף זיך דאָס געוועלע פון דער גרעסטער מאַשע, וואָס דער קאלף פון קאַרדאַווא האָט אויפגעשטעלט, פּדי צו בעווייזען זיין אָבהענגיגקייט פון קאלף פון באַדאָד. די זיילען זענען אויסגעשטעלט געוואָרען אין ריטמישע ליניען, דריי און דריי, טראָגענדיג רויט-קרעלענדיגע געוועלען אויף זיך. חי איהר שטעהט אין דער מאַשע זעהט איהר ווייטע אַלען פון זיילען, וואָס ציהען זיך פון איין עק צום אנדערען. עס דאַכט זיך אייך, אַז איהר זענט געפאַנגען אין אַ וואַלד פון זיילען, און איהר בלאַנדזשעט פון איין אַלע צו דער אנדערער גישט אַרויסצוקומען... מערשידענפאַרביג און פערשידענפאַרמיג זע. נען די זיילען. טייל טראָגען נאָך אויף זיך די שפורען פון די טעמפלען, פון וועלכע זיי שטאַמען, מיסטישע אונלעזבאַרע צייכענס, אנדערע זענען רויט ווי קרעלען. נור איין זייל געפינט זיך דאָרט איז ער שוואַרץ ווי די נאַכט. ער מוז שטאַמען פון אַ כּשוּפּדיגען טעמפלע, און די, וועלכע שטעהען נעבען איהם, זענען נאָך אַנ-געריהרט פון דעם כּשוּף, וואָס דער זייל האָט מיטגעבראַכט פון דעם טעמפלע, פון וואָנען ער קומט...

ביי די זיילען האָבען די אראבער אַנגעבונדען די חשוב'סטע קריסטליכע געפאַנגענע, וואָס זיי האָבען גענומען אין דער מלחמת געבונדען צו די זיילען פאַר אַלאַס לויב. איינער אזא קריסטליכער געפאַנגענער האָט אין געהיים אין דעם זייל, ביי וועלכען ער איז געווען צוגעבונדען, אויסגעקריצט אַ צלם — האַלטען די היינטיגע קריסטען דעם זייל פאַר הייליג און אַלטע מוידען פאַר אַ סגולה אַ מאַן צו קריגען. אַלע אַלטע מוידען פון קאַרדאַווא קומען צו דעם זייל בעטען. און פאַר אַ קרבן לאָזען זיי זיך די האַר אָבשניידען און די צעפּ אָנהענגען אויף די נאַלען פון דעם זייל.

אזוי שטעהען זיי די צוויי טויזענד זיילען פון פערשידענע טעמפלען צוזאַמענגעשלעפט און האָבען זינט הונדערטער און הונ-

די באריסטע מאַשע אין קאַרדאווע

דערטער יאָהרען צוגעהערט זיך צום לויב פון „אַללאַ און מחמד זיין נביא“ היינט הערען זיי לויב און געזאנג צו אַנְאַנדערען גאַט אין מיטען רער מאַשעע שטעהט אַ גרויסער אַלטאַר. איבער איהם הענגט אַ געקרייצטער מענש, און אויף אַ טיש בעדעקט מיט גע- שטיקטע שפיצען און רויזען, בעלויכטען מיט גרויסע לייכט, שטעהט אַ געשטאַלט פון אַ פרוי מיט אַ קינד אין דער האַנד, אַ גאַנצען טאַג לייגען אויף די פנימער גלחים פאַרן בילד און זינגען לויב. געזאנגען פאַר דעם אַלטאַר אין דער לאַטיינישער שפראַך, און דער ווייהרויך, וואָס געהט-אויף פון זייערע געווירצען-לאַמפען, פּעההילט ווי אין אַ נעבעל אַלע זייען פון די פרעמדע געטער... עס דאַכט זיך צו פּערנעמען די קרעכצען פון די זייערע אונטער דעם וואַלקען פון ווייהרויך. דאָס דערמאָהנען זיי זיך זייערע אייגענע טעמפלען...

ווען די שפּאַניער האָבען אין יאָהר 1315 אוועקגענומען קאָרדאָואַ פון די אַראַבער, האָבען זיי די מאַשעע פּערוואַנדעלט אין אַ קירכע. די שוהל אַבער, וואָס חסדאי אבן שפּרוט האָט גע- לאָזט בויען דורך דעם וואַנדערבאַרען מייסטער יצחק בן מנשה אפּריס, וואָס איהר פּראַכט ווערט בעזונגען סיי פון יודישע סיי פון אַראַבישע דיכטער, האָבען זיי צושטערט און גישט איבערגעלאָזט קיין שפור פון איהר. דאָך געפינט זיך אין קאָרדאָואַ אַ שוהל, גע- בויעט אין דעם זעלבען סטיל, און אפשר פון זעלבען מייסטער, וואָס האָט געבויעט די „על-טראַנסיטאַ“ אין טאַלעדאַ, וועלכע די קריסטען האָבען נאָכ'ן גירוש פּערוואַנדעלט אין אַ קירך און זי אויך גערופּ- פען ביי דעם נאָמען „סט' מאַריאַ לאַ בלאַנקאַ“, ווי די טאַלעדער און סעווילער שוהל. זי געפינט זיך גישט ווייט פון דער מאַשעע אין דעם קוואַרטאַל, וואו די יודען האָבען געוואוינט, גישט ווייט פון טויער „באַבהאַ הודאַ“. אין דעם דאָזיגען טויער האָבען די קאָרדאָווער יודען געהאַנדעלט אין די צייטען פון די אַראַבער מיט זיידענס און שקלאַפען... היינט רוהען אין דעם טויער די איינעל- טרייבער מיט זייערע בעלאַדענע איינלעך, וואָס פיהרען סחורות איבער דער אַלטער רוימישער בריק, וואָס וואַרפט זיך אַדורך דעם טייך נאָדאַלקויווער. איבער דער דאָזיגער בריק, בעגלייט פון די

בכבודיגסטע פריינד, איז יהודה הלוי אַרויסגעגאַנגען אויף זיין וועג
 גאָך ארץ-ישראל. וואָהרשיינליך אויך דער רמב"ם אויף זיין וועג
 גאָך מאַראַקא. די גאַסען זענען שמאַלע אין דעם קוואַרטאַל, און די
 הייזער אַלטע. איינע פון די גאַסען, אין וועלכע עס געפינט זיך די
 שוהל, טראַגט דעם נאָמען פון דעם גרעסטען יוד, וואָס איז געבוי-
 רען געוואָרען אין קאַרדאַווא — „מיימאַנידעס“.

די שוהל פון קאַרדאַווא איז, פונקט אזוי ווי די שוהלען פון
 טאַלעדא, אויסגעלעדעדיגט געוואָרען פון פרעמדע הייליגטימער און
 פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ זעהענסחיררדיגקייט... זי איז איבער-
 געגעבען געוואָרען צו אַ שוסטער אויפצוזעהן און ער פיהרט-אויס
 זיין מלאכה ווען די זון שיינט אין דער שוהל און חוץ די זון
 געהט-אונטער אין דעם שענעם גאַרטען פון דער שוהל. די שוהל
 אַליין איז אין זעהר אַ שלעכטען צושטאַנד, זעהר פיעל לעכער אין
 דאָך און די וואַנדעבאַרע שטיקטורען פון די ווענד, די אַרנאַמענ-
 טען, וואָס בעקליידען פסוקים פון תהלים, פאַלען שטיקערווייז. אַ
 שאַד, וואָס דער איינציגער יודישער מאָנומענט, וואָס איז איבער-
 געבליבען אין קאַרדאַוואַ גאָך די גרויסע יודען, ווערט אזוי פער-
 נאַכלעסיגט און איז פּעראַורטיילט צום אונטערגעהן. איך ווייס נישט
 וואָס מען קען דערצו העלפען. אפשר אינטערווענירען אין מאַדריד
 ביים מיניסטער פון קולטור און קונסט (אַ אויפגאַבע פאַר דער
 יודישער אַנווערזונטעט אין ירושלים). די אַרנאַמענטען איבער די
 געזימסען פון די ווענד זענען אין אַזאַ שלעכטען צושטאַנד, אַ
 עס איז זיי שוין אונגעליך איבערצולעזען. אויף אַ וואַנד אין
 אַנגעהאַנגען אַ טאַפּעל, וועלכער טראַגט אַ העברעאישע אויפשריפט.
 חימעל איך האָב זיך נישט בעמיהט צו זעשיפּירען דעם טאַפּעל
 איז מיר נישט געלונגען. דאָס איינציגע וואָרט, וועלכעס איז אי-
 בערגעבליבען קלעבען אויף דער וואַנד און איהר קענט עס קלאַר
 און דייטליך אַראַבלעזען, איז דאָס לעצטע וואָרט פון דער לעצטער
 שורה פון דעם טאַפּעל און דאָס וואָרט איז — „ירושלים“. דאָס
 וואָרט דערמאָהנט אייך ווי אין אַ צוואַה, וואָס ס'האַבען איבערגע-
 קאָזט גאָך זיך די גרויסע יודען פון קאַרדאַווא...
